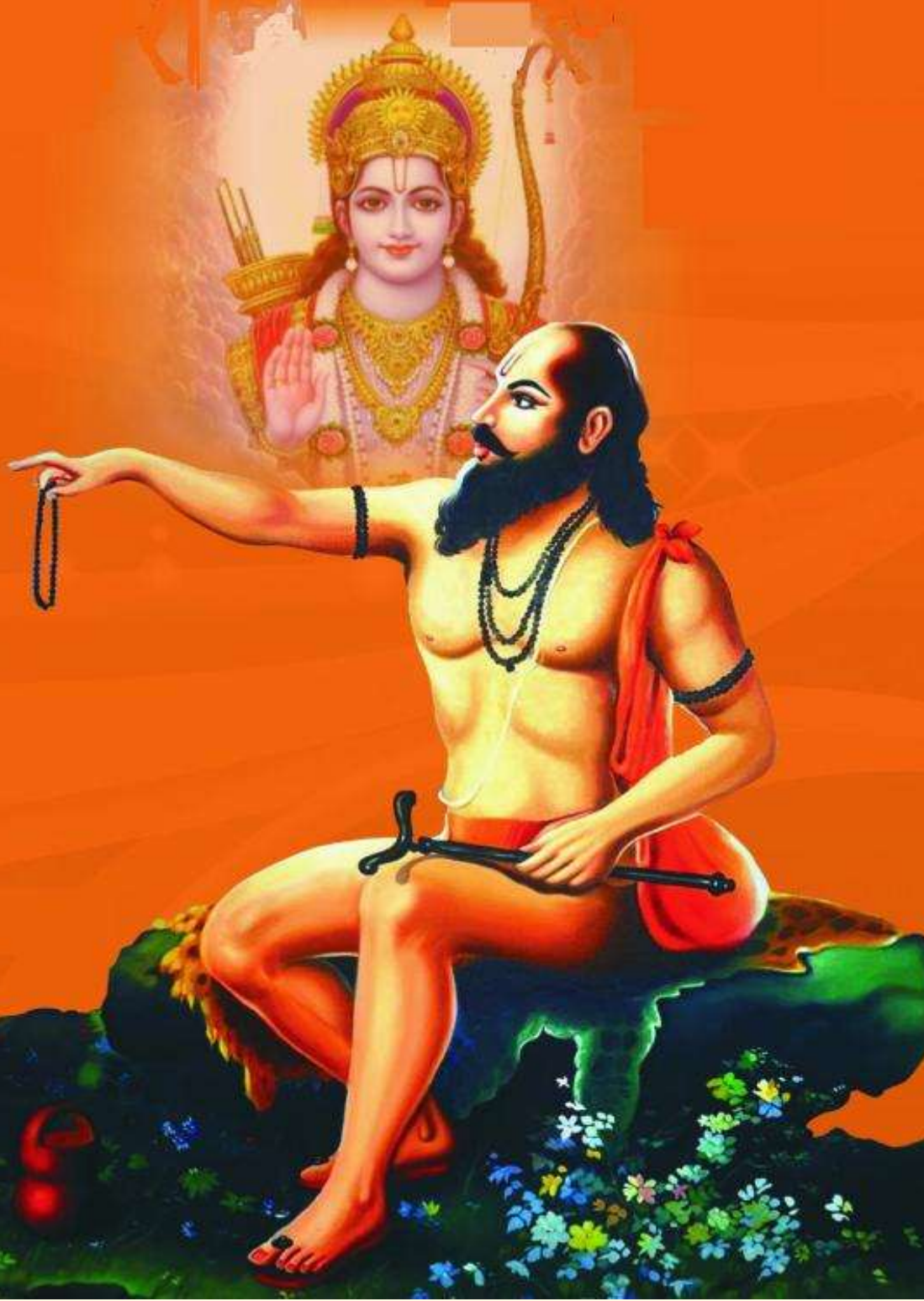


# ग्रंथराज दासबोध

खंड दुसरा

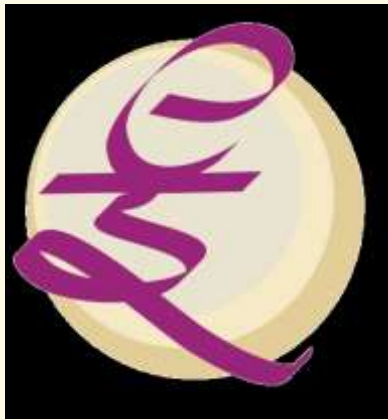


# दासबोध

खंड २  
दशक ५ ते ८

समर्थ रामदास स्वामी

ई साहित्य प्रतिष्ठान



## विनंती

दासबोधाचे सुमारे १५०० पानांचे पाचही खंड विनामूल्य वाचनासाठी आहेत. त्यावर सर्वांचा कायदेशीर अधिकार आहे. संतमहात्म्यांनी आपले विचारधन जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचावे म्हणून ते कायम मुक्त ठेवले. हे पुस्तक जास्तीत जास्त लोकांना वाटण्याचे अधिकार व जबाबदारी आम्ही वाचकांकडे सोपवत आहोत.

ई साहित्य प्रतिष्ठान हे नवीन लेखक कवींना जास्तीत जास्त वाचकांपर्यंत पोहोचण्याचे साधन आहे. तसेच सुमारे सव्वा दोन लाख वाचकांसाठी दर्जेदार साहित्य विनामूल्य नियमितपणे मिळण्याचे साधन आहे. सुमारे सव्वा दोन लाख मराठी वाचक ई मेल द्वारे व वेबसाईटद्वारे ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या पुस्तकांचा आस्वाद घेत असतात.

भगवद्गीता, भावार्थ ज्ञानेश्वरी, छत्रपती शिवाजी, शंभूराजे, मावळे, विवेकानंद, सावरकर, जातककथा, शामची आई, तुकाराम गाथा, संत बहिणाबाई, मनाचे श्लोक, दासबोध आदि पुस्तकंही तरूण मराठी मुलांपर्यंत आणण्याचं काम ई साहित्य प्रतिष्ठान करतं. दर आठवड्याला नवनवीन पुस्तकं प्रकाशित करणाऱ्या ई साहित्य प्रतिष्ठानला आपल्या सहकार्याची गरज आहे.

नवीन साहित्यासाठी.

नवीन वाचकांसाठी.

मराठीला नवीन क्षितिजांशी नेण्यासाठी.

मनःपुर्वक आभार

dasbodh.com

विकीस्रोत



## समर्पणपत्रिका

हिंदुत्ववादी

डावे कम्युनिस्ट

उजवे कम्युनिस्ट

समाजवादी

सनातनी

स्त्रीमुक्तीवादी

जातीव्यवस्थाविरोधी

बहुजन समाजवादी

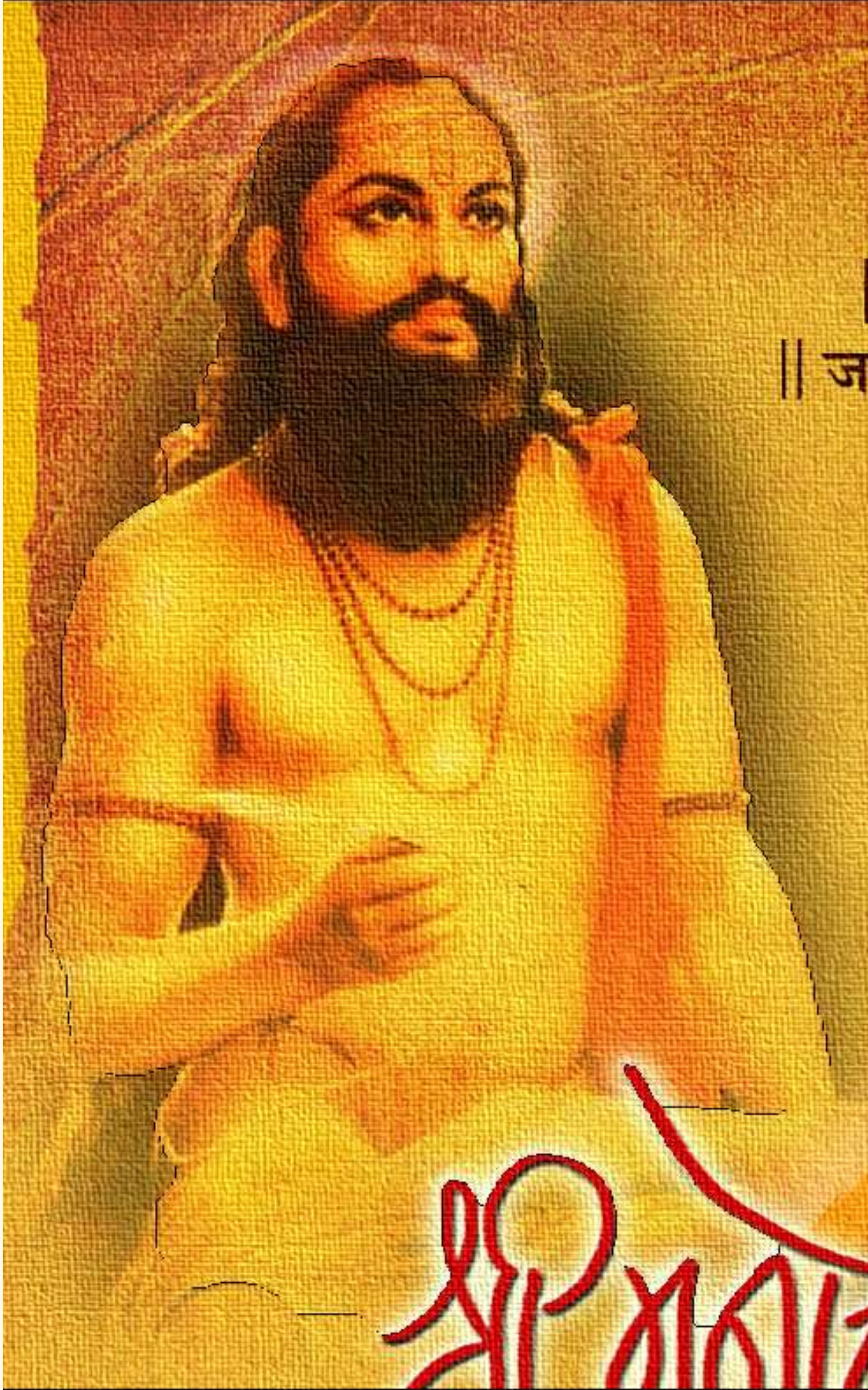
काँग्रेसी

भ्रष्टाचारविरोधी

असे सर्व प्रकारचे पक्ष, पंथ, गट, विचार

महाराष्ट्रातूनच जन्मले आणि देशभर गेले.

हा ई ग्रंथ अशा मराठी विचारवंत राजकारण्यांना अर्पण.



|| ज

श्री गुरुभ्यो नमः

## कळकळीची विनंती

अध्यात्म एक बोजड शब्द आहे. एखादं पुस्तक अध्यात्मिक आहे किंवा वैचारिक आहे असं म्हटलं की लहान मुलं, तरूण मंडळी त्यापासून लांब होतात. अध्यात्म म्हणजे काहीतरी रिटायरमेंटनंतरचा उद्योग असे मानले जाते. पण जेव्हा उतारवयात हे ग्रंथ हाती येतात तेव्हा कळते की “ अरे हे तर अगदी साधे रोजच्या संसारात किंवा व्यवसायात वापरायचे शहाणपण होते. लहानपणीच कळले असते तर संसारात आपण केलेल्या बऱ्याचशा चुका टळल्या असत्या. आपले आयुष्य वेगळे झाले असते.”

आजचा काळ जागतिकीकरणाचा आहे. जागतिक किर्तीच्या विद्वानांचे साहित्य आता सहजासहजी उपलब्ध होते आहे. त्याचबरोबर आपल्याकडील महान विचारवंतांचे विचारही जगभर पसरत आहेत.

२३०० वर्षं जुन्या असलेल्या मराठी भाषेतही ज्ञानोबा तुकारामांसारखे महान संत आहेत. त्यांचे साहित्य जागतिक दर्जाचे आहे. हे संत मोठमोठ्या गोष्टी, क्लीष्ट भाषेत, बोजड करून सांगत नाहीत. अगदी गहन तत्त्वज्ञानही अगदी सहज साध्या भाषेत सांगतात. आणि मग त्याचं भाषांतर वाचून अमेरिकेतले विद्वान जी पुस्तकं लिहितात ती जगभरात बेस्ट सेलर होतात. पण आम्ही मराठी मंडळी मात्र तुकाराम, रामदास आणि ज्ञानेश्वर शाळेतल्या पुस्तकात नाईलाजाने वाचतो. आणि नंतर तिकडे वळूनही बघत नाही. ज्या तुकाराम महाराजांनी छत्रपतींनी पाठवलेला नजराणा नम्रपणे नाकारला आणि महाराजांना क्षात्रधर्माचा उपदेश केला ते तुकाराम महाराज आपल्यासाठी हजारो अभंगांचा नजराणा ठेवून गेले आहेत. त्यातली प्रत्येक ओळ, शब्द म्हणजे जीवनाचा मार्ग दाखवणारा प्रकाश झोतच आहे. पण हा नजराणा आपण उद्धटपणे नाकारत आहोत.

मित्रहो, मराठीतले असे अनमोल साहित्य आपल्या प्रत्येकाच्या घरी असले पाहिजे. वाचनात असले पाहिजे. आणि आचरणात आले पाहिजे. कारण आज जग आपल्या या खजिन्याने श्रीमंत होत आहे. जर आपण हा खजिना रद्दीत

टाकू तर आपल्यासारखे करंटे आपणच ठरू. हे पुस्तक आपल्या जास्तीत जास्त मित्रांना आणि नातेवाईकांना पाठवा. प्रत्येक मराठी माणसाला हे मिळू दे.

संतसाहित्य विनामूल्य आहे. अमूल्य आहे. येणार्या पिढ्यांना नवा मार्ग दाखवण्याची क्षमता यात आहे.

चला तर. लागा कामाला. करा फॉरवर्ड. प्रत्येक मराठी माणसाच्या डेस्कटॉपवर आणि मोबाईलमध्ये ज्ञानेश्वरी, दासबोध आणि तुकारामाची गाथा असलीच पाहिजे.

आपले नम्र

टीम ई साहित्य

(ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या सर्व VIP सदस्यांना पाचही खंड पाठवले जातील. त्यासाठी पत्र पाठवण्याची आवश्यकता नाही.

इतरांनी खंड २ ते ५ विनामूल्य मिळवण्यासाठी कृपया [esahity@gmail.com](mailto:esahity@gmail.com) ला पत्र लिहा. पत्रात आपण हा खंड ज्या लोकांना forward केला त्यांचे ई मेल पत्ते कळवावे.





दासबोध हा समर्थ रामदासांनी रचला. त्याचे लिखाण त्यांचे पट्टशिष्य कल्याण स्वामींनी केले. रायगड जिल्ह्यातील अत्यंत निबीड अरण्यात विसावलेल्या शिवथरची घळ या ठिकाणी हे लेखन झाले. दासबोध हा ग्रंथ एकूण २० दशकांमध्ये विभागलेला असून, प्रत्येक दशकात १० समास आहेत.

एकेका समासात एक एक विषय घेऊन समर्थांनी सांसारिकांच्या, साधकांच्या, निस्पृहांच्या, विरक्तांच्या, सर्व सामान्यांच्या, बालकांच्या, प्रौढांच्या, जराजर्जरांच्या अशा सर्व जाती पंथ धर्मांच्या स्त्री-पुरुषांच्या मानवी मनाला उपदेश केला आहे. या ग्रंथाचे पारायण देखील करतात.

महाराष्ट्र सरकारच्या अधीन असलेल्या राज्य मराठी विकास संस्थेने ७,८०० ओव्यांचा हा ग्रंथ ऑडियो स्वरूपात उपलब्ध करून दिला आहे. शास्त्रीय गायक संजय अभ्यंकर यांच्या आवाजातल्या या ऑडियोरूपांतरित दासबोधाचे संगीत राहुल रानडे यांचे आहे.

समर्थ रामदास स्वामींनी दासबोधाचे वर्णन खालीलप्रमाणे करून ठेवले आहे...

भक्तांचेनि साभिमानें। कृपा केली दाशरथीनें।  
 समर्थकृपेचीं वचनें। तो हा दासबोध ॥श्रीराम॥  
 वीस दशक दासबोध। श्रवणद्वारें घेतां शोध।  
 मनकर्त्यास विशद। परमार्थ होतो ॥श्रीराम॥  
 वीस दशक दोनीसें समास। साधकें पाहावें सावकास।  
 विवरतां विशेषाविशेष। कळों लागे ॥श्रीराम॥  
 ग्रंथाचें करावें स्तवन। स्तवनाचें काये प्रयोजन।  
 येथें प्रत्ययास कारण। प्रत्ययो पाहावा ॥श्रीराम॥  
 ॥ जय जय रघुवीर समर्थ ॥

## About Saint Shri Samarth Ramdas

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity. Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity.

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity.

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity. Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity.

Saint Shri Samarth Ramdas inspired, motivated, the disappointed and dejected people of Maharashtra. His teachings are still green in the memory of people, in the form of books, in Marathi namely Dasbodh, Manache Shlok, Atma Ram. They are relevant for present times also. English versions of these books and management vision on Dasbodh, in form of Sprinklings of Management from Dasbodh are presented for the benefit of humanity.

## A Study of Sri Dasbodh

A study of

SRI DASBODH:-

There is a beautiful verse in the 'Guru-Geeta' which says,

“Brahmanandam Parama sukhadam kevalam  
jnyanamooti

Dvandvateetam gagana-sadrusham tatvamasyadi  
lakshyam

Ekam Nityam vimalamachalam sarvadhee  
sakshibhootam

Bhavateetam Triguna-rahitam sadgurum tam namami  
//

The Sadguru is ever immersed in Brahmanandam, the Blissful State; He confers supreme joy and happiness; He is verily Jnyana personified; He transcends entire duality of happiness and sorrow. He is magnanimous and detached like the sky. He has already gained the experience of 'Tat-Twam-Asi' (You Are

Verily 'That', namely Brahman). He is verily the integrated one, permanent, immaculate, sacred and stable. He dwells in every heart as a witness. He is beyond human imaginations. Moreover, He does not possess any of the three attributes, being attributeless.

I bow down unto such Sadguru.

Sri Dasbodh is indeed a marvellous scripture, which highlights various aspects such as the means to discover divinity that fills the entire universe; exact means to bring those into actual practice; in addition, it emphasises that such practices should strengthen social structure rather than causing its disintegration. It also throws light on the aspect of one's Upasana (spiritual practices), which ultimately helps improvement in social fabric. It points out the means to enlarge its extent from the individual on to the community. It also emphasises the extent of 'Tyaga' (renunciation), which should be principally internal ('Antah-styaga') and which should be utilised by wearing down one's own body for the ultimate welfare of other beings. Moreover, it inspires both 'Bodha' and 'Prabodha', that is, learning a lesson or precept as well as the power to inculcate the same unto others, thus the art of making entire life-style an ideal one in all respects, the very picture of an enlightened being!

Indeed, the very ocean of grace in the form of Sri Samartha (Sri Ramdas Swami) surged up in the form of this great scripture,

which became beneficial for peoples a million times! Even while one just listens to it a bit, one is inspired to gain Knowledge (Jnyana) immediately! More importantly, Sri Samartha actually dwells in this scripture. If ever one develops a yearning, an obsession for this scripture, one can indeed be blessed with the 'Darshan' of Sri Samartha Himself; such a blessed scripture is this, Sri Dasbodha!

One earns Grace from the Sadguru as a natural consequence and once one has obtained that Grace, no evil powers can ever accost the person. Moreover, by virtue of the power of Knowledge (Jnyana), he does not possess an iota of greed for wealth of all the three worlds!

Indeed, Lord Sri Rama ('Dasharath') was Gracious enough unto His Devotees, because He made the words from Sri Samartha available to them out of His profound love unto them!

#### A LIFE-SKETCH OF SRI SAMARTHA:-

Sri Samartha was very well convinced that one cannot be powerful without practicing spirituality that is Upasana and Anushthana (rituals); moreover, one cannot help mitigate peoples woos and sorrows without becoming powerful oneself. He prayed unto Sri Rama that he was abandoning his kith and kin for the sake of Sri Rama Himself, and since there was none other than Sri Rama for him he ventured into practicing

rigorous spiritual discipline and practices for over twelve years! Indeed, such intense practices would make any Rishis from the Krita-Yuga and Treta-Yuga feel ashamed!

Lord Sri Rama Manifested in Form right in front of him and Sri Samartha was naturally overwhelmed with fulfilment and joy. His human life had come to fruition and so nothing else was left to be accomplished.

The Lord had incarnated as Sri Samartha Himself for demonstrating something more special. Indeed, one is able to experience the futility and deceptivity of apparently visible nature while one is all alone in a contemplative state of mind. However, the pains and travails of ignorant peoples never appear coming to an end; the society continues to be in a state of distress.

Sri Samartha realised the plight and decided to make efforts to remove their suffering as a major portion of his ordained duty. Therefore, he made pilgrimages for twelve years in order to observe closely the life-style and status of the community.

He noticed extremes of misery and poverty; absence of even an iota of pride over self-respect; total disbelief over the idea of Self-rule; there was nobody as guardian for the society, leave alone a saviour. Therefore, it is small wonder that the heart of Sri Samartha literally melted in compassion!



Sri Samartha reached banks of the river Krishna at the end of his pilgrimages, as per directions from Sri Ramaraya. He prayed unto the Lord and earned His Blessings.

He declared that since he had received Blessings from Raghava (Sri Rama), he would liberate each and every soul and therefore he began his work in right earnest. He energised the entire nation with his inspiration.

To begin with, he organised festivals in order to extol Raghuveera (Sri Rama) and organised the entire nation by virtue of his spiritual prowess. He was convinced that in the 'Kali-Yuga' power of masses was of great importance ('Sanghe shaktih kalau-yuge'). Entire society was overwhelmed because of the Upasana and his teachings and preaching.

Indeed, in spite of him being a Saint possessing desire lessness, a detached attitude and fondness for solitude, one must appreciate that he was indeed a great soul who yearned for incessant social service and stability of the entire nation, a 'Mahatma' at that.

Which other celebrity do we encounter, who would call upon the Lord and ask for ultimate welfare of the masses? He exhorts the Lord to demonstrate His Prowess for destroying the wicked. Moreover, there is no other ascetic or monk who prayed the Goddess Bhavani for the sake of Raja Shiva Chhatrapati, for his rapid progress.

Sri Samartha erected thousands of monasteries and each one of them reverberated the same message. He formed a battery of monks by teaching and preaching them. He created an independent sect and stabilised it through expositions of the stories of the Lord as well as by such means like 'politics sustained through righteousness'.

He expounded five-fold attributes of the sect he had created:

1. Pure and holistic worship,
2. Untainted Knowledge ('Vimala Jnyana'),
3. Detachment,
4. Preservation of Brahmins and
5. Holy path as per traditions of Sri Guru.

His Teachings in the sect comprised non-covetousness, absence of allurements and total detachment; only a life dedicated to benevolence!

He insisted that the monk must be altruistic, selfless; even if a house-holder. Indeed, Sri Samartha preached only the means that would make the entire social life full and complete in all respects.

He exhorts the monk to be Knowledgeable as well as dispassionate; he must be acquisitive for the masses; he should indulge in incessant and gentle solitude.

Indeed, it is surprising to note the utility of indulging in solitude for a person who is thirsty for the masses! However, one may explain it thus; one can imagine and give deeper thoughts making one's intellect much more expansive, thus facilitating jobs on hand while working for the masses. In fact, the very core of His Teaching was that the one who indulges in practicing solitude is in a position to 'know' beforehand!

His doctrine was that unless spiritual knowledge permeates into one's lifestyle, that knowledge cannot become all-expansive. Indeed, He certainly stressed the need of efforts; nevertheless, He never undermined the prowess of the Lord's Grace. He firmly believed that for the one who makes efforts, the Lord is ever helpful.

His ruling was not to ask for anything from disciples, rather to keep praying unto the Lord; one should qualify through one's own Upasana, thus enhancing devotion.

Indeed, His Teachings were all-encompassing that included Righteousness; Right Action, Right Conduct, Right type of Upasana and immaculate sacred means to pursue spiritual way of life, the ones that are extolled by all the saints and sages. However, in addition to those He highlighted the characteristics of fools and ignorant, the unfortunate and wretched, those

possessing perverted knowledge, the 'scholarly fools' ('Padhata-Moorkha') in detail!

He did so in order to make one understand the things to be jettisoned; unless one understands the nature of a thing, how can one abandon it as being useless and harmful? Therefore, one should be aware of the bad traits too, in order to get rid of them.

Indeed, such an enlightened intellect and ardour beseems Sri Samartha alone! In spite of that, he was convinced that the Lord alone is the One who makes everything happen; therefore, even singing Glories of the Lord should not be accepted as something human; it is indeed baseless to say so! While everything seems ephemeral and transitory including the body and piles of principles and theorems, whatever else can ever be called as one's own?

A Noble soul possessing gigantic intellect, Sri Samartha still dwells at Sajjangarh in the form of vitality and inspiration, leaving behind an immense wealth of His Knowledge.

Indeed, it is impossible to understand the true import of His Teachings even after taking many many births of the One, who happens to remain the Guru for the entire nation indeed! He dedicated His entire life for the welfare of masses, without ever bothering for His own personal life and brought entire

Maharashtra under the benign influence of happiness, freedom and ethical lifestyle.

He knew the transient nature and impermanence of everything visible; moreover, only Brahman possesses the form of Truth, Knowledge (Jnyana) and Bliss. Even though such hypothesis is eternally true, He made this ephemeral world know the same through His immaculate Teachings. He felt the need to amalgamate thoughts with deeds. He was convinced that society can be harnessed through religion and unless the society develops love for religion it cannot become stable and sustainable. Moreover, unless the society becomes stable enough it can not earn any form of health, be it physical, intellectual, emotional or spiritual.

Indeed, for earning spiritual knowledge one has to inculcate certain qualities and virtues and for those who do not possess those, they must earn them through efforts. The Atma cannot be known through sharp intellect or through narratives or expositions alone! It is indeed beyond for the one who does not possess perseverance, steadfastness and strength that is essential for acquisition of Knowledge.

Then, how is one to acquire that?

It can be earned through practicing Truth, through Penance, through exact Knowledge and continuous, perpetual Sadhana (spiritual practices)!

The Characteristics of a true Disciple are:-

1. Complete non-attachment to the visible world;
2. True magnanimity
3. Extreme humility
4. Selfless and sincere allegiance unto the Sadguru and
5. Continuous accompaniment of spiritual practices.

These five attributes are indeed 'Pancha-Pranas', the five Life-breaths!

Sri Samartha expounds Sadhana and shows the path:-

Spiritual practices, study and practice and the Sadguru; good disciple who enquires about correct practices (Shastras); noble thoughts and actions and following one's ordained duties; being in good and noble company (Satsanga) and regulated life all the while. While one is able to acquire all these, it is only then that one acquires pure knowledge; or else, hypocrisy infiltrates the society forcibly!

Indeed, these eleven characteristics are the values for life and the very life-breath of Sri Dasbodha; naturally, one should harbour those all the while.

The Bibliography from Sri Samartha:-

Sri Samartha created abundant literature which includes the old Dasbodha comprising twenty-one 'Samasa' (chapters); the 'Karunashtakas'; the 'Sundar-kanda' and Yuddha-kanda' of Ramayana; 'Abhangas' like 'Panchikarana'; twelve hymns with hundred stanzas each; the 'Poorvarambha'; 'Antarbhava'; 'Atmaram'; 'Chaturthamana'; 'Panchamaana'; 'Maanapanchaka'; 'Janasvabhava Gosavi'; 'Pancha Samasi'; 'Sapta Samasi'; 'Saguna Dhyana'; 'Nirguna Dhyana'; 'Junata Purusha'; 'Shadripu Nirupana'; 'Panchikarana Yoga'; 'Manache Shloka'; 'Srimad Dasbodha'; other sundry chapters; some lyrical letters etc are famous among his literature.

Indeed, Sri Samartha heavily stressed the value of 'Viveka' (discretion and prudence) in Dasbodha, the King amongst scriptures; however, he regarded 'Efforts' as God Itself!

Many thinkers and philosophers have tried to explain the reasons for Indian Society lagging behind; However, Sri Samartha attributes that to two reasons in particular. The first one is failure to think properly and the second one being lack of Effort! Indeed, indiscretion and laziness are the important causes of wretchedness, misfortune, decline and poverty; whereas, discretion (Viveka) and abundant efforts are the attributes for being perpetually fortunate, for prosperity and furtherance!

Sri Samartha is very much aware of the power and prowess of Literature. He insists that whoever studies Sri Dasbodha, his

life would get rid of ignorance, sorrow and delusion; he shall gain detachment immediately with added discretion. The 'bound' (entangled) will become inquisitive; foolish will become watchful, wary; atheists will become theists and shall be liberated. The down-trodden will get rid of their shortcomings and shall become pure and holy. There will be loss of dangers involved with body-sense; dejection and gloom of worldly life will be destroyed. Decline shall be averted and the mind will get true rest resulting into immense satisfaction!

SRIRAM

"I bow down to Sadguru Ramdas Swami, who possesses complete detachment like the Sage Shuka Muni and the Yogeshwara who harbours Jnyana like that of the Sage Vasishtha and the One who is verily venerated as the great poet Valmiki"

" JAY JAY RAGHUVEEERA SAMARTHA"

Chapter One



Sri Samartha has followed the traditions of those authors during the medieval times who chronicled scriptures on Vedanta by praising Sri Ganesha, Sri Sharada, Sadguru and the Saints and invoking them. Simultaneously, He has extolled the Poets, the Audience and Assembly, Spirituality and human body and their relationship to human lifestyle as well as spiritual practices.

1). Prologue:- He begins by introducing the nature of the Scripture itself, namely its caption, the intention, subjects discussed, its outcome or fruition, corroborative evidence for various hypotheses postulated etc very clearly at the outset

2). Ganesha-stavan (Praise unto Sri Ganesha):- Literature from Saints envisages Ganesha as being Pure Universal Consciousness. It is also known as 'Eeshvar' (Almighty, Divinity). Human mind has the capacity to understand true import of things; that exactly is the abode of Ganesha, which pulls the man towards Jnyana. Sri Ganesha is embodiment of Jnyana itself; therefore, His Grace is vital to understand true meanings as well as destruction of Ajnyana or ignorance. The Saints are aware of that fact while they venerate Sri Ganesha.

Sri Ganesha is also 'Vighnaharta' (destroyer of obstacles or impediments), since He gets rid of obstacles that may arise while pursuing Jnyana-Sadhana.

The first six verses in this particular chapter describe the philosophical aspects of the form of Sri Ganesha, whereas the

later part covers the popular mythological form, the 'Saguna' form.

3). Sharada-stavan (praise unto Sharada, the Goddess for Learning):-

The Saints possess an eternally awakened inspiration. Sri Samartha was a great Saint; therefore his inspiration was uninterrupted all the time. However, the moment he began to describe Sri Sharada his inspiration was inspired all the more and he could write twenty-five verses at a stretch, which were highly resplendent, solemnly philosophical and poetical.

That exposition demonstrates complete Knowledge of 'Advaita-Vedanta' (non-dual aspect of crux of the Vedas) at every step; moreover, it also depicts a beautiful radiant frill of Self-experience around every verse!

Indeed, it is very difficult to find such a comprehensive description of Sri Sharada anywhere else!

Whereas Sri Ganesha is Jnyana personified, Sri Sharada is the embodiment of Power. Just as pure consciousness permeates and envelops entire universe, likewise it is enveloped by a very powerful and strong energy.

Probably the Omkara or the 'Sat-chid-ananda-swaroopa' Eeshvar or Almighty becomes Universal Consciousness on the one hand and Universal Power or Energy on the other.

In fact, pairs such as Eeshvar and Maya, Shiva and Shakti, Ganesha and Sharada possess the same meaning. One should recognise the capacity to understand the 'meaning' as

the seat or abode of Sri Ganesha, whereas the power or strength that gives form of words to the understood meaning as the abode of Sri Sharada!

A thought which appears in human mind manifests itself in the form of words and later results into action. Therefore, every accomplishment that becomes evident in this world is a fruition of the power of Sri Sharada.

Indeed, the eternally powerful Sharada creates innumerable universes and destroys them too; that is her sport! She inspires and invigorates every action of entire beings. She makes the thinker contemplate deep and detach himself completely from the transient and ephemeral; that is her Grace indeed!

Being the consort, the better-half of Eeshvara the ever-blissful One, she remains in 'Turiya' (the fourth state of Consciousness) state for ever; ever remaining as eternal inspiration personified!

Indeed, it is highly essential to nurture her grace and pleasure for remaining steadfast in 'Swa-Swaroopa'. The Yogies receive strength from her to pursue Dhyana (meditation), the Sadhakas to pursue Sadhana incessantly and for the Siddhas (enlightened ones) to maintain Samadhi (equipoise) perpetually.

Indeed, the very source of entire beauty, glory and splendour Sri Sharada is extremely helpful to the Sadhaka in his spiritual life.

Once the Sadhaka becomes aware of her prowess, his sense of 'doer-ship' wanes and he starts reaching nearer his true form ('Swaroop').

4. Sadguru-stavan: - Sri Samartha describes complete picture of Eeshvar, His Form as Jnyana, that is Sri Ganesha; He also narrates the volatile nature of Eeshvar, the Form of His Power as Sri Sharada.

Now, Sri Samartha extols the Sadguru. It is indeed true that Divinity pervades entire Universe which is otherwise bound by limitations of time and space; however, Divinity does not come to an end at that. If Divinity were to be finished due to this universe, It cannot remain endless. It persists even after pervading beings and the universe, although no one knows the extent of It persisting. Such an endless and inconceivable form of Divinity is the Sadguru of the Saints!

Man does not know the nature of divinity ('Paramatma'); however, he does not rest content without trying to describe Him! Human brain tries to embrace that endless divinity by taking recourse to comparison with huge objects visible in the universe such as the Sun, ocean, sky and the earth. However, that struggle falls short! Naturally, on being defeated in those attempts he has to take a halt by declaring, "Its true description is that It is indescribable!"

Sri Samartha has explained the same principle beautifully in this chapter.

6. Santa-stavan (Praise of Saints):- In a predominantly scientific civilisation, the scholar or scientist who makes the society aware of the visible world is regarded as a role model. Likewise, in a predominantly Spiritual field the Saint or the Enlightened being who imparts Knowledge of the 'unseen', the Form of the Self ('Atma-Swaroopā') is regarded as an ideal one of the society. An ordinary being leads his life with a conviction of his body being himself. The extent of his experience is limited to only the grossly visible; he is selfish and runs after appeasing sensual pleasures. On the other hand, the Enlightened One is convinced of his being the Atma and so leads his life accordingly. The extent of his experience transcends barriers of time and space and becomes as vast as infinity. Therefore, he is called a 'Mahatma'. Such a Mahatma is extremely selfless, since he has burnt off his entire ego in the fires of Jnyana! Having eradicated desires and passions, he is fully contented. His level of contentment remains steady under every circumstance. He is benevolent without reason being the very embodiment of an auspicious, propitious and noble lifestyle. Indeed, it is a great fortune to meet a Saint and beget His Company. Truly, the only job for a Saint in this world is to liberally bestow capacity unto those, who happen to remain in His Company to experience that very subtle, invisible and permanent 'thing', the 'Atma-Vastu'! Moreover, true Grace from Saints entails acquisition of skills to earn Self-realisation.

7. Praise unto the Audience:- Leaving aside an ordinary author, when a great author is actuated to write he has these four aspects clearly on his mind. What to say, whom to say, why to say and how to say. Therefore, in order to explain path of devotion and the fact that one attains the Divine through devotion for certain, Sri Samartha wrote the Scripture Dasbodh. Secondly, even ordinary men should also strive to earn Knowledge (Jnyana) by getting rid of ignorance (Ajnyana), thereby bringing in true contentment and repose in their lifestyles. That happens to be the most evident reason. However, "Dasbodh" literally means the Knowledge or Jnyana induced in the 'Das' (devotee)! The Lord Sri Ramchandra was the Sadguru for Sri Samartha; therefore, whatever Knowledge he received from Sri Ramchandra is indeed the Dasbodh! Later, under the express command of his Sadguru he chronicled the same for the sake of people at large, in the form of a Scripture. That happens to be the hidden reason for Dasbodh. Therefore, Dasbodh also means the 'Bodha' (moral, precept) expounded by the Das or Jnyana explained. Indeed, Sri Samartha brought out the Dasbodh for those who wish to be devotees of the Lord and earn Knowledge of the Self (Atma-Jnyana).

Truly speaking, Dasbodh has incarnated for the ignorant, the helpless and aggrieved worldly peoples. However, once a scripture is published, it becomes an open book for anyone to

read. Sri Samartha was aware of the fact, that among the readers of his scripture there would be all types, the bound as well as the enlightened ones, from the ignorant to the learned, from the worldly up to saints and sages, from the knowledgeable (Jnyani) to the Yogi and from soldier to statesmen. Besides, since there was no thought of being a 'teacher of the world' he makes obeisance to the Reader regarding him as the very embodiment of Divinity.

Indeed, such humility beseems Sri Samartha, who shares the first rank among greatest souls!

A wrong impression is rife in our country that worldly matters and spirituality are antagonistic to each other. Sri Samartha does not subscribe to that notion. One repeatedly encounters a stand expounded in the Dasbodh, where spiritual idealism and practical realism go hand in hand. Therefore, his method of narration is straightforward, clear, simple and the one that stresses on discretion. One is really stunned to experience his independent intellect and a faithful conviction over his thinking process. In spite of two excellent spiritual texts in the form of Nath-Bhagavat and Jnyaneshwari already available for people, the Dasbodh earned equal share of popularity that persisted and here lies its unique peculiarity.

7. Praise unto the Poet: - Man is capable of attaining divinity directly. In order to reach that goal there is a need to kindle a force called 'inspiration', which is otherwise in a dormant state. That Inspiration is awake within the hearts of the Saints and Poets, which is why they are able to kindle dormant inspiration in other's hearts. Therefore, after paying obeisance to the Saints and saintly audience, Sri Samartha proceeds to praise the Poets. The only distinction between the poet and the Saint is that, inspiration in Saints is ever awake; in fact, unless it stabilises firmly within his conscience, one cannot become a Saint! However, the inspiration within a poet is awake at times and dormant otherwise; bright on occasion, whereas dull otherwise. While awake, it rustles and becomes exuberant. Imagination as well as intelligence become extremely creative and manifests as excellent poetry, fervent speech or an entirely new type of Knowledge.

Indeed, the very core of spiritual practices is to awaken 'inspiration' in man. That inspiration blooms effortlessly in the company of Saints; that is the reason why good company is always extolled. Moreover, excellent poetry and literature re-condition one's conscience and make way for the manifestation of Inspiration. From that angle too, poets and Saints possess a unique place in human lives. The poets involve themselves in great tasks, like putting forth ideals in front of the masses by creating virtually new forms of nature, albeit imaginative! They also foster eternal Values and bring hope and new vitality for those leading dejected and feeble lifestyles.



Worldly people suffer from monotony in life resulting into stagnation of his own intrinsic growth and development; during such times, poetry from Saints and poets kindle love and devotion unto the Lord, thus illumining their subtle powers.

Indeed, THAT is the upliftment, deliverance of the world!

8. Praise unto the Assembly:- It is indeed superfluous to highlight the importance of an Assembly in the lives of people in a civilised society. Education, Politics, Trade, Religion, Music, Drama, Sports etc are the areas where assembly plays a major role; however, it has a bigger role to play in Spirituality. An Assembly may be defined as a congregation of a limited number of people, who come together at a pre-determined place and time with a particular motive. Sri Samartha describes the spiritual congregations and about the audience therein. He reiterates that such assemblies comprise of individuals who love and adore the Lord; they are contemplative people and quite disciplined. They never lose patience while responding to the speaker. However, the foremost characteristic of such assembly is the holy and sacred atmosphere therein. That leads to everyone's mindset ascending effortlessly on a higher plane of purity and sanctity. Another hallmark is that since the listener quickly gets attuned to the speaker; therefore, the listeners forget all body-sense thereby remaining immersed in the love of the Lord at least for a while. Yet another characteristic is that in a spiritual congregation faith and belief have upper hands than to logic and reasoning. In fact, the

listener basically takes the position of being believer, while attending a spiritual assembly. Therefore, even when the speaker does not expound anything new and keeps repeating that which the listener is already aware, he listens attentively without getting fed up! And the fourth characteristic of these assemblies is that love, friendship, compassion, affection, forgiveness, co-operation, sympathy and such divine emotions are invoked therein wholeheartedly. Indeed, the audience is overwhelmed from such sacred and beneficial traits. Therefore, the emphasis of Sri Samartha to listen attentively during such assemblies is absolutely apt and correct.

9. Praise unto 'Paramartha' (Spirituality):- Sri Samartha was indeed a spiritual person; he was enriched with spirituality. Truly, 'Paramartha' (Spirituality) was his very breath, which made him blessed and in turn he made others too blessed. He salutes that spirituality during this chapter.

Indeed, the Dasbodh truly begins from here onwards.

The Saints use a single word 'Paramartha' for the three-some 'Brahma', 'Brahma-Jnyana' and 'Brahma-Sadhana'.

The word Paramartha is formed of two words, 'Param' and 'Artha'. If one tries to understand their meanings, one can easily understand what Paramartha exactly means.

A). Param means 'the best' and Artha means that which is to be known! A being may be able to thrive without food and water for once but he cannot live even for a moment without 'experience'. Indeed, his experience is invaded by innumerable things worth knowing. However, all of those are not of the same single qualification. To find the best among those amounts to 'Paramartha'! The enlightened ones (Atma-jnyani) and Siddhas (Realised ones) have a unanimous and clear opinion that Brahma or Atma is The Best Thing to be 'Known'!

B). Param means ultimate and Artha means the implied meaning, purport. A being knows, understands something; that means he understands its meaning. Entire human knowledge is indeed in the form of meaning. It revolves around the being and the world. Great poets, dramatists and scientists strive to understand the meaning of human life and the meaning of the visible world. They understand barely half of it. Only those Brahma-Jnyani beings who possess experience of the Self understand the full meaning. Therefore, the Knowledge possessed by the Saints is verily Paramartha!

C). Param means incomparable, unique, excellent and Artha means aim or goal. The value of an object or thing is commensurate with the extent to which that object or thing has meaning. The worldly things do not possess full meaning; therefore, those do not have full value. The Brahma-Vastu (Brahman) has complete meaning and therefore it is extremely valuable. A being naturally likes a valuable 'thing'; it becomes

his aim, an obsession to earn it! Therefore, earning the Brahma-Vastu is the best goal of a being and the Sadhana (spiritual practices) required to attain that is verily Paramartha!

D). Param means the final, eventual, ultimate and incomparable and Artha means the reason, motive, basis. The Universe that we experience is eventful, action-packed; an ocean of unending happenings. Human intellect is such that it does not rest content unless it unearths the root cause or basis of the event. Indeed, such attitudes towards search and research breed Religion, Logic and reasoning and Science. Man is not content on discovering reasons for a few events, since he cannot! He is obsessed with the thought of knowing the cause of everything that happens, that is, the very cause of the entire universe!

The Primordial Cause of the Universe is known as Divinity or Eeshvar and Paramartha or Spirituality is the search of Eeshvar or Divinity.

E). Param means principal, the best and Artha means riches, wealth or fruit. Man requires wealth for fulfilling his needs. However, needs remain unending even while one keeps fulfilling those. Therefore, man runs after amassing lots and lots of wealth that is what economics proclaims. A common man regards the King to be happy by virtue of immense wealth the king possesses. Nevertheless, the King is not satiated with the impermanent wealth in this world. On the contrary, the Saints who earn the permanent wealth in the form of Brahman are

happy and contented; they do not value even monarchy against it!

Sri Samartha out of his own experience very emphatically states, “the spiritual being is indeed the Monarch and the one who lacks it is indeed a pauper”!

Therefore, a life spent proudly in the affluence of detachment and selfless ness, attains extreme satisfaction and bliss; and that exactly is ‘Paramartha’!

Any form of Knowledge (Jnyana) is powerful. Therefore, gaining Knowledge of the Divine, thereby annihilating entire unhappiness and sufferings from life is indeed the true characteristic of ‘Paramartha’!

10. Exposition of praise unto Body:- Human body and particularly the mind is capable of development beyond imagination. Human brain is indeed greatest in size and weight, besides being the best with regard to its design and structure. One finds enormous power packed in it. Moreover, one experiences the level of intelligence and imaginative faculties being of a very high calibre. Only humans are endowed with the intellectual ability to understand meanings from the knowable, to delve deeper into it, to recognise unity among diversity, to swoop from the limited, finite up to the infinite, to comprehend the laws of this vast universe etc. However, man possesses extra-ordinary power to transcend all these and experience for himself the Divinity in the form of Sat-Chit-

Ananda that pervades within him as well as the entire universe. It is regarded as the highest goal for human life.

The Saints insist that everyone should use the body to achieve that very goal.

Sri Samartha has extolled the human body keeping in view that particular spiritual vision during this chapter.

## Chapter 2.

### 1. Features of the Silly (blockhead, ignorant):-

The society has accepted presence of the silly in this world since long ago. Well, there is no human society that does not possess ignorant people. Indeed, many a great thinkers, philosophers and literary persons have described the characteristics of the ignorant. It is very difficult to define foolishness as well as fools, which can be generally acceptable. Therefore, the one who does not make use of opportunities for his own welfare even when those are present, may be regarded as a fool!

The only true goal of human existence is to attain Paramartha (Spirituality) or gaining Atma-Jnyana (Knowledge of the Self). It is only the human body, which is helpful in achieving that. These two basic facts have been covered during the first

chapter. Paramartha or Atma-Jnyana and worldly life or ignorance is the two antagonistic features.

The Dasbodh has been written just to remove ignorance (Ajnyana); therefore, Sri Samartha began describing features of ignorance (Ajnyana) during the second chapter. Indeed, it is the behaviour of the foolish, the ignorant through which ignorance manifests itself! That is the reason why a detailed description of the behaviour of the blockheads, perverse learning ('Kuvitya'), Rajo-Guna, Tamo-Guna and the 'learned-fools' ('Padhata-Moorkha') appears in the second chapter.

Worldly people lead their lives full of 'body-sense' ('Deha-Buddhi'); that body-sense cannot disappear suddenly. It requires moral behaviour and practice of detachment ('Vairagya'). Therefore, he proceeds to describe the features of virtuous learning ('Sad-Vidya'), Satva-Guna (benign qualities) and the 'detached' (Virakta).

Only when one aspires to attain Self-Knowledge, enhances benign qualities and imbibes detached attitude will one's spiritual pursuits move along smoothly; therefore, Sri Samartha lays down the very foundation for spiritual Sadhana during this second chapter.

1. Features of the ignorant (fools or silly blockheads):-  
According to Sri Samartha, the one who leads his life regarding

worldly matters ('Prapancha') to be absolutely true, such an ignorant one is indeed a 'fool' or blockhead. Such a one is extremely selfish and so he considers the entire world to exist for his happiness alone. He never looks beyond the feelings of 'me and mine'. Since he is obsessed with the idea of him being the body, he craves for bodily pleasures all the time. Being extremely passionate, there is no wonder that his heart and mind overflows with hatred and malice. He earns lots of wealth through dubious means, disregarding righteousness, ethics and justice, thus adopting despicable kinds. He is not ashamed of himself or society while passionately enjoying pleasures. He has no respect and veneration towards any of his parents, teachers and preceptors, master and the Lord either. Indeed, it looks as though he has forgotten God altogether! However, even if he happens to remember Him occasionally, he indulges in hurling abuses for worldly pleasures falling short!

Such a silly person having fickle mind does not treat even his loved ones affectionately; he wastes his time in inertia and slothfulness and is always troubled and anxious. At last, the blockhead envisaged by Sri Samartha is an extremely selfish, passionate, thoughtless, hedonistic, possessing dirty traits and lazy individual.

## 2. Sterling (Excellent) Qualities:-



While in 'body-sense' there is a feeling that "I am the Body", the 'Atma-Buddhi' envisages "I am Atma alone!" The process through which body-sense disappears and Atma-Buddhi stabilises is indeed Paramartha. It is easy to consider body-sense in negation, whereas Atma-Buddhi becomes lucid in affirmation. It is indeed true that unless body-sense disappears, one cannot attain Paramartha; however, it is equally true that body-sense cannot disappear suddenly. It disappears progressively and in stages. During the process of abandoning body-sense, the first step is to restrain it voluntarily. One should understand various means through which body-sense manifests itself in human lives, in order to climb up that step.

That is the exact reason why Sri Samartha elaborated upon body-sense, indeed the blatant selfishness, while narrating characteristics of a blockhead.

Sri Samartha now proceeds to describe 'excellent qualities', keeping in view the fact that a worldly man can easily restrain body-sense if he behaves righteously, follows dictates of his ordained duties while nurturing relations. One should learn to avoid obvious tendencies of 'body-sense'. Therefore, sterling qualities need to be explained in negation!

### 3. Evil characteristics:-

While beginning to narrate evil or despicable characteristics, Sri Samartha appears to use the fourth stanza of the sixteenth chapter in the Geeta. One finds the description of demonic traits therein. As per the Geeta there are people having two types of character in the world. Some possess divine attributes, while others the demonic or wicked ones. Those possessing divine attributes are worthy of emergent Atma-Buddhi, whereas the wicked and demonic ones are liable to consolidate their body-sense.

The evil characteristics explained by Sri Samartha in this chapter are indeed the progeny of demonic qualities, which tend to wreck human lives. They include both the destruction of the person as well as betrayal of society at large.

It is absolutely essential to avoid these traits, which bring meanness to man from every angle.

(Indeed, such traits do not beseem civilised men; if only one keeps that in mind, there is no more a need to describe or classify the same!)

#### 4. Devotion Explained!

Sri Samartha has already explained during the chapter on 'praise unto the body' that human body and mind is endowed with tremendous power, which inhabits incognito. If we consider the way human life is spent in this world, it becomes clear that men lead their lives in an inferiority complex; they do not make special efforts to use their latent powers, thereby leading excellent lives. If ever that power is used, it is spent for selfish purposes with ulterior motives as described in wicked or evil characteristics.

The Saints become restless with thoughts for men who do not make use of opportunities that present themselves and something where they should not indulge in such base activities. One can experience that fervour of Sri Samartha in this particular chapter. It becomes apparent that he insists that man should pursue only that which is permanent in this world, that which is beneficial, the very best one and that which gives happiness to one and all.

Naturally, he considers seeking the Lord as the best and highest goal for man.

##### 5. Hallmarks of Rajo-Guna (Benign Traits)

Whether he is an Incarnation like Sri Jnyaneshwar Maharaj or Sri Samartha, his bodily behaviour at last is as per his nature or disposition. Moreover, even if all men are similar as men, each one is different in his own right. Nevertheless, the visible nature

is such that behind every special there is something common. Therefore, thinkers have been engaged since long to find out as to what is the common among divergence in men.

Whatever appears in form is created out of the three attributes (Tri-Gunas); that was postulated by the Sage Kapilacharya in India long ago. Vedanta philosophy accepted and endorsed that postulate. The Sage Kapil was of the view that since entire visible universe is weaved out of the three Gunas namely Satva, Raja and Tama; man must also possess those three attributes.

Satva-Guna envisages radiance, Jnyana (Knowledge), peace, contentment, selfless love etc. The Tamo-Guna possesses lethargy, slumber, sluggishness, inertia, temptations etc; whereas, desires, struggle, bother and tinkering, diligence and perseverance, fighting spirit etc go with the Rajo-Guna.

Every person is endowed with all the three attributes; however, one is always dominant over the other two. Depending upon the predominance of trait, a person is identified a Satva-Guni, Rajo-Guni or Tamo-Guni.

That all the Saints remain on the same position from Brahma-Jnyana or Atma-Jnyana point of view is entirely correct; however, these people who enjoy an equal proportion of Jnyana have transcended all the three Gunas or attributes. Nevertheless, while behaving in practice they appear variable as far as their temperament and behaviour is concerned. An ordinary being dwells within the domain of the three attributes and he must tread the path of spirituality through these

attributes only. Therefore, Sri Samartha elaborated each of those three into two distinctions, namely 'Shuddha' (Pure) and 'Shabala' (? MIXED?).

As per Saints, pure attributes draw one towards spirituality whereas if it is Shabala, it pushes him towards the mundane world.

Sri Samartha explains those three attributes in details during the next three paragraphs.

## 6. Characteristics of Tamo-Guna (the indolent, lazy)

We find three categories of those qualifying their University Examinations, such as the First, Second and the Third. There is none beyond the third. In the same manner, Sri Samartha has imagined three types of humans, namely those possessing Satva-Guna, those with Rajo-Guna and those having Tamo-Guna.

There is no doubt that the one with Satva-Guna is indeed a human in the real sense of the term. There is no objection to call a Pure Rajo-Guni as Satva-Guni. Now, there are two more to be considered, the Shabala Rajo-Guni and Tamo-Guni ones. Among these two the Shabala Rajo-Guni is the ordinary worldly person who is deeply immersed in sensual pleasures. Although there is no place for spirituality in his lifestyle, he leads his life quite tastefully. His way of life includes eating, drinking, enjoying sensual pleasures, play games and sports, view and

enacts dramas, indulge in vices, enjoy music and other arts, earn money and lead life lavishly. He is a flagrantly hedonistic ('Bhogi').

The last group consists of Tamo-Guni individuals. He possesses all the attributes of the Shabala-Rajo-Guni; moreover, there is extremism, crankiness and monstrosity super-added. For example, there are passions like Rajo-Guna but those are intense; there is selfishness, which is unlimited; attachment that is fictitious; rituals that are impetuous and penance, which is heinous. A Tamo-Guni is a difficult proposition to make friends; he has to be called human just out of helplessness!

#### 7. Hallmarks of Satva-Guna: -

If one accepts the entire universe around us as composed of the three attributes, human life on earth must also be considered to be formed of the three Gunas. The three—some Satva, Raja and Tama are a form of power. Power as such is neither good nor bad. It is the use that one makes of her which results into a good or bad effect. The reason for distinguishing the three into pure and Shabala is that, a selfish life dominated by body-sense exhibits the Shabala form, whereas a selfless life influenced by Atma-Buddhi demonstrates its pure form.

For example, viewing or fighting war and killing is Tamo-Guna. Lord Sri Rama learnt art of warfare and fought battles enthusiastically; moreover, he killed Vali, Ravana and Tataka too. Similarly, Arjuna was reluctant to fight; however, Sri

Krishna induced him to fight by relating the eighteen chapters Geeta. In spite of that, no one considers these two incarnations as Tamo-Guni. Both of them fought or killed purely as their duty. Hence, there is no doubt that both acts were completely Satvik.

Indeed, a life centred on the body or body-sense means worldly life and that encompassing Atma-Buddhi or God verily means spirituality. The worldly form the three attributes is Shabala, whereas spiritual form is the Pure one.

Both the forms can be compared thus: -

1. Worldly attributes- full of selfishness because of the feeling that the world exists for the person;

Spiritual attributes- selfless, because of the feeling that the person exists for the world.

2. Worldly attributes.- Consider the inert view to be everything, thus nurture pleasure-hunting traits.

Spiritual attributes: -Consider the subtle unseen as everything, thus nurturing renunciation.

3. Worldly attributes: - Action oriented and 'workaholics' under the influence of desires.

Spiritual attributes: - Desire less ness being the ideal, contemplative and with traits of renunciation.

4. Worldly- Inclined to gratify desires and passions, thereby pleasure-hunt for entire life, leading to development of science.

Spiritual- Inclination towards annihilation of desires and attaining bliss from the Lord for entire life, which leads to manifesting Atma-Jnyana (Knowledge of the Self).

5. Worldly- The present life is full of passions, anger, hatred, envy etc, leading to perpetual dis-satisfaction.

Spiritual- There is a pleasant sport of discretion between Atma and Anatma, leading to immense satisfaction to the mind forever.

6. Worldly- Rulers or those in power, wealthy, artistes, regal and pleasure-loving or hedonistic persons are the ideals and wish to be such.

Spiritual- Sages and Saints, great souls (Mahatma), Yogi, renunciates, Atma-Jnyani and loving devotees of the Lord are the ideals and wish to be such.

7. Worldly- Faulty vision because of constricted thinking; likely to indulge in slander, leading to opposition with many.

Spiritual- A broad outlook leads to love unto others; only virtues of others are discerned; their faults or shortcomings are neglected; therefore, there is friendship with many.

8. Worldly- Indifference towards pain and travails of 'others'; on a lower level, they feel happy with 'other's problems; there is no inclination towards charity and philanthropy.

Spiritual- cannot withstand other's problems; enthusiasm for philanthropy; become happy with other's happiness.



9. Worldly- Feel happy during worldly happiness and sad during worldly sorrows; sensual pleasures, music, dance, drama, 'Tamasha' etc are the comforting pastimes.

Spiritual- Does not deter during ups and downs, joys and sorrows of worldly life; does not break down even with onslaught of calamities; singing glories of the Lord, stories of the Lord, discourses, festivals during anniversaries etc are the pastimes for solace and comfort!

10. Worldly attributes- Since the body itself is regarded as God, there is constant remembrance of the body and naturally forgetfulness for the Lord.

Spiritual attributes- Since the Lord is everything, there is uninterrupted remembrance of the Lord, naturally leading to forgetfulness of the body automatically!

While narrating the hallmarks of Satva-Guna, Sri Samartha has described in detail the Spiritual aspect of the Three Attributes during this chapter.

Indeed, Satva-Guna is the very beauty and grandeur of Spirituality, which imparts ultimate bliss through destruction of Ajnyana (ignorance).

Most important characteristics of Satva-Guna are Love unto the Lord, discretionary attitude and penchant for spirituality and liking for stories of the Lord!

Humans are generally fond of festivals. A devotee pursuing regular Upasana develops an additional affection unto the Lord during festivals. There are opportunities to serve many people; more opportunities to listen to enlightening discourses come his way; he enjoys company of Saints; therefore, a person endowed with Satva-Guna welcomes festivals.

In fact, forgetting one's own self is in itself the sign of one's Sadhana moving in the right direction! Remembrance of the Lord becomes more stable and sustained, sense of detachment and renunciation take firmer roots, there is increased disliking for sensual pleasures and the mind tends to turn away from the visible world.

Inspiration (Pratibha) is kindled in Satva-Guna and the intellect becomes full of illumination; peace, forgiveness and compassion become stable in one's conscience. Passions and desires get subdued and cravings are restrained. In short, groundwork for revelation of the Self (Swaroopa-Sakshatkar) is completed.

Indeed, the ultimate benefits of Satva-Guna rest in the pursuance of Sadhana that result into acquisition of pure Knowledge of the Self (Atma-Jnyana). Such a Knowledgeable one is completely devoid of passions and desires, as well as free from ego. He is very compassionate. He is ever benevolent, being very humble towards all. Such a magnanimous Knowledgeable one (Jnyani) leads others on to the God-ward path, enduring their faults and shortcomings.

In general, the hallmarks of Satva-Guna are- to gulp down pain and sorrow, to bestow favour even on slanderers, to subdue senses, to have full faith over recitation of name (Namasmarana), to surrender unto Saints and earn their Grace, to educate people, to raise scriptures, unable to endure pain of others etc. In addition, the one which shows people the virtuous path, leads them on to devotion unto the Lord and imparts knowledge unto the ignorant is indeed the Satva-Guna!

Moreover, Satva-Guna is that, where there is earnest liking for the Lord and righteousness, where one's conscience takes delight in the Lord and righteousness and where one is devoted to the Lord without nurturing any forms of desire.

#### 8. Description of the Virtuous Knowledge ('Sad-Vidya')

As per Sri Samartha, there are three types of people in the society. One of them is the class of people with benign qualities (Satva-Guni). These are the people who follow whole-heartedly everything that are conducive to spirituality in human life.

Another class belongs to people who are pleasure-hunting (Rajo-Guni). Such people crave for everything that is congenial to physical pleasures. And the third class is that of the indolent, lazy ones (Tamo-Guni). Extremes of indiscretion in human life are their established nature. Such people with evil tendencies are extremely inferior, selfish and destructive for the society.

On the contrary, people with Rajo-Guna are strongly selfish, who do not look beyond their own pleasures.

People with Satva-Guna possess very soft and delicate self-interest, who have begun to trudge the path of selfless ness!

All the three varieties of people need an ideal for their upliftment. The hallmarks of the Virtuous belong to such ideal persons. While one looks at those characteristics enumerated by Sri Samartha, one invariably and easily remembers the Lord Prabhu Ramchandra and His best disciple Sri Hanuman!

A society that begets even one such virtuous person is indeed blessed, since it becomes certain that its fortune has awakened! Moreover, experience suggests that the character of such a person keeps inspiring for many more generations to come!

## 9. Characteristics of Detachment.

There are two beautiful lines appearing in the 'Manache Shloka'. "Ignorance (Avidya) is that which inspires imagination of passions; Su-Vidya is the one that inspires Brahman". One encounters two forms of power in this world, ignorance (A-Vidya) and Knowledge (Vidya).

A-Vidya entangles us into this visible, inert, sensual and ephemeral world by nurturing the feeling of "I am the Body";

whereas, the feeling of “I am the Atma” is nurtured by Vidya or Sad-Vidya, which makes us realise that invisible, subtle, transcendent sensuality and permanent ‘Sacchidananda’ (truth-conscience-bliss).

A-Vidya means worldly life, whereas Vidya pertains to Spiritual life. The feeling ‘I am the body’ makes our mind to dwell into the mundane world, that is, entire visible things and bodily pleasures derived out of those. In order to pursue spirituality, the mind must come out of that feeling. For weakening affection towards the ‘visible’, one should either turn God ward or recognise futility of the ‘visible’. Love towards the Lord is the path of devotion; whereas, recognising futility of the ‘visible’ is the path of Jnyana!

Both of these paths make the mind get rid of the trap of ‘visible’. Such a state of mind is known as ‘Vairagya’ (detachment).

It is an inevitable rule that unless one becomes fully detached, spirituality cannot be accomplished. A person engrossed with ‘body-sense’ must become moral, to begin with; it leads to the habit of sense-control. That is the reason why Sri Samartha narrated the best characteristics and hallmarks of Satva-Guna at the outset.

It is desirable in spirituality that all these should lead into awakening of detachment; therefore, he now narrates signs of a person full of detachment.

The 'detached' person envisaged by Sri Samartha is a great Brahma-Jnyani, extremely desire less, extra-ordinarily peaceful and an intelligent organiser. He guards his leadership with great courage. He teaches spiritual way of life to the peoples and creates true discretion in them. He brings together people from all walks of society, high or low, superior or inferior, and leads them towards virtuous path. He can satisfy each of those.

#### 10. The Learned Blockhead ('Padhata-Moorkha')

The conscience of men inhabits both, the Atma-Buddhi as well as Deha-Buddhi. Atma-Buddhi is impartial; therefore, it advocates whatever is true, good and beneficial. On the contrary, Deha-Buddhi is partial, so temporary truth, apparently good and pleasant for the body alone is advocated. The worldly possess a stronger Deha-Buddhi, whereas the Detached one has a powerful Atma-Buddhi.

Therefore, the worldly people face internal duality and antagonism in their lives. Such men are tempted to commit heinous actions, in spite of being aware of good and noble actions; knowing fully well a venerable action, he accepts the despicable. In spite of being aware of virtues he adopts vices; even while understanding value of righteousness, indulges in corruption. In addition, he deliberately abandons best of

characteristics and harbours inferior ones. Sri Samartha describes such people as 'Padhata-Moorkha', the 'learned blockheads'!

'Padhata-Moorkha' is one who explains very nicely about an unpleasant situation occurring with others; however, behaves quite to the contrary while such an incident occurs unto him, out of selfishness.

There is small wonder that such Padhata-Moorkha are in abundance in the field of the worldly, vast expanse of which is rampaged by selfishness!

Detachment, desirelessness and selflessness are the very life-breath of spirituality; however, when that field is invaded by hordes of Padhata-Moorkhas, health of the society suffers from big decay. Indeed, that is the greatest tragedy for spirituality in India!

The seriousness of that tragedy hurt Sri Samartha most as compared to others; therefore, he wrote one full chapter concerned with that.

A Padhata-Moorkha is one who calls himself wise but behaves otherwise! According to Sri Samartha, a Padhata-Moorkha is one who deliberately exhibits antagonism between thoughts and deeds, between knowledge and action or between goal and means, in spite of being well aware of those dichotomies.

He says that the one who forgets the Lord, being subservient to infatuation (passions), wealth, name-fame and eminence is a Padhata-Moorkha!

No doubt, forgetting the Lord is a sign of Padhata-Moorkha but the one who does not heed to anyone or anything, who speaks one thing and acts contrary to it and the one who does not care for his own welfare, should indeed be regarded as a greater Padhata-Moorkha!

Moreover, the one who cannot associate peoples ('Loka-Sangraha'), who forgets the Sadguru, who misuses spirituality for his worldly life and ultimately lands into a state with neither proper worldly life or spirituality, is indeed a Padhata-Moorkha according to him.

He says, with the aim of inducing people to abandon vices he narrated a few of the signs of a Padhata-Moorkha; thinkers and philosophers may please fill up whatever shortcomings be therein. In fact, the one who thinks that he can attain joy and happiness from this mundane world is indeed greatest of fools, since there is no greater unhappiness in this world, the worldly unhappiness!

# posted by Usha Prabhu

<http://praburahalkar.blogspot.in/2010/01/study-of-sri-dasbodh.html>



॥ श्रीराम ॥

## समर्थांची समर्थ विचार सूत्रे

डॉ. माधवी महाजन

madhavimahajan17@gmail.com

भारतीय संस्कृतीत पूर्वीपासूनच मानवी मनाचा, शरीराचा आरोग्याचा, विश्वाचा, निसर्गाचा तसेच जगण्यासंबंधीच्या नियमांचा असा सर्वांगीण अभ्यास झाला आहे. आनंदी जीवन कसे जगावे याचा मूलमंत्र भारतीय संस्कृतीने दिला आहे. भारतीय संस्कृतीत अद्वैताला महत्व दिले आहे. अद्वैत म्हणजे माझ्यासारखाच दुसरा आहे ही भावना. अद्वैताला महत्व देऊन विश्वावर आपलेपणाने प्रेम करा अशी व्यापक विचारांची शिकवण भारतीय संस्कृतीने दिली. भौतिक जगात जगताना खरे सुख, शाश्वत सुखाच्या उगमापर्यंत पोहोचवणारी विचारधारा या संस्कृतीने दिली. ऋषीमुनींनी शाश्वत सुखाची प्रचिती घेतली आणि हा आनंद सर्वापर्यंत पोहोचवण्यासाठी कार्यरत राहिले. ते केवळ अद्वैतात रमले नाहीत तर सर्व जगाशी एकरूप झाले.

शाश्वत सुखाचा मार्ग मनुष्याला वेदांनी दाखविला. भगवद्गीतेत श्रीकृष्णाने तो उलगडून दाखविला आणि भारताला लाभलेल्या संत परंपरेने तो मार्ग सामान्य माणसाला सोप्या करून दाखविला. आजच्या २१व्या शतकात देखील संतांचे विचार, त्यांचे साहित्य, एखाद्या दिपस्तंभाप्रमाणे आपल्याला मार्गदर्शक ठरते. या संत वाङ्मयामध्ये समर्थ रामदासस्वामी यांचा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ प्रापंचिकांसाठी, राजकीय व्यक्तींसाठी, साधकांसाठी, तसेच रोजच्या व्यवहारासाठी देखील अत्यंत उपयुक्त ठरतो. सर्वात महत्वाचे म्हणजे व्यक्ती विकासाच्या दृष्टीने या ग्रंथाचे महत्व अनन्य साधारण आहे. त्यांचे विचारधन प्रत्येक व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाच्या जडणघडणीत उपयुक्त आहे. मानवी

मन हे अत्यंत चंचल आहे पण या मनाचा, प्रवृत्तीचा समर्थानी सखोल अभ्यास केला असल्याचे त्यांच्या विचार सूत्रांमधून आपल्या प्रत्ययास येते.

श्रीमद दासबोध, २० दशक आणि २०० समास असे स्वरूप असणाऱ्या या ग्रंथात ७७५१ ओव्या आहेत. प्रत्येक दशकातील १० समासांमध्ये एक सूत्र पकडून समर्थानी तो विषय विस्ताराने मांडला आहे. स्तवनाने प्रारंभ करून समर्थ आत्मज्ञानाच्या खोल गाभ्यापर्यंत आपल्याला घेऊन जातात. प्रपंचापासून ब्रह्मऐक्य साधण्यापर्यंतचे सर्व विषय समर्थ या ग्रंथात हाताळतात. अध्यात्मशास्त्राच्या या ग्रंथामध्ये मानवी जीवाचा उद्धार हा प्रधान हेतू दिसून येतो.

भारतीय तत्वज्ञान मानवी जीवनातील अज्ञान दूर होऊन त्याच्या जीवनात त्याला पूर्णत्व कसे प्राप्त करून घेता येईल याचा पाठपुरावा करते. समर्थांचा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ आदर्श मानवी जीवन कसे असावे याचे मौलिक मार्गदर्शन घडवतो. माणसाला परमेश्वराने अनेक दैवी गुणांनी युक्त असे घडवले. मानवी देह घडवताना २६ दैवी गुण आणि फक्त ६ च असुरी गुण देवाने या नरदेहाला बहाल केले. या गुण अवगुणांचे फायदे तोटे कसे आहेत या गुणांचा योग्य वापर करून उत्तम व्यक्तिमत्व कसे घडु शकते या विषयी समर्थ अनेक समासामधून मार्गदर्शन करतात.

या दैवी गुणांपैकी एक म्हणजे आपल्याला प्राप्त झालेले वाणीचे सामर्थ्य. शारदास्तवनाच्या समासामध्ये शारदामातेचे स्तवन करून समर्थानी आपण मांडलेल्या ग्रंथ प्रपंचासाठी उत्तम शब्दसामर्थ्य प्राप्त व्हावे म्हणून आशीर्वाद मागून घेतला आहे. वाणीचे महत्व दासबोधाप्रमाणे समर्थानी मनाच्या श्लोकात देखील स्पष्ट केले आहे,

स्वये सर्वदा नम्र वाचे वदावे । मना सर्व लोकांसी रे निववावे ।

लोकसंग्रहाच्या दृष्टीने समर्थानी वाणीचे महत्व वारंवार स्पष्ट केले आहे. आजच्या युगात देखील कामाच्या ठिकाणी "टिमवर्क" असते तेव्हा

परस्परांच्या सहाय्याने कोणतेही काम पूर्णत्वाला जात असते. अशावेळी एकमेकांना समजावून घेऊन कोणाचे मन न दुखावता काम करणे गरजेचे असते. आपली वाणी जर गोड असेल, दुसऱ्याला जाणून घेण्याची क्षमता असेल तर अशा व्यक्ती जीवनात यशाच्या शिखराच्या दिशेने वाटचाल करताना आपण पहातो.

जगामध्ये जगमित्र । जीव्हेपाशी आहे सूत्र ॥ दा. १९.२.१९ ॥

लोकसंग्रहाचे केवढे महत्वाचे सूत्र समर्थ आपल्याला सांगतात. आपल्या बोलण्यातून आपण अनेक मित्र जोडत असतो तसेच अनेक शत्रू देखील निर्माण करत असतो. जगात जर जगमित्र व्हायचे असेल तर त्याचे वर्म आपल्या जिव्हेपाशी आहे. ' उत्तमपुरुष लक्षण ' याविषयी निरुपण करताना स्वतःवरून दुसऱ्याचे अंतःकरण कसे जाणावे याचे सोपे सूत्र सांगितले आहे.

कठीण शब्दे वाईट वाटते । हे तो प्रत्ययास येते ।

तरी मग वाईट बोलावे ते । काय निमित्ते ॥ दा. १२.१०.२३ ॥

माणसाने नेहमी स्वतःवरून दुसऱ्याची परीक्षा करावी. दुसऱ्याच्या कटू बोलण्याने जसे आपले मन दुखावते तसेच आपल्या कठोर शब्दाने दुसऱ्याचे मन दुखावू शकते. दुसऱ्याचे मन दुखावणे ही एक प्रकारे हिंसाच आहे . अशी मानसिक हिंसा आपल्याकडून घडू नये यासाठी समर्थ आपल्याला सावध करतात.

आपणास चिमोटा घेतला । तेणे कासाविस जाला ।

आपणावरून दुसऱ्याला । राखत जावे ॥ दा. १२.१०.२४ ॥

अव्दैताचे प्रत्यक्ष व्यवहारिक स्वरूप समर्थानी या विचारातून शिकविले आहे.

जगामध्ये जगमित्र होण्यासाठी प्रथम एकमेकांविषयी वाटणारा राग, व्देष, मत्सर, या दुर्गुणांचा त्याग होणे गरजेचे आहे. स्वतःच्या विकासासाठी सुदृढ आरोग्यासाठी आणि मनाच्या प्रसन्नतेसाठी समर्थानी षड्रिपुंवर विजय मिळवण्यास सांगितले आहे. क्रोध हा माणसाचा प्रधान शत्रू आहे हा क्रोध बळावतो कसा तर समर्थ म्हणतात,

अभिमानें उठे मत्सर | मत्सरें ये तिरस्कार |

पुढें क्रोधाचा विकार | प्रबळे बळें || दा. १.१.२३ ||

विचारशक्ती नष्ट करणारा, स्वतःबरोबर इतरांचा नाश करणाऱ्या क्रोधावर विजय मिळवण्याची शिकवण समर्थ देतात. भगवद्गीतेत भगवंतांनी स्पष्टपणे सांगितले आहे की, " क्रोधामुळे भ्रम होतो, विवेक सुटतो, भ्रमामुळे तसेच अविवेकामुळे विस्मरण होते, विस्मरणामुळे निश्चयात्मक बुद्धी नष्ट होते आणि बुद्धीनाश झाला , विवेकाचा नाश झाला की सर्वस्वाचा नाश होतो ( अ २. श्लो. ६३ ) स्वतः बरोबर इतरांचा नाश करणाऱ्या क्रोधाला मनातून हृदपार करायला सांगुन समर्थ आपल्याला सावधच करतात. एखाद्या भुंकंपाप्रमाणे आपल्या शरीराची व मनाची हानी करणाऱ्या क्रोधावर विजय मिळवून आनंदी जीवन जगण्याची कलाच समर्थ आपल्याला शिकवतात.

दंभ दर्प अभिमान | क्रोध आणि कठिण वचन |

हें आज्ञानाचें लक्षण | भगवद्गीतेत बोलिलें || दा. १२.१०.२८ ||

क्रोधाबरोबरच दंभ, दर्प, अभिमान, कठोरवाणी यापासून कोसो दूर राहण्यास सांगतात. ही सर्व अज्ञानाची तसेच असुरी लक्षणे आहेत. समर्थानां सर्वात जास्त चीड या नैतिक दुर्गुणांची आहे. समर्थ आपल्या महंतांना उत्तम महंत होण्यासाठी महंत व्हा पण महंती करू नका असे बजावतात. महंती म्हणजे महंतपणाचा डामडौल. हा डामडौल, खोटा दिमाख याचा समर्थाना तिटकारा आहे. विकारांवर विजय मिळवला तरच मनःशांती मिळणे शक्य आहे हे जाणुनच समर्थ आपल्याला वारंवार या दोषांपासून दूर राहण्याच आग्रह करतात.

अवगुण सोडितां जाती | उत्तम गुण अभासितां येती |

कुविद्या सांडून सिकती | शाहाणे विद्या || दा. १४. ६. ५ ||

हे दासबोधाचे प्रधान सूत्र आहे. स्वभावाला औषध नाही असे म्हणतात. परंतु प्रयत्नांच्या आधारे माणुस आपल्यामध्ये हवा तसा बदल घडवून आणु शकतो हा विश्वास समर्थ आपल्या मनात जागा करतात. अचुक प्रयत्नांच्या आधारे मनावर संयम ठेवून, सातत्याने उत्तम गुण अभ्यासपूर्वक आपल्यात आणण्याचा प्रयत्न केला तर हे परिवर्तन सहज शक्य आहे हे समर्थ वरील ओवीत ठामपणे सांगतात.

समर्थानी आपल्या कृतीतून, विचारांतून, प्रयत्नवादाचा पुरस्कार केला. "यत्न तो देव जाणावा | यत्नेविण दरिद्रता " या बोधवाक्यातून समर्थ आपल्याला प्रयत्नांना देव मानण्याची शिकवण देतात. कोणत्याही गोष्टीत यश मिळविण्यासाठी "अचूक" प्रयत्न आणि कष्ट करण्याची तयारी महत्वाची आहे. हे जाणून समर्थानी यत्नवादाचा पुरस्कार केला.

कष्टेविण फळ नाही | कष्टेविण राज्य नाही |

केल्याविण होत नाही | साध्य जर्नी || दा. १८. ७. ३ ||

समर्थांच्या या उत्कीमधुन मनाच्या संकल्प शक्तीचा प्रत्यय येतो. अचुक प्रयत्न आणि जिद्द तसेच कष्ट केल्याने सुखाची प्राप्ती होते. पुरेशा प्रयत्नांच्या अभावाने अपयशाचे दुःख पचवावे लागते. काही माणसे अशी असतात की त्यांना आपल्या प्रतिष्ठेला शोभेल असेच काम करायला आवडते. त्यामुळे आयुष्यात आलेल्या अनेक संधी त्यांना गमवाव्या लागतात.

आधीं कष्टाचें दुःख सोसिती | ते पुढें सुखाचें फळ भोगिती |

आधीं आळसें सुखावती | त्यास पुढें दुःख || द. १८. ७. ५ ||

मनुष्याने जर अचूक प्रयत्न केले तर त्यांच्या ऐहिक, पारलौकिक व पारमार्थिक सुखाच्या सर्व ईच्छा पूर्ण होतात. सातत्य, चिकाटी, दृढनिश्चय आणि ठाम विश्वास ही पुंजी जवळ असेल तर यशस्वी आपल्यापासून नक्कीच लांब नाही. अचूक प्रयत्न, जिद्द तसेच कष्ट केल्याने सुखाची प्राप्ती होते. पण प्रयत्नांची कास न धरता केवळ दैवावर हवाला ठेवून आळशीपणा केला तर मात्र अपयश पदरात पडते. शत्रू हे केवळ बाहेरच्या कोणा व्यक्तीच्या रुपात असतात असे नाही तर ते आपल्या मनातही असतात. आळस हा आपला सर्वात मोठा शत्रू आहे. या दुर्गुणामुळे प्रयत्न करण्याची ईच्छाच होत नाही. एवढेच नाही तर वेळेचा देखील त्याला उपयोग करून घेता येत नाही. आळस हा अवघ्या मानव जातीचा शत्रू आहे ज्याचा निषेध समर्थ करतात. आळस हे करंटेपणाचे लक्षण आहे. आपल्याला सर्वस्वी बुडविणाऱ्या आळसाचाच आळस करण्याची शिकवण समर्थ देतात. कामचुकारपणा करायला लावणाऱ्या आळसाचा प्रयत्नपूर्वक त्याग करायला समर्थ सांगतात.

केल्याने होत आहे रे । आधी केलेचि पाहिजे ।

यत्न तो देव जाणावा। अंतरी धरीता बरे ॥

असे विचारधन देऊन समर्थानी लोकांना प्रयत्नवादी बनविले. आपल्या प्रबोधनातून अंधश्रद्धा व आळस यांच्यावर त्यांनी घालाअ घातला आहे.

ऐक सदेवपणाचें लक्षण | रिकामा जाऊं नेदीयेक क्षण |

प्रपंचवेवसायाचें ज्ञान | बरें पाहे ॥ दा. ११.३.२४ ॥

समर्थानी 'सिकवण निरूपण' समासामध्ये सामान्य माणसाने आपले जीवन यशस्वी होण्यासाठी वेळेचे महत्व समजावून सांगितले आहे. आळसामध्ये आपल्या आयुष्याचा कोणताही क्षण वाया न जाऊ देणे हेच खरे भाग्याचे लक्षण असल्याचे समर्थांचे ठाम मत आहे. ज्याला आपल्या आयुष्यात काही करावयाचे

त्याने आपला वेळ सत्कार्णी लावावा असा आदर्श समर्थांनी या समासाब्दारे आपल्या समोर ठेवला आहे. " बोले तैसा चाले त्याची वंदावी पाऊले " समर्थांनी स्वतः याच पध्दतीने आपले आचरण ठेवले होते.

समर्थांनी आपल्या या ग्रंथामध्ये अनेक विषयांवर निरूपण करून आपले जीवन आनंदी करण्यासाठी अनेक जीवनमूल्ये आपल्या समोर छोड्या छोड्या सूत्रांमधून व्यक्त केली आहेत. जगण्यावर भरभरून प्रेम करायल शिकविणारा हा ग्रंथ सृष्टीचा मनापासून आस्वाद घ्या पण आसक्त होऊ नका हा संदेश देतो. कारण ही आसक्ती दुःखाचे मूळ कारण आहे. विवेकाच्या आधारे मन ताव्यात ठेवून जीवनमार्ग आक्रमण केला तर निश्चितच सुखी, आनंदी जीवन जगता येऊ शकते. विविध विषयांमागे धावणारे मन कसे स्थिर ठेवता येईल याचे मार्गदर्शन या ग्रंथात घडते.

सर्वसामान्य मनुष्य विषयलोलुप असतो. या भौतिक जगात जगताना सर्व सुखसोयी मिळाव्यात यासाठी झगडत असतो. या सुखांच्या मागे धावता धावता सुखाचा शोध कधीच संपुन जातो. केवळ धावणे आणि सुखसुविधा उपलब्ध करून घेणे या गोंधळात सतत कष्ट करत राहूनही तो असंतुष्टच राहतो. सर्व सुखे त्याच्या दारात आली तरी वाढत्या गरजांमुळे फक्त असमाधानीच जीवन जगतो. सुखांच्या शोधात धावता धावता मनःशांती गमावून बसतो.

समर्थांनी १२ व्या दशकात सुखी, समाधानी जीवनाचे, मनःशांती प्राप्त करून घेण्याचे अत्यंत सोपे सूत्र समजावून सांगितले आहे. समर्थांचा प्रपंच करण्याला विरोध नाही. उलट ते म्हणतात,

प्रपंच करावा नेमक । पहावा परमार्थ विवेक ।

जेणे करिता उभय लोक । संतुष्ट होती ॥

प्रपंचातील योग्य कर्म करून परमार्थ साधण्याची कला समर्थ शिकवितात. हा प्रपंच नेटका करताना नकारात्मक विचारांना मनात स्थान न देता सकारात्मक विचारांवर भर देण्यास समर्थ सांगतात.

नेटका प्रपंच करत असताना परमार्थपण करणे गरजेचे आहे या समजुतीने आपण पूजापाठ, नामस्मरण, पोथीवाचन करित असतो. परंतु या कर्मा बरोबरच नकारात्मक कर्मे देखील तेव्हाच किंबहुना जास्तच करत असतो. सकाळी पूजापाठ किंवा नामस्मरण करतो. दासबोधाचा समास वाचतो पण त्याच बरोबर दुसऱ्याची निंदा करणे, दुसऱ्याचे दोष काढणे, राग , तिरस्कार अशा कृतीपण आपल्याकडून तितक्याच सहजपणे घडत असतात. त्यामुळे आपण धड ना नेटका प्रपंच करत ना धड परमार्थ . या नकारात्मक विचारांचे उच्चाटण करून सकारात्मक विचारांच्या सहाय्याने 'नेटके' आणि ' नेमके' आनंदी जीवन कसे जगता येईल हे उलगडून दाखविणारा श्रीमद दासबोध हा ग्रंथ आपल्याला आजही मार्गदर्शक ठरतो.

आज काळ बदलला, युगे बदलली, मनुष्याचे राहणीमान बदलले, विज्ञान प्रगत झाले परंतु माणसाची वृत्ती मात्र तशीच राहिली. त्यामुळे प्रगतीच्या अत्युच्च शिखरावर पोहोचून देखील मनुष्य असमाधानीच राहिला. माझे ते माझे आणि तुझे तेही माझेच ही त्याची वृत्ती इतकी बळावली की हिंसाचार वाढला. गणेशस्तवनामध्ये बुद्धीची देवता असणाऱ्या गणेशाचे स्तवन समर्थ करतात. गणेशाच्या कृपेने आपल्याला अशी सूक्ष्म बुद्धी प्राप्त झाली म्हणून त्याच्यापुढे नतमस्तक होतात. आजच्या २१व्या शतकात मात्र मनुष्य आपल्याला प्राप्त झालेल्या या सामर्थ्याचा उपयोग दुसऱ्याच्या नाशासाठी करताना दिसतो. जगात घडणारे अतिरेकी हल्ले, बॉम्बस्फोट या घटनातून या गोष्टी प्रकर्षाने जाणवतात. राग, व्देष, मत्सर, कोणत्या प्रकारची टोकाची हानी करू शकतात याचे आपल्याला प्रत्यंतर येते. विकारांच्या आधीन गेलेला मानव अत्यंत अस्वस्थ, अस्थिर, असमाधानी आयुष्य व्यतित करत आहे. प्रगतीच्या शिखराकडे वाटचाल करणारा मानव विचारांनी मात्र अप्रगतच राहिला असे वाटते. विचारांची व्यापकता त्याच्यामध्ये नसल्यामुळे समर्थांच्या उपासनेचा व्यापक अर्थ त्याच्या मनापर्यंत पोहोचू शकत नाही. उपासनेचा गजर करणारे समर्थ " विश्वावर आपलेपणाने प्रेम करा " ही उपासना शिकवितात. सर्व प्राणीमात्रांच्या ठिकाणी अंतरात्मा आहे. म्हणून कोणाचेही अंतःकरण न दुखावणे ही उपासना सांगतात.

आजच्या परिस्थितीत काही चांगले घडावयाचे असेल तर सकारात्मक विचारांना दिशा देणारे तसेच मनःशांती देणारे समर्थांचे वाङ्मय नक्कीच



मार्गदर्शक ठरणारे आहे. त्यांच्या ग्रंथातील समर्थ विचारानेच समाज सशक्त आणि समर्थ बनणार आहे. समर्थ आपल्यात राहूनच आपल्याला मार्गदर्शन करीत आहेत. त्यासाठी सावधपणे, उघड्या डोळ्यांनी त्यांचा शोध घेतला पाहिजे, तरच त्याचा प्रत्यय येणार आहे.

धर्मस्थापनेचे नर । ते ईश्वराचे अवतार ।

झाले आहेत पुढे होणार । देणे ईश्वराचे ॥

जय जय रघुवीर समर्थ

Posted by Dr.Madhavi Mahajan

नमस्कार ,

<http://wwwchintancom.blogspot.in/>

या संकेतस्थळावर समर्थ रामदासस्वामी लिखित श्रीमद दासबोध या ग्रंथामधील निवडक ओव्या घेऊन त्यावरील चिंतन असे लिखाण करण्याचा मानस आहे. समर्थ रामदासस्वामी आणि त्याचे विचार आपल्याला सतत मार्गदर्शक ठरतात. परंतु अध्यात्मिक ग्रंथ वा त्यातील विचार याबद्दल पाहण्याचा दृष्टीकोण काहीसा संकुचित असल्यामुळे या ग्रंथाकडे , विचाराकडे दुर्लक्ष केले जाते. परंतु जेव्हा यातील विचारांचे वाचन करून चिंतन मनन घडते तेव्हा ते विचार कृतीत उतरवणे किती गरजेचे आहे हे वाचकांच्या लक्षात येते.

आजच्या सामाजिक परिस्थितीबद्दल वेगळे लिहिण्याची गरज नाही . परंतु खूप कामात व्यस्त असणारे आपण इतरांना काय स्वतःला देखील वेळ देऊ शकत नाही. घरात , घराबाहेर, ऑफीसमध्ये कुठेच आपल्याला स्वस्थता लाभत नाही. भरपूर पैसा, गाडी, बंगला, सर्व सुखसोयी असताना देखील मनाला शांतता वा समाधान लाभत नाही. अशा या मनाच्या अवस्थेमध्ये श्रीमद दासबोधासारखे ग्रंथ मनाला निश्चित दिशा देण्याचे काम करतात. मनावर संयम मिळविण्यासाठी कशाप्रकारचा विचार, वर्तन अपेक्षित आहे याविषयी हे ग्रंथ निश्चितच मार्गदर्शक ठरतात.

- दासबोध/दशक पहिला - स्तवनांचा  
दासबोध/दशक दुसरा - मूर्खलक्षणांचा  
दासबोध/दशक तिसरा - सगुणपरीक्षा  
दासबोध/दशक चौथा - नवविधाभक्तीचा  
दासबोध/दशक पांचवा - मंत्रांचा  
दासबोध/दशक सहावा - देवशोधनाचा  
दासबोध/दशक सातवा - चौदा ब्रह्मांचा  
दासबोध/दशक आठवा - मायोद्भवाचा  
दासबोध/दशक नववा - गुणरूपाचा  
दासबोध/दशक दहावा - जगज्योतीचा  
दासबोध/दशक अकरावा - भीमदशक  
दासबोध/दशक बारावा - विवेकवैराग्यनाम  
दासबोध/दशक तेरावा - नामरूप  
दासबोध/दशक चौदावा - अखंडध्याननाम  
दासबोध/दशक पंधरावा - आत्मदशक  
दासबोध/दशक सोळावा - सप्ततिन्वयाचा  
दासबोध/दशक सतरावा - प्रकृतिपुरुषाचा  
दासबोध/दशक अठरावा - बहुजिनसी  
दासबोध/दशक एकोणिसावा - शिकवणनाम  
दासबोध/दशक विसावा - पूर्णदशक

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ श्रीमत् दासबोध ॥

॥ दशक पांचवा : मंत्रं ॥ ५.० ॥

समास पहिला : गुरुनिश्चय ॥ ५.१ ॥

॥श्रीराम॥

जयजयजी सद्गुरु पूर्णकामा | परमपुरुषा आत्मया-

रामा | अनुवाच्य तुमचा महिमा | वर्णिला न वचे ॥१॥

जें वेदांस सांकडें | जें शब्दांसि कानडें |

तें सच्छिष्यास रोकडें | अलभ्य लाभे ॥२॥

जें योगियांचें निजवर्म | जें शंकराचें निजधाम |

जें विश्रांतीचें निजविश्राम | परम गुह्य अगाध ॥३॥

तें ब्रह्म तुमचेनि योगें | स्वयें आपणचि होईजे आंगें |

दुर्घट संसाराचेनि पांगें | पांगिजेना सर्वथा ॥४॥

आतां स्वामिचेनि लडिवाळपणें | गुरुशिष्यांचीं लक्षणें |

सांगिजेती तेणेंप्रमाणें | मुमुक्षें शरण जावें ॥५॥

गुरु तों सकळांसी ब्राह्मण | जऱ्हीं तो जाला क्रिया-

हीन | तरी तयासीच शरण | अनन्यभावे असावे ॥६॥

अहो या ब्राह्मणाकारणें | अवतार घेतला नारायेणें |

विष्णूनें श्रीवत्स मिरविणें | तेथें इतर ते किती ॥७॥

ब्राह्मणवचनें प्रमाण | होती शूद्रांचे ब्राह्मण |

धातुपाषाणीं देवपण | ब्राह्मणाचेनि मंत्रें ॥८॥

मुंजीबंधनें विरहित | तो शूद्रचि निभ्रांत | द्विजन्मी

म्हणोनि सतंत | द्विज ऐसें नाम त्याचें ॥९॥

सकळांसि पूज्य ब्राह्मण | हे मुख्य वेदाज्ञा प्रमाण |

वेदविरहित तें अप्रमाण | अप्रिये भगवंता ॥१०॥

ब्राह्मणीं योग याग व्रतें दानें | ब्राह्मणीं सकळ

तीर्थाटणें | कर्ममार्ग ब्राह्मणाविणें | होणार नाहीं ॥११॥

ब्राह्मण वेद मूर्तिमंत | ब्राह्मण तोचि भगवंत |

पूर्ण होती मनोरथ | विप्रवाक्यें करूनी ॥१२॥

ब्राह्मणपूजनें शुद्ध वृत्ती | होऊन जडे भगवंतीं |

ब्राह्मणतीर्थें उत्तम गती | पावती प्राणी ॥१३॥

लक्षभोजनीं पूज्य ब्राह्मण | अन यातीसि पुसे कोण |

परी भगवंतासि भाव प्रमाण | येरा चाड नाहीं ॥१४॥

असो ब्राह्मणा सुरवर वंदिती | तेथें मानव बापुडें किती |

जरी ब्राह्मण मूढमती । तरी तो जगद्वंद्य ॥१५॥  
अंत्येज शब्देज्ञाता बरवा । परी तो नेऊन काये करावा ।  
ब्राह्मणासन्निध पुजावा । हें तों न घडे कीं ॥१६॥  
जें जनावेगळें केलें । तें वेदें अव्हेरिलें ।  
म्हणोनि तयासि नाम ठेविलें । पाषांडमत ॥१७॥  
असो जे हरिहरदास । तयांस ब्राह्मणीं विश्वास ।  
ब्राह्मणभजनें बहुतांस । पावन केलें ॥१८॥  
ब्राह्मणें पाविजे देवाधिदेवा । तरी किमर्थ सद्गुरु करावा ।  
ऐसें म्हणाल तरी निजठेवा । सद्गुरुविण नाहीं ॥१९॥  
स्वधर्मकर्मी पूज्य ब्राह्मण । परी ज्ञान नव्हे सद्गुरुविण ।  
ब्रह्मज्ञान नस्तां सीण । जन्ममृत्य चुकेना ॥२०॥  
सद्गुरुविण ज्ञान कांहीं । सर्वथा होणार नाहीं ।  
अज्ञान प्राणी प्रवाहीं । वाहातचि गेले ॥२१॥  
ज्ञानविरहित जें जें केलें । तें तें जन्मासि मूळ जालें ।  
म्हणोनि सद्गुरूचीं पाउलें । सुदृढ धरावीं ॥२२॥  
जयास वाटे देव पाहावा । तेणें सत्संग धरावा ।

सत्संगेविण देवाधिदेवा | पाविजेत नाहीं ॥२३॥  
 नाना साधनें बापुडीं | सद्गुरुविण करिती वेडीं |  
 गुरुकृपेविण कुडकुडीं | वेर्थचि होती ॥२४॥  
 कार्तिकस्नानें माघस्नानें | व्रतें उद्यापनें दानें |  
 गोरांजनें धूम्रपानें | साधिती पंचाग्री ॥२५॥  
 हरिकथा पुराणश्रवण | आदरें करिती निरूपण |  
 सर्व तीर्थें परम कठिण | फिरती प्राणी ॥२६॥  
 झळफळित देवतार्चनें | स्नानें संध्या दर्भासनें |  
 टिळे माळा गोपीचंदनें | ठसे श्रीमुद्रांचे ॥२७॥  
 अर्घ्यपात्रें संपुष्ट गोकर्णे | मंत्रयंत्रांचीं तांब्रपर्णे |  
 नाना प्रकारीचीं उपकर्णे | साहित्यशोभा ॥२८॥  
 घंटा घणघणा वाजती | स्तोत्रें स्तवनें आणी स्तुती |  
 आसनें मुद्रा ध्यानें करिती | प्रदक्षणा नमस्कार ॥२९॥  
 पंचायेत्त पूजा केली | मृत्तिकेचीं लिंगें लाखोली |  
 बेलें नारिकेळें भरिली | संपूर्ण सांग पूजा ॥३०॥  
 उपोषणें निष्ठा नेम | परम सायासीं केलें कर्म |

फळचि पावती वर्म | चुकले प्राणी ॥३१॥

येजादिकें कर्म केलीं | हृदई फळाशा कल्पिली |

आपले इच्छेनें घेतली | सूति जन्मांची ॥३२॥

करुनि नाना सायास | केला चौदा विद्यांचा अभ्यास |

रिद्धि सिद्धि सावकास | वोळल्या जरी ॥३३॥

तरी सद्गुरुकृपेविरहित | सर्वथा न घडे स्वहित |

येमपुरीचा अनर्थ | चुकेना येणें ॥३४॥

जव नाहीं ज्ञानप्राप्ती | तव चुकेना यातायाती |

गुरुकृपेविण अधोगती | गर्भवास चुकेना ॥३५॥

ध्यान धारणा मुद्रा आसन | भक्ती भाव आणी भजन |

सकळही फोल ब्रह्मज्ञान | जव तें प्राप्त नाहीं ॥३६॥

सद्गुरुकृपा न जोडे | आणी भलतीचकडे वावडे |

जैसें आंधळें चाचरोन पडे | गारीं आणी गडधरां ॥३७॥

जैसें नेत्रीं घालितां अंजन | पडे दृष्टीस निधान |

तैसें सद्गुरुवचनें ज्ञान- | प्रकाश होये ॥३८॥

सद्गुरुविण जन्म निर्फळ | सद्गुरुविण दुःख सकळ |



सद्गुरुविण तळमळ | जाणार नाहीं ||३९||  
 सद्गुरुचेनि अभयंकरें | प्रगट होईजे ईश्वरें |  
 संसारदुःखें अपारें | नासोनि जाती ||४०||  
 मागें जाले थोर थोर | संत महंत मुनेश्वर |  
 तयांसहि ज्ञानविज्ञानविचार | सद्गुरुचेनी ||४१||  
 श्रीरामकृष्ण आदिकरूनी | अति तत्पर गुरुभजनीं |  
 सिद्ध साधु आणी संतजनीं | गुरुदास्य केलें ||४२||  
 सकळ सृष्टीचे चाळक | हरिहरब्रह्मादिक |  
 तेहि सद्गुरुपदीं रंक | महत्वा न चढेती ||४३||  
 असो जयासि मोक्ष व्हावा | तेणें सद्गुरु करावा |  
 सद्गुरुविण मोक्ष पावावा | हें कल्पांतीं न घडे ||४४||  
 आतां सद्गुरु ते कैसे | नव्हेति इतरां गुरु ऐसे |  
 जयांचे कृपेनें प्रकाशे | शुद्ध ज्ञान ||४५||  
 त्या सद्गुरूची वोळखण | पुढिले समासीं निरूपण |  
 बोलिलें असे श्रोतीं श्रवण | अनुक्रमें करावें ||४६||  
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे  
 \*गुरुनिश्चयनाम समास पहिला ||५.१||

दशक ५ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा- [\*] मंत्र १.०- मननात त्रायते इति मन्त्रः । विचार  
केला असता तरुन जाण्याची सामग्री पुरवितो तो  
“मंत्र”.(शब्दार्था साठी प.पू.डॉ. देशमुखांच्या दासबोधाचा  
आधार घेतला असे.) [१] पूर्णकामा १.१- वासनातृप्तपुरुष,  
[२] आत्मयारामा १.१-आत्मस्वरुपा, [३] सांकडे १.२- कोडे,  
[४] कानडे १.२-त्यापलिकडे, [५] निजवर्म १.३-रहस्य [६]  
आपणचि होईजे आंगे १.४- स्वतः त्याच्याशी तदाकार होतो,  
[७] पांगे पांगिजेना १.४-पांगुळपणामुळे पंगु होत नाही, [८]  
होती शुद्रांचे ब्राह्मण १.८- शुद्र सुद्धा ब्राह्मण होतात, [९]  
सतंत १.९- निराळे [१०] अन यातिसी १.१४- इतर/अन्य  
लोकांना,(पाठभेद-’आन यातिसी’) [११] ब्राह्मण पाविजे  
देवाधिदेवा तरि १.१९- ब्राह्मणाला पूज्य मानून देव प्राप्त  
होत असेल तर, [१२] किमर्थ सद्गुरु करावा १.१९- मग  
सद्गुरु कशासाठी करावा? [१३] गुरु -कृपेविण कुडकुडी  
१.२४- गुरुकृपेवाचूनचे श्रम, [१४] झळफळित १.२५-  
झगमगाटात, [१५] संपुष्ट १.२८- छोटा करंडा, [१६] आपले  
इच्छेने घेतली सूति जन्माची १.३२- आपल्या इच्छेने पुढील  
जन्माचा विसार घेतला, सूति=विसार [१७] वावडे १.३७-  
भटकतो [१८] गारी आणि गडधरां १.३७- चिखल आणि  
खड्ड्यात [१९] अभयंकरे १.४०- अभयवचनामुळे.

## समास दुसरा : गुरुलक्षण ॥ ५.२ ॥

॥श्रीराम॥

जे करामती दाखविती । तेहि गुरु  
 म्हणिजेती । परंतु सद्गुरु नव्हेती । मोक्षदाते ॥१॥  
 सभामोहन भुररीं चेटकें । साबर मंत्रकौटालें अनेकें ।  
 नाना चमत्कार कौतुकें । असंभाव्य सांगती ॥२॥  
 सांगती औषधीप्रयोग । कां सुवर्णधातूचा मार्ग ।  
 दृष्टिबंधनें लागवेग । अभिळाषाचा ॥३॥  
 साहित संगीत रागज्ञान । गीत नृत्य तान मान ।  
 नाना वाद्यें सिकविती जन । तेहि येक गुरु ॥४॥  
 विद्या सिकविती पंचाक्षरी । ताडेतोडे नानापरी ।  
 कां पोट भरे जयावरी । ते विद्या सिकविती ॥५॥  
 जे यातीचा जो व्यापार । सिकविती भरावया उदर ।  
 तेहि गुरु परी साचार । सद्गुरु नव्हेती ॥६॥

आपली माता आणी पिता । तेही गुरुचि तत्वता ।  
 परी पैलपार पावविता । तो सद्गुरु वेगळा ॥७॥  
 गाईत्रीमंत्राचा उचारू । सांगे तो साचार कुळगुरु ।  
 परी ज्ञानेविण पैलपारु । पाविजेत नाहीं ॥८॥  
 जो ब्रह्मज्ञान उपदेसी । अज्ञानअंधारें निरसी ।  
 जीवात्मयां परमात्मयांसी । ऐक्यता करी ॥९॥  
 विघडले देव आणी भक्त । जीवशिवपणें द्वैत ।  
 तया देवभक्तां येकांत । करी तो सद्गुरु ॥१०॥  
 भवव्याघ्रें घालूनि उडी । गोवत्सास तडातोडी ।  
 केली देखोनि सीघ्र सोडी । तो सद्गुरु जाणावा ॥११॥  
 प्राणी मायाजाळीं पडिलें । संसारदुःखें दुःखवलें ।  
 ऐसें जेणें मुक्त केलें । तो सद्गुरु जाणावा ॥१२॥  
 वासनानदीमाहापुरीं । प्राणी बुडतां ग्लांती करी ।  
 तेथें उडी घालून तारी । तो सद्गुरु जाणावा ॥१३॥  
 गर्भवास अति सांकडी । इच्छाबंधनाची बेडी ।  
 ज्ञान देऊनि सीघ्र सोडी । तो सद्गुरु स्वामी ॥१४॥

फोडूनि शब्दाचें अंतर | वस्तु दाखवी निज-  
 सार | तोचि गुरु माहेर | अनाथांचें ॥१५॥  
 जीव येकदेसी बापुडें | तयास ब्रह्मचि करी  
 रोकडें | फेडी संसारसांकडे | वचनमात्रें ॥१६॥  
 जें वेदांचे अभ्यांतरिं | तें काढून अपत्यापरी |  
 शिष्यश्रवणीं कवळ भरी | उद्गारवचनें ॥१७॥  
 वेद शास्त्र माहानुभाव | पाहातां येकचि अनु-  
 भव | तोचि येक गुरुराव | ऐक्यरूपें ॥१८॥  
 संदेह निःशेष जाळी | स्वधर्म आदरें प्रतिपाळी |  
 वेदविरहित टवाळी | करुंच नेणे ॥१९॥  
 जें जें मन आंगिकारी | तें तें स्वयें मुक्त करी |  
 तो गुरु नव्हे भिकारी | झडे आला ॥२०॥  
 शिष्यास न लविती साधन | न करविती इंद्रियेंदमन |  
 ऐसे गुरु अडक्याचे तीन | मिळाले तरी त्यजावे ॥२१॥  
 जो कोणी ज्ञान बोधी | समूळ अविद्या छेदी |  
 इंद्रियेंदमन प्रतिपादी | तो सद्गुरु जाणावा ॥२२॥

येक द्रव्याचे विकिले | येक शिष्याचे  
 आखिले | अतिदुराशेनें केले | दीनरूप ॥२३॥  
 जें जें रुचे शिष्या मनीं | तैसीच करी मनधरणी |  
 ऐसी कामना पापिणी | पडली गळां ॥२४॥  
 जो गुरु भीडसारु | तो अद्धमाहून अद्धम  
 थोरु | चोरटा मैंद पामरु | द्रव्यभोंदु ॥२५॥  
 जैसा वैद्य दुराचारी | केली सर्वस्वें बोहरी |  
 आणी सेखीं भीड करी | घातघेणा ॥२६॥  
 तैसा गुरु नसावा | जेणें अंतर पडे देवा |  
 भीड करूनियां गोवा | घाली बंधनाचा ॥२७॥  
 जेथें शुद्ध ब्रह्मज्ञान | आणी स्थूळ क्रियेचें साधन |  
 तोचि सद्गुरु निधान | दाखवी डोळां ॥२८॥  
 देखणें दाखविती आदरें | मंत्र फुंकती कर्णद्वारें |  
 इतुकेंच ज्ञान तें पामरें | अंतरलीं भगवंता ॥२९॥  
 बाणे तिहींची खूण | तोचि गुरु सुलक्षण |  
 तेथेंचि रिघावें शरण | अत्यादरें मुमुक्षें ॥३०॥

अद्वैतनिरूपणें अगाध वक्ता । परी विषई लोलंगता ।

ऐसिया गुरुचेनि सार्थकता । होणार नाहीं ॥३१॥

जैसा निरूपणसमयो । तैसेंचि मनहि करी

वायो । कृतबुद्धीचा जयो । जालाच नाहीं ॥३२॥

निरूपणीं सामर्थ्य सिद्धी । श्रवण होतां दुराशा

बाधी । नाना चमत्कारें बुद्धी । दंडळं लागे ॥३३॥

पूर्वीं ज्ञाते विरक्त भक्त । तयांसि सादृश्य भगवंत ।

आणी सामर्थ्यहि अद्भुत । सिद्धीचेनि योगें ॥३४॥

ऐसें तयांचें सामर्थ्य । आमुचें ज्ञानचि नुसदें वेर्थ ।

ऐसा सामर्थ्याचा स्वार्थ । अंतरीं वसे ॥३५॥

निःशेष दुराशा तुटे । तरीच भगवंत भेटे ।

दुराशा धरिती ते वोखटे । शब्दज्ञाते कामिक ॥३६॥

बहुत ज्ञातीं नागवलीं । कामनेनें वेडीं केलीं ।

कामना इच्छितांचि मेलीं । बापुडीं मूर्खें ॥३७॥

निःशेष कामनारहित । ऐसा तो विरुळा संत ।

अवघ्या वेगळें मत । अक्षै ज्याचें ॥३८॥

अक्षै ठेवा सकळांचा | परी पांगडा फिटेना शरी-  
 राचा | तेणें मार्ग ईश्वराचा | चुकोनि जाती ॥३९॥  
 सिद्धि आणी सामर्थ्य जालें | सामर्थ्ये देहास महत्त्व  
 आलें | तेणें बेचाड बळकावलें | देहबुद्धीचें ॥४०॥  
 सांडूनि अक्षै सुख | सामर्थ्य इच्छिती ते मूर्ख |  
 कामनेसारिखें दुःख | आणीक कांहींच नाही ॥४१॥  
 ईश्वरेंविण जे कामना | तेणेंचि गुणें नाना यातना |  
 पावती होती पतना | वरपडे प्राणी ॥४२॥  
 होतां शरीरासी अंत | सामर्थ्यही निघोन जात |  
 सेखीं अंतरला भगवंत | कामनागुणें ॥४३॥  
 म्हणोनि निःकामताविचारु | दृढबुद्धीचा निर्धारु |  
 तोचि सद्गुरु पैलपारु | पाववी भवाचा ॥४४॥  
 मुख्य सद्गुरूचें लक्षण | आधीं पाहिजे विमळ  
 ज्ञान | निश्चयाचें समाधान | स्वरूपस्थिती ॥४५॥  
 याहीवरी वैराग्य प्रबळ | वृत्ति उदास केवळ |  
 विशेष आचारें निर्मळ | स्वधर्मविषई ॥४६॥



याहीवरी अध्यात्मश्रवण | हरिकथा निरूपण |

जेथें परमार्थविवरण | निरंतर ॥४७॥

जेथें सारासारविचार | तेथें होये जगोद्धार |

नवविधा भक्तीचा आधार | बहुत जनासी ॥४८॥

म्हणोनि नवविधा भजन | जेथें प्रतिष्ठलें साधन |

हें सद्गुरूचें लक्षण | श्रोतीं वोळखावें ॥४९॥

अंतरीं शुद्ध ब्रह्मज्ञान | बाह्य निष्ठेचें भजन |

तेथें बहु भक्त जन | विश्रांति पावती ॥५०॥

नाहीं उपासनेचा आधार | तो परमार्थ निरा-

धार | कर्मेविण अनाचार | भ्रष्ट होती ॥५१॥

म्हणोनि ज्ञानवैराग्य आणिभजन|स्वधर्मकर्म आणि साधन|

कथा निरूपण श्रवण मनन | नीति न्याये मर्यादा ॥५२॥

यामधें येक उणें असे | तेणें तें विलक्षण दिसे |

म्हणौन सर्वहि विलसे | सद्गुरुपासीं ॥५३॥

तो बहुतांचें पाळणकर्ता | त्यास बहुतांची असे

चिंता | नाना साधनें समर्था | सद्गुरुपासीं ॥५४॥

साधनेंविण परमार्थ प्रतिष्ठे | तो मागुतां सवेंच  
 भ्रष्टे | याकारणे दुरीद्रष्टे | माहानुभाव ॥५५॥  
 आचार उपासना सोडिती | ते भ्रष्ट अभक्त  
 दिसती | जळो तयांची महंती | कोण पुसे ॥५६॥  
 कर्म उपासनेचा अभाव | तेथें भकाधेसि जाला  
 ठाव | तो कानकोंडा समुदाव | प्रपंची हांसती ॥५७॥  
 नीच यातीचा गुरु | तोही कानकोंडा विचारु |  
 ब्रह्मसभेस जैसा चोरु | तैसा दडे ॥५८॥  
 ब्रह्मसभे देखतां | त्याचें तीर्थ नये घेतां |  
 अथवा प्रसाद सेवितां | प्राश्रित पडे ॥५९॥  
 तीर्थप्रसादाची सांडी केली | तेथें नीचता दिसोन  
 आली | गुरुभक्ति ते सटवली | येकायेकी ॥६०॥  
 गुरुची मर्यादा राखतां | ब्राह्मण क्षोभती तत्वतां |  
 तेथें ब्राह्मण्य रक्षूं जातां | गुरुक्षोभ घडे ॥६१॥  
 ऐसीं सांकडीं दोहींकडे | तेथें प्रस्तावा घडे |  
 नीच यातीस गुरुत्व न घडे | याकारणें ॥६२॥

तथापि आवडी घेतली जीवें | तरी आपणचि भ्रष्टावें |

बहुत जनांसी भ्रष्टावावें | हें तों दूषणचि कीं ॥६३॥

आतां असो हा विचारू | स्वयातीचा पाहिजे गुरु |

नाहीं तरी भ्रष्टाकारु | नेमस्त घडे ॥६४॥

जे जे कांहीं उत्तम गुण | तें तें सद्गुरूचें लक्षण |

तथापि सांगों वोळखण | होये जेणें ॥६५॥

येक गुरु येक मंत्रगुरु | येक यंत्रगुरु येक तांत्रगुरु |

येक वस्तादगुरु येक राजगुरु | म्हणती जनीं ॥६६॥

येक कुळगुरु येक मानिला गुरु | येक विद्यागुरु येक

कुविद्यागुरु | येक असद्गुरु येक यातिगुरु | दंडकर्ते ॥६७॥

येक मातागुरु येक पितागुरु | येक राजागुरु येक

देवगुरु | येक बोलिजे जगद्गुरु | सकळकळा ॥६८॥

ऐसे हे सत्रा गुरु | याहिवेगळे आणीक गुरु |

ऐक तयांचा विचारु | सांगिजेल ॥६९॥

येक स्वप्नगुरु येक दीक्षागुरु | येक म्हणती प्रतिमागुरु |

येक म्हणती स्वयें गुरु | आपला आपण ॥७०॥

जे जे यातीचा जो व्यापारु | ते ते त्याचे तितुके

गुरु | याचा पाहातां विचारु | उदंड आहे ॥७१॥

असो ऐसे उदंड गुरु | नाना मतांचा विचारु |

परी जो मोक्षदाता सद्गुरु | तो वेगळाचि असे ॥७२॥

नाना सद्विद्येचे गुण | याहिवरी कृपाळूपण |

हें सद्गुरुचें लक्षण | जाणिजे श्रोतीं ॥७३॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

गुरुलक्षणनाम समास दुसरा ॥ ५.२ ॥

दशक ५ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] करामती २.१- विलक्षण क्रिया, [२] भुररी चेटके २.२-

चेटुक करुन भुरळ घालणे, [३] साबर मंत्रकौटाले २.२-

नाथपंथीय मंत्रप्रयोग,[४] सुवर्णधातूचा मार्ग २.३-

इतरधातूपासून सोने बनवण्याची रीत,[५] दृष्टिबंधन

लागवेग २.३- नजरबंदी करुन त्वरित इच्छापूर्तीचा मार्ग

[६] साचार २.६- खरा [७] विघडले देव आणी भक्त २.१०-

देव व भक्त यांचा वियोग, [८] भवव्याघ्रे २.११- संसाररुपी

वाघ, [९] प्राणी बुडता ग्लांती करी २.१३- प्राणी बुडत  
 असता गटांगळ्या खाऊ लागतो, (ग्लांती-गयावया) [१०]  
 संसार साकडे २.१६- संसार संकट, [११] वेदविर हित  
 टवाळी करुच नेणे २.१९- आत्मज्ञानाशिवायचं मिथ्या  
 बोलणे करत नाहीत. [१२] येक द्रव्याचे विकिले २.२३- एक  
 पैशासाठी लाचार, [१३] येक शिष्यांचे आखिले २.२३- एक  
 शिष्याधीन असतात, आखिले = अंकित [१४] अति दुराशेने  
 केले दीनरुप २.२३- अतिवासनेच्या आहारी गेल्याने दीनवाणे  
 झाले, [१५] ऐसी कामना पापिणी २.२४- अशी पापी  
 वासना, [१६] पडळी गळां २.२४- गळ्यात पडली असेल  
 तर, [१७] भीडसारु २.२५- आग्रहास बळी पडणारा, [१८]  
 केली सर्वस्वे बोहरी २.२६- सर्वस्वाने  
 नागवतो, लुबाडतो, राखरांगोळी केली [१९] आणी सेखी भीड  
 करी घातघेणा २.२६- आणि शेवटी भीड घालून सर्वस्वी  
 घात करतो, [२०] भीड करुनिया गोवा घाली  
 बंधनाचा २.२७- भीडेखातर देहबुद्धीच्या बंधनात गुंतवतो,  
 [२१] देखणे २.२९- भपका [२२] बाणे तिहिंची खूण ३.३०-  
 शास्त्रप्रचीति, गुरुप्रचीति, आत्मप्रचीति यांचा संगम जेथे  
 असतो ती सद्गुरुची खूण होय, [२३] तैसेचि मनहि करो  
 वायो २.३२- प्रसंगा नुरुप मनात वायफट कल्पना येतात,  
 [२४] कृतबुद्धीचा जयो २.३२- आत्म-बुद्धीचा जय  
 [आत्मज्ञान], [२५] दंडळूं २.३३- डळमळू [२६] नुसदे  
 २.३५- नुसते, [२७] निःशेष दुराशा तुटे २.३६- वासनेचा

समूळ नाश,[२८] परी पांगडा फिटेना शरीराचा २.३९- पण  
 शरीराची कामला लसा फिटत नाही,पांगडा=ममत्व [२९]  
 तेणे बेचाड बळकावले देहबुद्धि चे २.४०- त्यामुळे  
 देहबुद्धीचा अहंकार बळावतो,[३०] दुरीद्रष्टे २.५५- दूर  
 दृष्टिने,[३१] तेथे भकाधेसि जाला ठाव २.५७- तेथे  
 भ्रष्टाचरणास जागा मिळते.भकाधेसि = बहकण्यास [३२] तो  
 कानकोंडा समुदाव २.५७- तो समुदाय पारमार्थिक दृष्ट्या  
 मिंधा असतो.कानकोंडा=ओशाळवाणा,मिंधा, [३३] सटवली  
 २.६०- क्षय पावली.

समास तिसरा : शिष्यलक्षण ॥ ५.३ ॥

॥श्रीराम॥

मागां सद्गुरुचें लक्षण । विशद केलें निरूपण ।  
 आतां सच्छिष्याची वोळखण । सावध ऐका ॥१॥  
 सद्गुरुविण सच्छिष्य । तो वायां जाय निःशेष ।  
 कां सच्छिष्येंविण विशेष । सद्गुरु सिणे ॥२॥  
 उत्तम भूमि शोधिली शुद्ध । तेथें बीज पेरिलें किडखाद ।  
 कां तें उत्तम बीज परी समंध । खडकेंसि पडिला ॥३॥  
 तैसा सच्छिष्य तें सत्पात्र । परंतु गुरु सांगे मंत्र  
 तंत्र । तेथें अरत्र ना परत्र । कांहीच नाहीं ॥४॥  
 अथवा गुरु पूर्ण कृपा करी । परी शिष्य अना-  
 धिकारी । भाग्यपुरुषाचा भिकारी । पुत्र जैसा ॥५॥  
 तैसैं येकाविण येक । होत असे निरा-  
 र्थक । परलोकींचें सार्थक । तें दुःहावे ॥६॥  
 म्हणौनि सद्गुरु आणी सच्छिष्य । तेथें न लगती  
 सायास । त्यां उभयतांचा हव्यास । पुरे येकसरा ॥७॥  
 सुभूमि आणी उत्तम कण । उगवेना प्रजन्येंविण ।

तैसें अध्यात्मनिरूपण | नस्तां होये ॥८॥

सेत पेरिलें आणी उगवलें | परंतु निगेविण गेलें |

साधनेंविण तैसें जालें | साधकांसी ॥९॥

जंवरी पीक आपणास भोगे | तंवरी अवघेंचि

करणें लागे | पीक आलियांहि उगें | राहोंचि नये ॥१०॥

तैसें आत्मज्ञान जालें | परी साधन पाहिजे केलें |

येक वेळ उदंड जेविलें | तऱ्हीं सामग्री पाहिजे ॥११॥

म्हणौन साधन अभ्यास आणी सद्गुरु | सच्छिष्य आणी  
सच्छास्त्रविचार |

सत्कर्म सद्वासना पारु | पाववी भवाचा ॥१२॥

सद्वुपासना सत्कर्म | सत्क्रिया आणी स्वधर्म |

सत्संग आणी नित्य नेम | निरंतर ॥१३॥

ऐसें हें अवघेंचि मिळे | तरीच विमळ ज्ञान निवळे |

नाहीं तरी पाषांड संचरे बळें | समुदाई ॥१४॥

येथें शब्द नाहीं शिष्यासी | हें अवघें सद्गुरुपासीं |

सद्गुरु पालटी अवगुणासी | नाना येत्तें करूनी ॥१५॥

सद्गुरुचेनि असच्छिष्य पालटे | परंतु सच्छिष्यें असद्गुरु

न पालटे | कां जें थोरपण तुटे | म्हणौनिया ॥१६॥



याकरणें सद्गुरु पाहिजे । तरीच सन्मार्ग लाहिजे ।  
नाहिं तरी होईजे । पाषांडा वरपडे ॥१७॥  
येथें सद्गुरुचि कारण । येर सर्व निःकारण ।  
तथापि सांगो वोळखण । सच्छिष्याची ॥१८॥  
मुख्य सच्छिष्याचें लक्षण । सद्गुरुवचनीं विश्वास  
पूर्ण । अनन्यभावे शरण । त्या नांव सच्छिष्य ॥१९॥  
शिष्य पाहिजे निर्मळ । शिष्य पाहिजे आचारसीळ ।  
शिष्य पाहिजे केवळ । विरक्त अनुतापी ॥२०॥  
शिष्य पाहिजे निष्ठावंत । शिष्य पाहिजे सुचिष्मंत ।  
शिष्य पाहिजे नेमस्त । सर्वप्रकारिं ॥२१॥  
शिष्य पाहिजे साक्षपी विशेष । शिष्य पाहिजे परम  
दक्ष । शिष्य पाहिजे अलक्ष । लक्षी ऐसा ॥२२॥  
शिष्य पाहिजे अति धीर । शिष्य पाहिजे अति  
उदार । शिष्य पाहिजे अति तत्पर । परमार्थविषई ॥२३॥  
शिष्य पाहिजे परोपकारी । शिष्य पाहिजे निर्मत्सरी ।  
शिष्य पाहिजे अर्थातरीं । प्रवेशकर्ता ॥२४॥  
शिष्य पाहिजे परम शुद्ध । शिष्य पाहिजे परम  
सावध । शिष्य पाहिजे अगाध । उत्तम गुणांचा ॥२५॥

शिष्य पाहिजे प्रज्ञावंत | शिष्य पाहिजे प्रेमळ  
 भक्त | शिष्य पाहिजे नीतिवंत | मर्यादेचा ॥२६॥  
 शिष्य पाहिजे युक्तिवंत | शिष्य पाहिजे बुद्धिवंत |  
 शिष्य पाहिजे संतासंत | विचार घेता ॥२७॥  
 शिष्य पाहिजे धारिष्टाचा | शिष्य पाहिजे दृढ व्रताचा |  
 शिष्य पाहिजे उत्तम कुळीचा | पुण्यसीळ ॥२८॥  
 शिष्य असावा सात्विक | शिष्य असावा भजक |  
 शिष्य असावा साधक | साधनकर्ता ॥२९॥  
 शिष्य असावा विश्वासी | शिष्य असावा कायाक्लेशी |  
 शिष्य असावा परमार्थासी | वाढऊं जाणे ॥३०॥  
 शिष्य असावा स्वतंत्र | शिष्य असावा जगमित्र |  
 शिष्य असावा सत्पात्र | सर्व गुणें ॥३१॥  
 शिष्य असावा सद्विद्येचा | शिष्य असावा सद्भावाचा |  
 शिष्य असावा अंतरींचा | परमशुद्ध ॥३२॥  
 शिष्य नसावा अविवेकी | शिष्य नसावा गर्भसुखी |  
 शिष्य असावा संसारदुःखी | संतप्त देही ॥३३॥  
 जो संसारदुःखें दुःखवला | जो त्रिविधतापें पोळला |  
 तोचि अधिकारी जाला | परमार्थविषीं ॥३४॥

बहु दुःख भोगिलें जेणें | तयासीच परमार्थ बाणे |  
 संसारदुःखाचेनि गुणें | वैराग्य उपजे ॥३५॥  
 जया संसाराचा त्रास | तयासीच उपजे विश्वास |  
 विस्वासबळें दृढ कास | धरिली सद्गुरूची ॥३६॥  
 अविस्वासें कास सोडिली | ऐसीं बहुतेक भवीं बुडालीं |  
 नाना जळचरीं तोडिलीं | मध्येंचि सुखदुःखें ॥३७॥  
 याकारणें दृढ विस्वास | तोचि जाणावा सच्छिष्य |  
 मोक्षाधिकारी विशेष | आग्रगण्यु ॥३८॥  
 जो सद्गुरुवचनें निवाला | तो सायोज्यतेचा  
 आंखिला | संसारसंगे पांगिला | न वचे कदा ॥३९॥  
 सद्गुरुहून देव मोठा | जयास वाटे तो करंटा |  
 सुटला वैभवाचा फांटा | सामर्थ्यपिसें ॥४०॥  
 सद्गुरुस्वरूप तें संत | आणी देवांस मांडेल कल्पांत |  
 तेथें कैचें उरेल सामर्थ्य | हरिहरांचें ॥४१॥  
 म्हणौन सद्गुरुसामर्थ्य आधीक | जेथें आटती ब्रह्मादिक |  
 अल्पबुद्धी मानवी रंक | तयांसि हें कळेना ॥४२॥  
 गुरुदेवांस बराबरी | करी तो शिष्य दुराचारी |  
 भ्रांति बैसली अभ्यांतरीं | सिद्धांत नेणवे ॥४३॥

देव मानुषीं भाविला । मंत्रीं देवपणासी आला ।  
 सद्गुरु न वचे कल्पिला । ईश्वराचेनि ॥४४॥  
 म्हणोनि सद्गुरु पूर्णपणें । देवाहून आधीक कोटिगुणें ।  
 जयासि वर्णितां भांडणें । वेदशास्त्रीं लागलीं ॥४५॥  
 असो सद्गुरुपदापुढें । दुजें कांहींच न चढे ।  
 देवसामर्थ्य तें केवढें । मायाजनित ॥४६॥  
 अहो सद्गुरुकृपा जयासी । सामर्थ्य न चले तया-  
 पासीं । ज्ञानबळें वैभवासी । तृणतुच्छ केलें ॥४७॥  
 सद्गुरुकृपेचेनि बळें । अपरोक्षज्ञानाचेनि उसाळें ।  
 मायेसहित ब्रह्मांड सगळें । दृष्टीस न ये ॥४८॥  
 ऐसें सच्छिष्याचें वैभव । सद्गुरुवचनीं दृढ  
 भाव । तेणें गुणें देवराव । स्वयेंचि होती ॥४९॥  
 अंतरीं अनुतापें तापले । तेणें अंतर शुद्ध जालें ।  
 पुढें सद्गुरुवचनें निवाले । सच्छिष्य ऐसे ॥५०॥  
 लागतां सद्गुरुवचनपंथें । जालें ब्रह्मांड पालथें ।  
 तरी जयाच्या शुद्ध भावार्थें । पालट न धरिजे ॥५१॥  
 शरण सद्गुरूस गेले । सच्छिष्य ऐसे निवडले ।  
 क्रियापालटें जाले । पावन ईश्वरीं ॥५२॥

ऐसा सद्भाव अंतरीं | तेचि मुक्तीचे वाटेकरी |  
 येर माईक वेषधारी | असच्छिष्य ॥५३॥  
 वाटे विषयांचे सुख | परमार्थ संपादणे लौकिक |  
 देखोवेखीं पढतमूर्ख | शरण गेले ॥५४॥  
 जाली विषई वृत्ति अनावर | दृढ धरिला संसार |  
 परमार्थ चर्चेचा विचार | मळिण झाला ॥५५॥  
 मोड घेतला परमार्थाचा | हव्यास धरिला प्रपंचाचा |  
 भार वाहिला कुटुंबाचा | काबाडी जाला ॥५६॥  
 मानिला प्रपंचीं आनंद | केला परमार्थे विनोद |  
 भ्रान्त मूढ मतिमंद | लोधला कार्मीं ॥५७॥  
 सूकर पूजिलें विलेपनें | म्हैसा मर्दिला चंदनें |  
 तैसा विषई ब्रह्मज्ञानें | विवेकें बोधिला ॥५८॥  
 रासभ उकरडां लोळे | तयासि परिमळसोहळे |  
 उलूक अंधारीं पळे | तया केवी हंसपंगती ॥५९॥  
 तैसा विषयदारींचा बराडी | घाली अधःपतनीं उडी |  
 तयास भगवंत आवडी | सत्संग कैंचा ॥६०॥  
 वर्ती करून दांताळीं | स्वानपुत्र हाडें चगळी |  
 तैसा विषई तळमळी | विषयसुखाकारणें ॥६१॥

तथा स्वानमुखीं परमान्न । कीं मर्कटास सिंहासन ।  
 तैसैं विषयासक्तां ज्ञान । जिरेल कैचें ॥६२॥  
 रासभें राखतां जन्म गेला । तो पंडितांमध्ये प्रतिष्ठला ।  
 न वचे तैसा आसक्ताला । परमार्थ नाही ॥६३॥  
 मिळाला राजहंसांचा मेळा । तेथें आला डोंबकावळा ।  
 लक्षून विष्टेचा गोळा । हंस म्हणवी ॥६४॥  
 तैसे सज्जनाचे संगती । विषई सज्जन म्हणविती ।  
 विषय अमेद्य चित्तीं । गोळा लक्षिला ॥६५॥  
 काखे घेऊनियां दारा । म्हणे मज संन्यासी करा ।  
 तैसा विषई सैरावैरा । ज्ञान बडबडी ॥६६॥  
 असो ऐसे पढतमूर्ख । ते काय जाणती अद्वैतसुख ।  
 नारकी प्राणी नर्क । भोगिती स्वइच्छा ॥६७॥  
 वैषेची करील सेवा । तो कैसा मंत्री म्हणावा ।  
 तैसा विषयदास मानावा । भक्तराज केवी ॥६८॥  
 तैसे विषई बापुडे । त्यांस ज्ञान कोणीकडे ।  
 वाचाळ शाब्दिक बडबडे । वरपडे जाले ॥६९॥  
 ऐसे शिष्य परम नष्ट । कनिष्ठांमधें कनिष्ठ ।  
 हीन अविवेकी आणी दृष्ट । खळ खोटे दुर्जन ॥७०॥

ऐसे जे पापरूप | दीर्घदोषी वज्रलेप |  
 तयांस प्राश्नीत अनुताप | उद्धवतां आहे ॥७१॥  
 तेहि पुन्हां शरण जावें | सद्गुरुस संतोषवावें |  
 कृपादृष्टी जालियां व्हावें | पुन्हां शुद्ध ॥७२॥  
 स्वामीद्रोह जया घडे | तो यावश्चंद्र नरकीं पडे |  
 तयास उपावचि न घडे | स्वामी तुष्टल्यावांचूनी ॥७३॥  
 स्मशानवैराग्य आलें | म्हणोन लोटांगण घातलें |  
 तेणें गुणें उपतिष्ठले | नाहीं ज्ञान ॥७४॥  
 भाव आणिला जायाचा | मंत्र घेतला गुरूचा |  
 शिष्य जाला दो दिसांचा | मंत्राकारणें ॥७५॥  
 ऐसे केले गुरु उदंड | शब्द सिकला पाषांड |  
 जाला तोंडाळ तर्मुंड | माहापाषांडी ॥७६॥  
 घडी येक रडे आणी पडे | घडी येक वैराग्य चढे |  
 घडी येक अहंभाव जडे | ज्ञातेपणाचा ॥७७॥  
 घडी येक विस्वास धरी | सवेंच घडी येक गुर्गुरी |  
 ऐसे नाना छंद करी | पिसाट जैसा ॥७८॥  
 काम क्रोध मद मत्सर | लोभ मोह नाना विकार |  
 अभिमान कापट्य तिरस्कार | हृदई नांदती ॥७९॥

अहंकार आणी देहपांग । अनाचार आणी विषय-  
 संग । संसार प्रपंच उद्वेग । अंतरीं वसे ॥८०॥  
 दीर्घसूत्री कृतघ्न पापी । कुकर्मी कुतर्की विकल्पी ।  
 अभक्त अभाव सीघ्रकोपी । निष्ठुर परघातक ॥८१॥  
 हृदयेसुन्य आणी आळसी । अविवेकी आणि अविस्वासी ।  
 अधीर अविचार संदेहासी । दृढ धर्ता ॥८२॥  
 आशा ममता तृष्णा कल्पना । कुबुद्धी दुर्वृत्ति  
 दुर्वासना । अल्पबुद्धि विषयकामना । हृदई वसे ॥८३॥  
 ईषणा असूया तिरस्कारें । निंदेसि प्रवर्ते  
 आदरें । देहाभिमानें हुंबरे । जाणपणें ॥८४॥  
 क्षुधा तृषा आवरेना । निद्रा सहसा धरेना ।  
 कुटुंबचिंता वोसरेना । भ्रांति पडिली ॥८५॥  
 शाब्दिक बोले उदंड वाचा । लेश नाहीं वैराग्याचा ।  
 अनुताप धारिष्ट साधनाचा । मार्ग न धरी ॥८६॥  
 भक्ति विरक्ति ना शांती । सद्बृत्ति लीनता ना दांती ।  
 कृपा दया ना तृप्ती । सुबुद्धि असेच ना ॥८७॥  
 कायाक्लेसीं शेरीरहीन । धर्मविषई परम कृपण ।  
 क्रिया पालटेना कठिण । हृदये जयाचें ॥८८॥



आर्जव नाहीं जनासी | जो अप्रिये सज्जनासी |  
 जयाचे जिवीं आहिर्णेसीं | परन्यून वसे ॥८९॥  
 सदा सर्वकाळ लटिका | बोले माईक लापणिका |  
 क्रिया विचार पाहतां येका | वचनीं सत्य नाहीं ॥९०॥  
 परपीडेविषई तत्पर | जैसे विंचु आणी विखार |  
 तैसा कुशब्दे जिव्हार | भेदी सकळांचें ॥९१॥  
 आपले झांकी अवगुण | पुढिलांस बोले कठिण |  
 मिथ्या गुणदोषेंविण | गुणदोष लावी ॥९२॥  
 स्वयें पापात्मा अंतरीं | पुढिलांचि कणव न करी |  
 जैसा हिंसक दुराचारी | परदुःखें शिणेना ॥९३॥  
 दुःख पराव्याचें नेणती | दुर्जन गांजिलेचि गांजिती |  
 श्रम पावतां आनंदती | आपुले मनीं ॥९४॥  
 स्वदुःखें झुरे अंतरीं | आणी परदुःखें हास्य करी |  
 तयास प्राप्त येमपुरी | राजदूत ताडिती ॥९५॥  
 असो ऐसें मदांध बापुडें | तयांसि भगवंत कैंचा  
 जोडे | जयांस सुबुद्धि नावडे | पूर्वपातकेंकरूनी ॥९६॥  
 तयास देहाचा अंतीं | गात्रें क्षीणता पावती |  
 जिवलगें वोसंडिती | जाणवेल तेव्हां ॥९७॥

असो ऐसे गुणावेगळे | ते सच्छिष्य आगळे |  
 दृढभावार्थे सोहळे | भोगिती स्वानंदाचे ॥९८॥  
 जये स्थळीं विकल्प जागे | कुळाभिमान पाठीं  
 लागे | ते प्राणी प्रपंचसंगें | हिंपुटी होती ॥९९॥  
 जेणेंकरितां दुःख जालें | तेंचि मनीं दृढ धरिलें |  
 तेणें गुणें प्राप्त जालें | पुन्हां दुःख ॥१००॥  
 संसारसंगें सुख जालें | ऐसें देखिलें ना ऐकिलें |  
 ऐसें जाणोन अनहित केलें | ते दुःखी होती स्वयें ॥१०१॥  
 संसारीं सुख मानिती | ते प्राणी मूढमती |  
 जाणोन डोळे झांकिती | पढतमूर्ख ॥१०२॥  
 प्रपंच सुखें करावा | परी कांहीं परमार्थ वाढवावा |  
 परमार्थ अवघाचि बुडवावा | हें विहित नव्हे ॥१०३॥  
 मागां जालें निरूपण | गुरुशिष्यांची वोळखण |  
 आतां उपदेशाचें लक्षण | सांगिजेल ॥१०४॥  
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

शिष्यलक्षणनाम समास तिसरा ॥ ५.३ ॥

दशक ५ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
 टिपा-[१] उगे ३.१०- निवांत [२] सद्वुपासना ३.१२-  
 सदुपासना [३] अलक्ष ३.२२- ब्रह्म [४] संतासंत ३.२७-

सत्सत् ,नित्यानित्य, [५] गर्भसुखी ३.३३- गर्भश्रीमंत, [६] संसारदुःखी- संसारलोभी, [७] सायोज्येतचा आंखिला ३.३९- सायुज्यमुक्तिसाठी लायक, आंखिला=चिन्हांकित झाला, निवडला, [८] संसारपांगे ३.३९- संसाराचा लोभ, [९] पांगिला न वचे कदा ३.३९-आसक्त झालेला कदापिही सत्शिष्य(मुक्तीस लायक) होत नाही,[१०]सुटला वैभवाचा फांटा सामर्थ्य पिसे ३.४०- वैभवामुळे येणारा किंवा सामर्थ्याच्या वेडातून, अभिमानातून येणारा, [११] देवास मांडेल कल्पांत ३.४१- देव अशाश्वत म्हणून कल्पांती विनाश पावणारे,[१२] भ्रांति बैसली अभ्यांतरी ३.४३- (सिद्धांताच्या अज्ञाना मुळे) भ्रम अंतरंगात ठाण मांडून बसतो. [१३] अपरोक्ष ज्ञानाचेनि उसाळे ३.४८-आत्म्याचे प्रत्यक्ष ज्ञान म्हणजेच मी ब्रह्म आहे याची अनुभूती मनात दृढ होऊन स्वानंद उमळतो, [१४] क्रियापालटे ३.५२- संपूर्ण आचार विचार बदल-ल्यामुळे(छापील प्रतीत 'क्रियापालटे' असा शब्द छापला आहे.मुद्रणदोष असावा.)[१५] येर माईक वेषधारी ३.५३- इतर सारे मायाबद्ध ढोंगी,[१६] देखोवेखी ३.५४- दिखाऊ, [१७] मोड घेतला ३.५६- वळला,[१८]लोधला कामी ३.५७-कामवासनेत अडकला, [१९] उलूक ३.५९- घुबड,[२०] विषय दारीचा बराडी ३.६०- विषयाच्या दारातील भिकारी, बराडी= भिकारी, आशाळभूत, [२१] वर्ती करुन दाताळी ३.६१-तोंड वर करुन, [२२] विषय आ/अमेद्य चित्ती ३.६५-

विषयवासनारूपी (आ/अमेद्य- अपवित्र) घाणीचं चिंतन,  
 [२३] वैषेची ३.६८- वेश्येची ('विषयवासनेत गुरफटले  
 ल्यांची' असा अर्थ घेणे योग्य) [२४] वरपडे जाले ३.६९-  
 मिरवते झाले, [२५] दृष्ट ३.७०- दुष्ट [२६] भाव आणिला  
 जायाचा ३.७५- जायाचा=उसना, अल्पकालचा उसना  
 भक्तिभाव,[२७] तोंडाळ तर्मुड ३.७६- बडबड्या,  
 शिरजोर,[२८] देहपांग ३.८० देहलोभ/आवड,[२९]  
 ईषणा ३.८४- हाव,इच्छा, (पुत्रेषणा,  
 दारेषणा,लोकेषणा,वित्तेषणा या ४ इषणा)[३०] दांती  
 ३.८७- दमन [३१] आहिर्णेसी ३.८९- अहर्निश, दिनरात,  
 [३२] जीवलगे वोसंडती ३.९७- जिवलग दूर जातात,

समास चवथा : उपदेशलक्षण\* ॥ ५.४ ॥

॥श्रीराम॥

ऐका उपदेशाचीं लक्षणें । बहुविधें कोण कोणें ।

सांगतां तें असाधारणें । परी कांहीं येक सांगों ॥१॥

बहुत मंत्र उपदेशिती । कोणी नाम मात्र सांगती ।

येक ते जप करविती । वोंकाराचा ॥२॥

शिवमंत्र भवानीमंत्र । विष्णुमंत्र माहालक्ष्मीमंत्र ।

अवधूतमंत्र गणेशमंत्र । मार्तंडमंत्र सांगती ॥३॥

मछकूर्मवःहावमंत्र । नृसिंहमंत्र वामनमंत्र ।

भार्गवमंत्र रघुनाथमंत्र । कृष्णमंत्र सांगती ॥४॥

भैरवमंत्र मल्लारिमंत्र । हनुमंतमंत्र येक्षिणीमंत्र ।

नारायेणमंत्र पांडुरंगमंत्र । अघोरमंत्र सांगती ॥५॥

शेषमंत्र गरुडमंत्र । वायोमंत्र वेताळमंत्र ।

झोटिंगमंत्र बहुधा मंत्र | किती म्हणौनि सांगावे ॥६॥

बाळामंत्र बगुळामंत्र | काळिमंत्र कंकाळिमंत्र |

बटुकमंत्र नाना मंत्र | नाना शक्तीचे ॥७॥

पृथकाकारें स्वतंत्र | जितुके देव तितुके मंत्र |

सोपे अवघड विचित्र | खेचर दारुण बीजाचे ॥८॥

पाहों जातां पृथ्वीवरी | देवांची गणना कोण करी |

तितुके मंत्र वैखरी | किती म्हणौनि वदवावी ॥९॥

असंख्यात मंत्रमाळा | येकाहूनि येक आगळा |

विचित्र मायेची कळा | कोण जाणे ॥१०॥

कित्येक मंत्रीं भूतें जाती | कित्येक मंत्रीं वेथा नासती |

कित्येक मंत्रीं उतरती | सितें विंचू विखार ॥११॥

ऐसे नाना परीचे मंत्री | उपदेशिती कर्णपात्रीं |

जप ध्यान पूजा यंत्री | विधानयुक्त सांगती ॥१२॥

येक शिव शिव सांगती | येक हरि हरि म्हणविती |

येक उपदेशिती | विठल विठल म्हणोनि ॥१३॥

येक सांगती कृष्ण कृष्ण | येक सांगती विष्ण विष्ण |

येक नारायण नारायण | म्हणौन उपदेशिती ॥१४॥

येक म्हणती अच्युत अच्युत | येक म्हणती अनंत

अनंत | येक सांगती दत्त दत्त | म्हणत जावें ॥१५॥

येक सांगती राम राम | येक सांगती ॐ ॐ म |

येक म्हणती मेघशाम | बहुतां नामीं स्मरावा ॥१६॥

येक सांगती गुरु गुरु | येक म्हणती परमेश्वरु |

येक म्हणती विघ्नहरु | चिंतीत जावा ॥१७॥

येक सांगती शामराज | येक सांगती गरुडध्वज |

येक सांगती अधोक्षज | म्हणत जावें ॥१८॥

येक सांगती देव देव | येक म्हणती केशव केशव |

येक म्हणती भार्गव भार्गव | म्हणत जावें ॥१९॥

येक विश्वनाथ म्हणविती | येक मल्लारि सांगती |

येक ते जप करविती | तुकाई तुकाई म्हणौनी ॥२०॥

हें किती म्हणौनि सांगावें | शिवशक्तीचीं अनंत

नांवें | इच्छेसारिखीं स्वभावेणें | उपदेशिती ॥२१॥

येक सांगती मुद्रा च्यारी | खेचरी भूचरी चाचरी

अगोचरी | येक आसनें परोपरी | उपदेशिती ||२२||

येक दाखविती देखणी | येक अनुहातध्वनी |

येक गुरु पिंडज्ञानी | पिंडज्ञान सांगती ||२३||

येक सांगती कर्ममार्ग | येक उपासनामार्ग |

येक सांगती अष्टांग योग | नाना चक्रे ||२४||

येक तपें सांगती | येक अजपा निरोपिती |

येक तत्वे विस्तारिती | तत्वज्ञानी ||२५||

येक सांगती सगुण | येक निरोपिती निर्गुण |

येक उपदेशिती तीर्थाटण | फिरावें म्हणूनी ||२६||

येक माहावाक्यें सांगती | त्यांचा जप करावा म्हणती |

येक उपदेश करिती | सर्व ब्रह्म म्हणोनी ||२७||

येक शाक्तमार्ग सांगती | येक मुक्तमार्ग प्रतिष्ठिती |

येक इंद्रियें पूजन करविती | येका भावें ||२८||

येक सांगती वशीकर्ण | स्तंबन मोहन उच्चाटण |

नाना चेटकें आपण | स्वयें निरोपिती ||२९||

ऐसी उपदेशांची स्थिती | पुरे आतां सांगों किती |



ऐसे हे उपदेश असती | असंख्यात ॥३०॥

ऐसे उपदेश अनेक | परी ज्ञानेविण निरार्थक |

येविषई असे येक | भगवद्वचन ॥३१॥

१३] नानाशास्त्रं पठेल्लोको नाना दैवतपूजनम् |

आत्मज्ञानं विना पार्थ सर्वकर्म निरर्थकम् |

शैवशाक्तागमाद्या ये अन्ये च बहवो मताः |

अपभ्रंशसमास्तेऽपि जीवानां भ्रान्तचेतसाम् |

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥१॥

याकारणं ज्ञानासमान | पवित्र उत्तम न दिसे अन्न |

म्हणौन आधीं आत्मज्ञान | साधिलें पाहिजे ॥३२॥

सकळ उपदेशीं विशेष | आत्मज्ञानाचा उपदेश |

येविषई जगदीश | बहुतां ठाई बोलिला ॥३३॥

१४] यस्य कस्य च वर्णस्य ज्ञानं देहे प्रतिष्ठितम् |

तस्य दासस्य दासोहं भवे जन्मनि जन्मनि ॥२॥

आत्मज्ञानाचा महिमा | नेणे चतुर्मुख ब्रह्मा |

प्राणी बापुडा जीवात्मा | काये जाणे ॥३४॥

सकळ तीर्थांची संगती | स्नानदानाची फळश्रुती |

त्याहूनि ज्ञानाची स्थिती | विशेष कोटिगुणें ||३५||

१५] पृथिव्यां यानि तीर्थानि स्नानदानेषु यत्फलम् |

तत्फलं कोटिगुणितं ब्रह्मज्ञानसमोपमम् ||३||

म्हणोनि जें आत्मज्ञान | तें गहनाहूनि गहन |

ऐक त्याचें लक्षण | सांगिजेल ||३६||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*उपदेशलक्षणनाम समास चवथा || ५.४ ||

दशक ५ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*]उपदेशलक्षण ५.४-छापील प्रतीत 'लक्षण'शब्द नाही.[१]

सिते विंचू विखार ४.११- हिंव,विंचू व सापाचे विष

उतरवणे,[२] दाखविती देखणी ४.२३- अपूर्व पदार्थ

दाखवतात.[३] अनुहातध्वनी ४.२३- अनाहत ध्वनी,

प्राण्यांच्या देहात हे १० प्रकारचे ध्वनी सतत चालू

असतात.आघाताने उत्पन्न होतात,ते आहतध्वनी होत.[४]

अष्टांगयोग ४.२४- योग=चित्तवृत्ती निरोध.

"यनिआप्राप्रधाध्यास" ही यमनियमादि आठ अंगे होत. [५]  
 चक्रे ४.२४- गुदद्वारापासून ब्रह्मरंध्रा पर्यंतची मूलाधारादि  
 सात चक्रे [६] महावाक्ये सांगती ४.२७- प्रज्ञानं ब्रह्म, अहं  
 ब्रह्मास्मि, तत्त्वमसि, अयमात्मा ब्रह्म ही ४ वेदांतील  
 महावाक्ये असून त्यांचा जप करावा असं सांगतात. पण ते  
 योग्य नाही. पहा ५.६.११ [७] पवित्र उत्तम न दिसे अन्न  
 ४.३२- ब्रह्मज्ञानासारखे दुसरे काही अन्य पवित्र नसते.  
 अन्न=अन्य. (पाठभेदः अ/आन, अन्य.) [८] गहन ४.३६-  
 सूक्ष्मातिसूक्ष्म

समास पाचवा : बहुधाज्ञान ॥ ५.५ ॥

॥श्रीराम॥

जंव तें ज्ञान नाहीं प्रांजळ | तंव सर्वकांहीं

निर्फळ | ज्ञानरहित तळमळ | जाणार नाहीं ॥१॥

ज्ञान म्हणतां वाटे भरम | काये रे बा असेल

वर्म | म्हणोनि हा अनुक्रम | सांगिजेल आतां ॥२॥

भूत भविष्य वर्तमान | ठाउकें आहे परिछिन्न |

यासीहि म्हणिजेत ज्ञान | परी तें ज्ञान नव्हे ॥३॥

बहुत केलें विद्यापठण | संगीतशास्त्र रागज्ञान |

वैदिक शास्त्र वेदाधेन | हेंहि ज्ञान नव्हे ॥४॥

नाना वेवसायाचें ज्ञान | नाना दीक्षेचें ज्ञान |

नाना परीक्षेचें ज्ञान | हें ज्ञान नव्हे ॥५॥

नाना वनितांची परीक्षा | नाना मनुष्यांची परीक्षा |

नाना नरांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥६॥

नाना अश्व्यांची परीक्षा | नाना गजांची परीक्षा |

नाना स्वापदांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥७॥

नाना पशूंची परीक्षा | नाना पक्षांची परीक्षा |

नाना भूतांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥८॥

नाना यानांची परीक्षा | नाना वस्त्रांची परीक्षा |

नाना शस्त्रांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥९॥

नाना धातूंची परीक्षा | नाना नाण्यांची परीक्षा |

नाना रत्नांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥१०॥

नाना पाषाण परीक्षा | नाना काष्ठांची परीक्षा |

नाना वाद्यांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥११॥

नाना भूमींची परीक्षा | नाना जळांची परीक्षा |

नाना सतेज परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥१२॥

नाना रसांची परीक्षा | नाना बीजांची परीक्षा |

नाना अंकुरपरीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥१३॥

नाना पुष्पांची परीक्षा | नाना फळांची परीक्षा |

नाना वल्लींची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ॥१४॥

नाना दुःखांची परीक्षा | नाना रोगांची परीक्षा |

नाना चिन्हांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||१५||

नाना मंत्रांची परीक्षा | नाना यंत्रांची परीक्षा |

नाना मूर्तींची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||१६||

नाना क्षेत्रांची परीक्षा | नाना गृहांची परीक्षा |

नाना पात्रांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||१७||

नाना होणार परीक्षा | नाना समयांची परीक्षा |

नाना तर्कांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||१८||

नाना अनुमानपरीक्षा | नाना नेमस्त परीक्षा |

नाना प्रकार परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||१९||

नाना विद्येची परीक्षा | नाना कळेची परीक्षा |

नाना चातुर्य परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२०||

नाना शब्दांची परीक्षा | नाना अर्थांची परीक्षा |

नाना भाषांची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२१||

नाना स्वरांची परीक्षा | नाना वर्णांची परीक्षा |

नाना लेखनपरीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२२||

नाना मतांची परीक्षा | नाना ज्ञानांची परीक्षा |

नाना वृत्तींची परीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२३||

नाना रूपांची परीक्षा | नाना रसनेची परीक्षा |

नाना सुगंधपरीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२४||

नाना सृष्टींची परीक्षा | नाना विस्तारपरीक्षा |

नाना पदार्थपरीक्षा | हें ज्ञान नव्हे ||२५||

नेमकचि बोलणें | तत्काळचि प्रतिवचन देणें |

सीघ्रचि कवित्व करणें | हें ज्ञान नव्हे ||२६||

नेत्रपालवी नादकळा | करपालवी भेदकळा |

स्वरपालवी संकेतकळा | हें ज्ञान नव्हे ||२७||

काव्यकुशळ संगीतकळा | गीत प्रबंद नृत्यकळा |

सभाचातुर्य शब्दकळा | हें ज्ञान नव्हे ||२८||

वाग्विळास मोहनकळा | रम्य रसाळ गायन कळा |

हास्य विनोद कामकळा | हें ज्ञान नव्हे ||२९||

नाना लाघवें चित्रकळा | नाना वाद्यें संगीतकळा |

नाना प्रकारें विचित्र कळा | हें ज्ञान नव्हे ||३०||

आदिकरूनि चौसष्टि कळा | याहि वेगळ्या नाना कळा |

चौदा विद्या सिद्धि सकळा | हें ज्ञान नव्हे ॥३१॥

असो सकळ कळाप्रवीण | विद्यामात्र परिपूर्ण |

तरी ते कौशल्यता, परी ज्ञान | म्हणोंचि नये ॥३२॥

हें ज्ञान होयेसें भासे | परंतु मुख्य ज्ञान तें

अनारिसें | जेथें प्रकृतीचें पिसें | समूळ वाव ॥३३॥

जाणावें दुसऱ्याचें जीवीचें | हे ज्ञान वाटे साचें |

परंतु हें आत्मज्ञानाचें | लक्षण नव्हे ॥३४॥

माहानुभाव माहाभला | मानसपूजा करितां चुकला |

कोणी येकें पाचारिला | ऐसें नव्हे म्हणोनी ॥३५॥

ऐसी जाणे अंतरस्थिती | तयासि परम ज्ञाता

म्हणती | परंतु जेणें मोक्षप्राप्ती | तें हें ज्ञान नव्हे ॥३६॥

बहुत प्रकारींची ज्ञानें | सांगों जातां असाधारणें |

सायोज्यप्राप्ती होये जेणें | तें ज्ञान वेगळें ॥३७॥

तरी तें कैसें आहे ज्ञान | समाधानाचें लक्षण |

ऐसें हें विशद करून | मज निरोपावें ॥३८॥

ऐसें शुद्ध ज्ञान पुसिलें | तें पुढिले समाप्तीं निरोपिलें |



श्रोतां अवधान दिधलें | पाहिजे पुढें ॥३९॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

बहुधाज्ञाननाम समास पांचवा ॥ ५.५ ॥

दशक ५ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
 टिपा-[१] भरम ५.२- घोटाळा, [२] वर्म ५.२- रहस्य [३]  
 ठाउके आहे परिच्छिन्न ५.३- बरोबर माहित असणे, [४]  
 क्षेत्रांची ५.१७- ठिकाणे, जागा. ("गोरखपूर प्रतीत  
 'क्षेत्रांची'असा पाठ असून त्याचा अर्थ'सैन्य' असा आहे").[५]  
 अनारिसे ५.३३- वेगळेच, [६]चौदा विद्या ५.३१- ४वेद,  
 ६वेदांगे आणि न्यायादि ४ विद्या [७]प्रकृतीचे पिसे ५.३३-  
 मायानिर्मित भ्रम, [८]समूळ वाव ५.३३- पूर्णपणे (समूळ)  
 मिथ्याच ठरतो.

सुवर्ण कण :- संतांचे हृदय विशाल आणि क्षमाशील असते.  
 सत्य आणि मवाळ बोलून ते सर्वसामान्यांचे मन जिंकून  
 त्यांना परमार्थ मार्गावर चालायला भाग पाडतात. त्यांचे  
 बोलणे म्हणजे अमृताचे कल्लोळ उठावेत असे असे गोड नि  
 मधुर असते. संतांच्या वाणीला परतत्त्वाचा स्पर्श असतो

समास सहावा : शुद्धज्ञाननिरूपण ॥ ५.६ ॥

॥श्रीराम॥

ऐक ज्ञानाचें लक्षण | ज्ञान म्हणिजे आत्म-

ज्ञान | पाहावें आपणासि आपण | या नाव ज्ञान ॥१॥

मुख्य देवास जाणावें | सत्य स्वरूप वोळखावें |

नित्यानित्य विचारावें | या नाव ज्ञान ॥२॥

जेथें दृश्य प्रकृति सरे | पंचभूतिक वोसरे |

समूळ द्वैत निवारें | या नाव ज्ञान ॥३॥

मनबुद्धिअगोचर | न चले तर्काचा विचार |

उलेख परेहुनि पर | या नाव ज्ञान ॥४॥

जेथें नाहीं दृश्यभान | जेथें जाणीव हें अज्ञान |

विमळ शुद्ध स्वरूपज्ञान | यासि बोलिजे ॥५॥

सर्वसाक्षी अवस्ता तुर्या | ज्ञान ऐसें म्हणती

तया | परी तें जाणिजे वायां | पदार्थज्ञान ॥६॥

दृश्य पदार्थ जाणिजे | त्यास पदार्थज्ञान बोलिजे |

शुद्ध स्वरूप जाणिजे | या नाव स्वरूपज्ञान ॥७॥

जेथें सर्वचि नाहीं ठाईचें | तेथें सर्वसाक्षत्व कैचें |

म्हणौनि शुद्ध ज्ञान तुर्येचें | मानूचि नये ॥८॥

ज्ञान म्हणिजे अद्वैत | तुर्या प्रत्यक्ष द्वैत |

म्हणौनि शुद्ध ज्ञान सतंत | वेगळेंचि असे ॥९॥

ऐक शुद्ध ज्ञानाचें लक्षण | शुद्ध स्वरूपचि आपण |

या नाव शुद्ध स्वरूपज्ञान | जाणिजे श्रोतीं ॥१०॥

माहावाक्य उपदेश भला | परी त्याचा जप नाहीं बोलिला |

तेथीचा तो विचारचि केला | पाहिजे साधकें ॥११॥

माहावाक्य उपदेशसार | परी घेतला पाहिजे विचार |

त्याच्या जपें अंधकार | न फिटे भ्रांतीचा ॥१२॥

माहावाक्याचा अर्थ घेतां | आपण वस्तुचि तत्वतां |

त्याचा जप करितां वृथा | सीणचि होये ॥१३॥

माहावाक्याचें विवरण | हें मुख्य ज्ञानाचें लक्षण |

शुद्ध लक्ष्यांशें आपण | वस्तुच आहे ॥१४॥

आपला आपणासि लाभ | हें ज्ञान परम दुल्लभ |

जें आदिअंतीं स्वयंभ | स्वरूपचि स्वयें ॥१५॥  
 जेथून हें सर्वही प्रगटे | आणी सकळही जेथें आटे |  
 तें ज्ञान जालिया फिटे | भ्रांति बंधनाची ॥१६॥  
 मतें आणी मतांतरें | जेथें होती निर्विकारें |  
 अतिसूक्ष्म विचारें | पाहातां ऐक्य ॥१७॥  
 जे या चराचराचें मूळ | शुद्ध स्वरूप निर्मळ |  
 या नाव ज्ञान केवळ | वेदांतमतें ॥१८॥  
 शोधितां आपलें मूळ स्थान | सहजचि उडे अज्ञान |  
 या नाव म्हणिजे ब्रह्मज्ञान | मोक्षदायेक ॥१९॥  
 आपणासि वोळखों जातां | आंगीं बाणे सर्वज्ञता |  
 तेणें येकदेसी वार्ता | निशेष उडे ॥२०॥  
 मी कोण ऐसा हेत | धरून पाहातां देहातीत |  
 आवलोकितां नेमस्त | स्वरूपचि होये ॥२१॥  
 असो पूर्वीं थोर थोर | जेणें ज्ञानें पैलपार |  
 पावले ते साचार | ऐक आतां ॥२२॥  
 व्यास वसिष्ठ माहामुनी | शुक नारद समाधानी |

जनकादिक माहाज्ञानी | येणेंचि ज्ञानें ॥२३॥  
 वामदेवादिक योगेश्वर | वाल्मीक अत्रि ऋषेश्वर |  
 शौनिकादि अध्यात्मसार | वेदांतमते ॥२४॥  
 सनकादिक मुख्यकरूनी | आदिनाथ मीन गोरक्षमुनी |  
 आणीक बोलतां वचनी | अगाध असती ॥२५॥  
 सिद्ध मुनी माहानुभाव | सकळांचा जो अंतर्भाव |  
 जेणें सुखें माहादेव | डुल्लत सदा ॥२६॥  
 जें वेदशास्त्रांचें सार | सिद्धांत धादांत विचार |  
 ज्याची प्राप्ती भाग्यानुसार | भाविकांस होये ॥२७॥  
 साधु संत आणी सज्जन | भूत भविष्य वर्तमान |  
 सर्वत्रांचें गुह्य ज्ञान | तें सांगिजेल आतां ॥२८॥  
 तीर्थें व्रतें तपें दानें | जें न जोडे धूम्रपानें |  
 पंचाग्नी गोरांजनें | जें प्राप्त नव्हे ॥२९॥  
 सकळ साधनाचें फळ | ज्ञानाची सिगचि केवळ |  
 जेणें संशयाचें मूळ | निशेष तुटे ॥३०॥  
 छपन्न भाषा तितुके ग्रन्थ | आदिकरून वेदांत |

या इतुकियांचा गहनार्थ | येकचि आहे ||३१||

जें नेणवे पुराणीं | जेथें सिणल्या वेदवाणी |

तेंचि आतां येचि क्षणीं | बोधीन गुरुकृपें ||३२||

पाहिलें नस्तां संस्कृतीं | रीग नाहीं मऱ्हाष्ट ग्रन्थीं |

हृदई वसल्या कृपामूर्ती | सद्गुरु स्वामी ||३३||

आतां नलगे संस्कृत | अथवा ग्रन्थ प्राकृत |

माझा स्वामी कृपेसहित | हृदई वसे ||३४||

न करितां वेदाभ्यास | अथवा श्रवणसायास |

प्रेतेंविण सौरस | सद्गुरुकृपा ||३५||

ग्रन्थ मात्र मऱ्हाष्ट | त्याहून संस्कृत श्रेष्ठ |

त्या संस्कृतामधें पष्ट | थोर तो वेदांत ||३६||

त्या वेदांतापरतें कांहीं | सर्वथा श्रेष्ठ नाहीं |

जेथें वेदगर्भ सर्वही | प्रगट जाला ||३७||

असो ऐसा जो वेदांत | त्या वेदांताचाहि मथितार्थ |

अतिगहन जो परमार्थ | तो तूं ऐक आतां ||३८||

अरे गहनाचेंही गहन | तें तूं जाण सद्गुरुवचन |

सद्गुरुवचनें समाधान | नेमस्त आहे ॥३९॥

सद्गुरुवचन तोचि वेदांत | सद्गुरुवचन तोचि सिद्धांत |

सद्गुरुवचन तोचि धादांत | सप्रचीत आतां ॥४०॥

जे अत्यंत गहन | माझ्या स्वामीचें वचन |

जेणें माझे समाधान | अत्यंत जालें ॥४१॥

तें हें माझें जीवीचें गुज | मी सांगै न म्हणतो तुज |

जरी अवधान देसी मज | तरी आतां येच क्षणीं ॥४२॥

शिष्य म्लान वदनें बोले | धरिले सदृढ पाउलें |

मग बोलों आरंभिलें | गुरुदेवें ॥४३॥

अहं ब्रह्मास्मि माहावाक्य | येथीचा अर्थ अतर्क्ये |

तोही सांगतो ऐक्य | गुरुशिष्य जेथें ॥४४॥

ऐक शिष्या येथीचें वर्म | स्वयें तूचि आहेसि ब्रह्म |

ये विषई संदेह भ्रम | धरूचि नको ॥४५॥

नवविधा प्रकारें भजन | त्यांत मुख्य तें आत्मनिवेदन |

तें समग्र प्रकारें कथन | कीजेल आतां ॥४६॥

निर्माण पंचभूतें यीयें | कल्पांतीं नासतीं येथान्वयें |

प्रकृति पुरुष जियें । तेही ब्रह्म होती ॥४७॥

दृश्य पदार्थ आटतां । आपणहि नुरे तत्वतां ।

ऐक्यरूपें ऐक्यता । मुळींच आहे ॥४८॥

सृष्टीची नाही वार्ता । तेथें मुळींच ऐक्यता ।

पिंड ब्रह्मांड पाहों जातां । दिसेल कोठें ॥४९॥

ज्ञानवन्ही प्रगटे । तेणें दृश्य केर आटे ।

तदाकारें मूळ तुटे । भिन्नत्वाचें ॥५०॥

मिथ्यत्वे वृत्ति फिरे । तों दृश्य असतांच वोसरे ।

सहजचि येणें प्रकारें । जालें आत्मनिवेदन ॥५१॥

असो गुरुचे ठाई अनन्यता । तरी तुज कायेसी रे

चिंता । वेगळेंपणें अभक्ता । उरोचि नको ॥५२॥

आतां हेंचि दृढीकर्ण । व्हावया करीं सद्गुरुभजन ।

सद्गुरुभजनें समाधान । नेमस्त आहे ॥५३॥

या नाव शिष्या आत्मज्ञान । येणें पाविजे समा-

धान । भवभयाचें बंधन । समूळ मिथ्या ॥५४॥

देह मी वाटे ज्या नरा । तो जाणावा आत्महत्यारा ।



देहाभिमानें येरझारा । भोगिल्याच भोगी ॥५५॥

असो चहूं देहावेगळा । जन्मकर्मासी निराळा ।

सकळ आबाळगोबळा । सबाह्य तूं ॥५६॥

कोणासीच नाहीं बंधन । भ्रांतिस्तव भुलले जन ।

दृढ घेतला देहाभिमान । म्हणौनियां ॥५७॥

शिष्या येकांतीं बैसावें । स्वरूपीं विश्रांतीस

जावें । तेणें गुणें दृढावे । परमार्थ हा ॥५८॥

अखंड घडे श्रवणमनन । तरीच पाविजे समाधान ।

पूर्ण जालियां ब्रह्मज्ञान । वैराग्य भरे आंगीं ॥५९॥

शिष्या मुक्तपणें अनर्गळ । करिशीं इंद्रियें बाष्कळ ।

तेणें तुझी तळमळ । जाणार नाहीं ॥६०॥

विषई वैराग्य उपजलें । तयासीच पूर्ण ज्ञान जालें ।

मणी टाकितांचि लाधलें । राज्य जेवीं ॥६१॥

मणी होतां सीगटाचा । लोभ धरूनियां तयाचा ।

मूर्खपणें राज्याचा । अव्हेर केला ॥६२॥

ऐक शिष्या सावधान । आतां भविष्य मी सांगेन ।

जया पुरुषास जें ध्यान | तयासि तेंचि प्राप्त ॥६३॥

म्हणोनी जे अविद्या | सांडून धरावी सुविद्या |

तेणें गुणें जगद्वंद्या | पाविजे सीघ्र ॥६४॥

सन्यपाताचेनि दुःखें | भयानक दृष्टीस देखे |

औषध घेतांचि सुखें | आनंद पावे ॥६५॥

तैसें अज्ञानसन्यपातें | मिथ्या दृष्टीस दिसतें |

ज्ञानऔषध घेतां तें | मुळींच नाहीं ॥६६॥

मिथ्या स्वप्नें वोसणाला | तो जागृतीस आणिला |

तेणें पूर्वदशा पावला | निर्भय जे ॥६७॥

मिथ्याच परी सत्य वाटलें | तेणें गुणें दुःख जालें |

मिथ्या आणी निरसलें | हें तों घडेना ॥६८॥

मिथ्या आहे जागृतासी | परी वेढा लाविलें निद्रिस्तासी |

जागा जालियां तयासी | भयेचि नाहीं ॥६९॥

परी अविद्याझोंप येते भरें | भरे सर्वांगी काविरें |

पूर्ण जागृती श्रवणद्वारें | मननें करावी ॥७०॥

जागृतीची वोळखण | ऐक तयाचें लक्षण |

जो विषई विरक्त पूर्ण | अंतरापासुनी ॥७१॥

जेणें विरक्तीस न यावें | तो साधक ऐसें जाणावें |

तेणें साधन करावें | थोरीव सांडूनी ॥७२॥

साधन न मने जयाला | तो सिद्धपणे बद्ध जाला |

त्याहूनि मुमुक्ष भला | ज्ञानाधिकारी ॥७३॥

तव शिष्यें केला प्रश्न | कैसें बद्धमुमुक्षाचें लक्षण |

साधक सिद्ध वोळखण | कैसी जाणावी ॥७४॥

याचें उत्तर श्रोतयांसी | दिधलें पुढिलीये समासीं |

सावध श्रोतीं कथेसी | अवधान द्यावें ॥७५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

शुद्धज्ञाननिरूपणनाम समास सहावा ॥ ५.६ ॥

दशक ५ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] पाहावे आपणासी आपण ६.१- आपणच आपल्याला

विशेष करुन पाहणे, [विपश्यना] [२] पंचभूतिक वोसरे ६.३-

पांचभौतिक तत्वांचा निरास होतो, वोसरे=नाहीसे होते.[३]

परेहूनिपर ६.४- परा वाणीच्याही पलिकडे (जे ब्रह्म).  
नाभिस्थानी परा, हृदयस्थानी पश्यंती, कंठस्थानी मध्यमा,  
बाहेर पडणारी वैखरी होय. [४] जाणीव हे अज्ञान ६.५- ब्रह्म  
स्वरूपी लीन झाल्यावर 'जाणीव' शिल्लक राहात नाही  
म्हणून 'जाणीव शिल्लक असणे' हे अज्ञानाचं लक्षण होय.  
जाणीवनेणीव भगवंती नाही. भगवंत-परब्रह्मस्वरूप. [५]  
सर्वसाक्षी अवस्ता तुर्या ६.५- जा स्व सु तु या ४ अवस्था.  
सर्वप्रकारचे बाह्य व्यवहार जीव करतो ती जागृती (जा)  
अवस्था, स्वप्नात फक्त मन व्यवहार करते ती स्वप्न (स्व)  
अवस्था, गाढ झोपेची सुषुप्ति(सु) अवस्था, या अवस्थेत सर्व  
ईंद्रिये व मन यांचा अज्ञानात लय होतो. या तिन्ही अवस्था  
अज्ञानापासून होतात. तुर्या अवस्थेत जीवाला स्वस्वरूपाचे  
सोपाधिक ज्ञान होते. यापुढच्या "उन्मनी" स्थितीत मनाचाही  
लय होऊन स्वरूपज्ञान होते. निर्विकल्प समाधी लागते. (पहा  
द५.९.२६/२७) [६] ज्ञान ते सतंत ६.९- ते ज्ञान नेहमीच,  
सतंत=नेहमीच, केव्हाही [७] होती निर्विकारें ६.१७ – विरुन  
जातात, नाहीशी होतात. [८] सिद्धांत धादांत ६.२७-  
गुरुप्रतीती, आत्मप्रतीती [९] ज्ञानाची सिगचि केवळ ६.३०-  
आत्मानुभूती हीच ज्ञानाची परमावधी होय, सिग= शिखर,  
धान्याचे माप शिगोशिग भरावे असं म्हणतात, [१०] पाहिले  
नस्ता संस्कृती ६.३३- संस्कृत ग्रंथात काय आहे ते पाहिले  
नाही, [११] रीग नाही मन्हाष्ट ग्रंथी ६.३३- मराठी ग्रंथात  
डोकावलो नाही, [१२] प्रेत्नेविण सौरस ६.३५-

प्रयत्नाशिवाय मधुरस, [१३] तेथे मुळीच ऐक्यता ६.४९-  
 मूळ परब्रह्मात ऐक्य झाल्यावर.श्रीसमर्थानी 'सर्वही' हा शब्द  
 काढून तेथे 'मुळीच'असा पाठ स्वहस्ते केला. [१४]  
 आबाळगोबळा ६.५६- एकूण या चित्रविचित्र भ्रमरूप  
 सृष्टीत.[१५] अनर्गळ ६.६०- निर्बंध,मनसोक्त [१६] मिथ्या  
 आणी निरसले हे तो घडेना ६.६८- स्वप्न मिथ्या हे खरेच,  
 पण त्याचा मनावर परिणाम झाल्यावाचून विरुन गेले असे  
 होतनाही.[१७] वेढा लाविले ६,६९- भुलविले.[१८]  
 अविद्याझोप येते भरे ६.७०- भरे=भ्रम, भ्रमामुळे अज्ञानाची  
 झापड येते. [१९] भरे सर्वांगी कांविरे ६.७०- घाबरून  
 सर्वांगास कापरे भरते, [२०] थोरीव सांडूनी ६.७२- मोठेपण  
 सोडून,

समास सातवा : बद्धलक्षण ॥ ५.७ ॥

॥श्रीराम॥

सृष्टी जे कां चराचर | जीव दाटले

अपार | परी ते आवघे चत्वार | बोलिजेती ॥१॥

ऐक तयाचें लक्षण | चत्वार ते कोण कोण |

बद्ध मुमुक्ष साधक जाण | चौथा सिद्ध ॥२॥

यां चौघांविरहित कांहीं | सचराचरीं पांचवा नाहीं |

आतां असो हें सर्वही | विशद करूं ॥३॥

बद्ध म्हणिजे तो कोण | कैसें मुमुक्षाचें लक्षण |

साधकसिद्धवोळखण | कैसी जाणावी ॥४॥

श्रोतीं व्हावें सावध | प्रस्तुत ऐका बद्ध |

मुमुक्ष साधक आणि सिद्ध | पुढें निरोपिले ॥५॥

आतां बद्ध तो जाणिजे ऐसा | अंधारींचा अंध

जैसा | चक्षुविण दाही दिशा | सुन्याकार ॥६॥

भक्त ज्ञाते तापसी | योगी वीतरागी संन्यासी |

पुढें देखतां दृष्टीसी | येणार नाहीं ॥७॥

न दिसे नेणे कर्माकर्म | न दिसे नेणे धर्माधर्म |

न दिसे नेणे सुगम | परमार्थपंथ ॥८॥

तयास न दिसे सच्छास्त्र | सत्संगति सत्पात्र |

सन्मार्ग जो कां पवित्र | तोही न दिसे ॥९॥

न कळे सारासार विचार | न कळे स्वधर्म आचार |

न कळे कैसा परोपकार | दान पुण्य ॥१०॥

नाहीं पोटीं भूतदया | नाहीं सुचिष्मंत काया |

नाहीं जनासि निववावया | वचन मृद ॥११॥

न कळे भक्ति न कळे ज्ञान | न कळे वैराग्य न कळे

ध्यान | न कळे मोक्ष न कळे साधन | या नाव बद्ध ॥१२॥

न कळे देव निश्चयात्मक | न कळे संताचा विवेक |

न कळे मायेचें कौतुक | या नाव बद्ध ॥१३॥

न कळे परमार्थाची खूण | नकळे अध्यात्मनिरूपण |

न कळे आपणासि आपण | या नाव बद्ध ॥१४॥

न कळे जीवाचें जन्ममूळ | न कळे साधनाचें फळ |

न कळे तत्वता केवळ | या नाव बद्ध ॥१५॥

न कळे कैसें तें बंधन | न कळे मुक्तीचें लक्षण |

न कळे वस्तु विलक्षण | या नाव बद्ध ॥१६॥

न कळे शास्त्रार्थ बोलिला | न कळे निजस्वार्थ आपुला |

न कळे संकल्पें बांधला | या नाव बद्ध ॥१७॥

जयासि नाहीं आत्मज्ञान | हें मुख्य बद्धाचें लक्षण |

तीर्थ व्रत दान पुण्य | कांहींच नाहीं ॥१८॥

दया नाहीं करुणा नाहीं | आर्जव नाहीं मित्रि नाहीं |

शांति नाहीं क्षमा नाहीं | या नाव बद्ध ॥१९॥

जें ज्ञानविशिं उणें | तेथें कैचीं ज्ञानाचीं लक्षणें |

बहुसाल कुलक्षणें | या नाव बद्ध ॥२०॥

नाना प्रकारीचे दोष | करितां वाटे परम संतोष |

बाष्कळपणाचा हव्यास | या नाव बद्ध ॥२१॥

बहु काम बहु क्रोध | बहु गर्व बहु मद |

बहु द्वंद बहु खेद | या नाव बद्ध ॥२२॥

बहु दर्प बहु दंभ | बहु विषये बहु लोभ |



बहु कर्कश बहु अशुभ | या नाव बद्ध ॥२३॥

बहु ग्रामणी बहु मत्सर | बहु असूया तिरस्कार |

बहु पापी बहु विकार | या नाव बद्ध ॥२४॥

बहु अभिमान बहु ताठा | बहु अहंकार बहु फाटा |

बहु कुकर्माचा सांठा | या नाव बद्ध ॥२५॥

बहु कापट्य वादवेवाद | बहु कुतर्क भेदाभेद |

बहु कृर कृपामंद | या नाव बद्ध ॥२६॥

बहु निंदा बहु द्वेष | बहु अधर्म बहु अभिळाष |

बहु प्रकारीचे दोष | या नाव बद्ध ॥२७॥

बहु भ्रष्ट अनाचार | बहु नष्ट येकंकार |

बहु आनित्य अविचार | या नाव बद्ध ॥२८॥

बहु निष्ठुर बहु घातकी | बहु हत्यारा बहु पातकी |

तपीळ कुविद्या अनेकी | या नाव बद्ध ॥२९॥

बहु दुराशा बहु स्वार्थी | बहु कळह बहु अनर्थी |

बहु डाईक दुर्मती | या नाव बद्ध ॥३०॥

बहु कल्पना बहु कामना | बहु तृष्णा बहु वासना |

बहु ममता बहु भावना | या नाव बद्ध ॥३१॥

बहु विकल्पी बहु विषादी | बहु मूर्ख बहु समंधी |

बहु प्रपंची बहु उपाधी | या नाव बद्ध ॥३२॥

बहु वाचाळ बहु पाषांडी | बहु दुर्जन बहु थोतांडी |

बहु पैशून्य बहु खोडी | या नाव बद्ध ॥३३॥

बहु अभाव बहु भ्रम | बहु भ्रांति बहु तम |

बहु विक्षेप बहु विराम | या नाव बद्ध ॥३४॥

बहु कृपण बहु खंदस्ती | बहु आदखणा बहु मस्ती |

बहु असत्क्रिया व्यस्ती | या नाव बद्ध ॥३५॥

परमार्थविषई अज्ञान | प्रपंचाचें उदंड ज्ञान |

नेणे स्वयें समाधान | या नाव बद्ध ॥३६॥

परमार्थाचा अनादर | प्रपंचाचा अत्यादर |

संसारभार जोजार | या नाव बद्ध ॥३७॥

सत्संगाची नाहीं गोडी | संतनिंदेची आवडी |

देहेबुद्धीची घातली बेडी | या नाव बद्ध ॥३८॥

हातीं द्रव्याची जपमाळ | कांताध्यान सर्वकाळ |

सत्संगाचा दुष्काळ | या नाव बद्ध ॥३९॥

नेत्रीं द्रव्य दारा पाहावी | श्रवणीं द्रव्य दारा ऐकावी |

चिंतनीं द्रव्य दारा चिंतावी | या नाव बद्ध ॥४०॥

काया वाचा आणि मन | चित्त वित्त जीव प्राण |

द्रव्यदारेचें करी भजन | या नाव बद्ध ॥४१॥

इंद्रियें करून निश्चळ | चंचळ होऊं नेदी पळ |

द्रव्यदारेसि लावी सकळ | या नाव बद्ध ॥४२॥

द्रव्य दारा तेंचि तीर्थ | द्रव्य दारा तोचि परमार्थ |

द्रव्य दारा सकळ स्वार्थ | म्हणे तो बद्ध ॥४३॥

वेर्थ जाऊं नेदी काळ | संसारचिंता सर्वकाळ |

कथा वार्ता तेंचि सकळ | या नाव बद्ध ॥४४॥

नाना चिंता नाना उद्वेग | नाना दुःखाचे संसर्ग |

करी परमार्थाचा त्याग | या नाव बद्ध ॥४५॥

घटिका पळ निमिषभरी | दुश्चीत नव्हतां अंतरीं |

सर्वकाळ ध्यान करी | द्रव्यदाराप्रपंचाचें ॥४६॥

तीर्थ यात्रा दान पुण्य | भक्ति कथा निरूपण |

मंत्र पूजा जप ध्यान | सर्वही द्रव्य दारा ||४७||

जागृति स्वप्न रात्रि दिवस | ऐसा लागला विषये-

-ध्यास | नाही क्षणाचा अवकाश | या नाव बद्ध ||४८||

ऐसें बद्धाचें लक्षण | मुमुक्षुपणीं पालटे जाण |

एक तेही वोळखण | पुढिलीये समासीं ||४९||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

बद्धलक्षणनाम समास सातवा || ५.७ ||

दशक ५ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] वीतरागी ७.७- वीत (वि+इत)=गेलेला;

राग=विषयावरीलप्रेम; विषया वरील प्रेमगेलेला

'विरक्त'. [२] वस्तु विलक्षण ७.१६- जिचे लक्षण करता येत

नाही अशी सद्वस्तु [३] संकल्पे ७.१७- चिंतेने [४] बहु द्वंद्व

७.२२-अतिकलह [५] बहु ग्रामणी ७.२४- अति हरामी, [६]

फाटा ७.२५- व्यर्थ कल्पना, [७] कूर ७.२६- क्रूर [८]

आनित्य ७.२८- अनीति [९] बहु डाईक ७.३०- अति खुनशी,

डूख धरणारा, [१०] पैशुन्य ७.३३- लबाड, [११] खंदस्ती

७.३५- झोटिंगपणा, [१२] आदखणा ७.३५- दुष्ट, कुरूप

समास आठवा : मुमुक्षुलक्षण ॥ ५.८ ॥

॥श्रीराम॥

संसारमदाचेनि गुणें | नाना हीनें कुलक्षणें |

जयाचेनि मुखावलोकनें | दोषचि लागे ॥१॥

ऐसा प्राणी जो कां बद्ध | संसारीं वर्ततां अबद्ध |

तयास प्राप्त जाला खेद | काळांतरीं ॥२॥

संसारदुःखें दुखवला | त्रिविध तापें पोळला |

निरूपणें प्रस्तावला | अंतर्यामीं ॥३॥

जाला प्रपंचीं उदास | मनें घेतला विषयत्रास |

म्हणे आतां पुरे सोस | संसारींचा ॥४॥

प्रपंच जाईल सकळ | येथील श्रम तों निर्फळ |

आतां कांहीं आपुला काळ | सार्थक करूं ॥५॥

ऐसी बुद्धि प्रस्तावली | पोटीं आवस्ता लागली |

म्हणे माझी वयेसा गेली | वेर्थचि आवघी ॥६॥

पूर्वीं नाना दोष केले | ते अवघेचि आठवले |

पुढें येऊनि उभे ठेले | अंतर्यामीं ॥७॥

आठवे येमाची यातना | तेणें भयेचि वाटे

मना | नाहीं पापासि गणना | म्हणौनियां ॥८॥

नाहीं पुण्याचा विचार | जाले पापाचे डोंगर |

आतां दुस्तर हा संसार | कैसा तरों ॥९॥

आपले दोष आच्छादिले | भल्यांस गुणदोष लाविले |

देवा म्यां वेर्थच निंदिले | संत साधु सज्जन ॥१०॥

निंदे ऐसे नाहीं दोष | तें मज घडले कीं विशेष |

माझे अवगुणीं आकाश | बुडों पाहे ॥११॥

नाहीं वोळखिले संत | नाहीं अर्चिला भगवंत |

नाहीं अतित अभ्यागत | संतुष्ट केले ॥१२॥

पूर्व पाप वोढवलें | मज कांहींच नाहीं घडलें |

मन अव्हाटीं पडिलें | सर्वकाळ ॥१३॥

नाहीं कष्टविलें शेरीर | नाहीं केला परोपकार |

नाहीं रक्षिला आचार | काममदें ॥१४॥

भक्ति माता हे बुडविली | शांति विश्रान्ति मोडिली |

मूर्खपणें म्या विघडिली | सद्बुद्धि सद्वासना ॥१५॥

आतां कैसें घडे सार्थक | दोष केले निरार्थक |

पाहों जातां विवेक | उरला नाहीं ॥१६॥

कोण उपाये करावा | कैसा परलोक पावावा |

कोण्या गुणें देवाधिदेवा | पाविजेल ॥१७॥

नाहीं सद्भाव उपजला | आवघा लोकिक संपादिला |

दंभ वरपंगें केला | खटाटोप कर्माचा ॥१८॥

कीर्तन केलें पोटासाठीं | देव मांडिले हाटवटीं |

आहा देवा बुद्धि खोटी | माझी मीच जाणें ॥१९॥

पोटीं धरुनि अभिमान | शब्दीं बोले निराभिमान |

अंतरीं वांछूनियां धन | ध्यानस्त जाले ॥२०॥

वित्पत्तीनें लोक भोंदिले | पोटासाठीं संत निंदिले |

माझे पोटीं दोष भरले | नाना प्रकारीचे ॥२१॥

सत्य तेंचि उछेदिलें | मिथ्य तेंचि प्रतिपादिलें |

ऐसें नाना कर्म केलें | उदरंभराकारणें ॥२२॥

ऐसा पोटीं प्रस्तावला | निरूपणें पालटला |

तोचि मुमुक्ष बोलिला | ग्रन्थांतरिं ॥२३॥

पुण्यमार्ग पोटीं धरी | सत्संगाची वांछा करी |

विरक्त जाला संसारीं | या नाव मुमुक्ष ॥२४॥

गेले राजे चक्रवती | माझे वैभव तें किती |

म्हणे धरूं सत्संगती | या नाव मुमुक्ष ॥२५॥

आपुले अवगुण देखे | विरक्तिबळें वोळखे |

आपणासि निंदी दुःखें | या नाव मुमुक्ष ॥२६॥

म्हणे मी काये अनोपकारी | म्हणे मी काय दंभधारी |

म्हणे मी काय अनाचारी | या नाव मुमुक्ष ॥२७॥

म्हणे मी पतित चांडाळ | म्हणे मी दुराचारी खळ |

म्हणे मी पापी केवळ | या नाव मुमुक्ष ॥२८॥

म्हणे मी अभक्त दुर्जन | म्हणे मी हीनाहूनि हीन |

म्हणे मी जन्मलो पाषाण | या नाव मुमुक्ष ॥२९॥

म्हणे मी दुराभिमानी | म्हणे मी तपीळ जनीं |

म्हणे मी नाना वेसनी | या नाव मुमुक्ष ॥३०॥

म्हणे मी आळसी आंगचोर | म्हणे मी कपटी कातर |



म्हणे मी मूर्ख अविचार | या नाव मुमुक्षु ॥३१॥

म्हणे मी निकामी वाचाळ | म्हणे मी पाषांडी तोंडाळ |

म्हणे मी कुबुद्धि कुटीळ | या नाव मुमुक्षु ॥३२॥

म्हणे मी कांहींच नेणे | म्हणे मी सकळाहूनि उणे |

आपलीं वर्णी कुलक्षणें | या नाव मुमुक्षु ॥३३॥

म्हणे मी अनाधिकारी | म्हणे मी कुश्चिळ अघोरी |

म्हणे मी नीच नानापरी | या नाव मुमुक्षु ॥३४॥

म्हणे मी काये आपस्वार्थी | म्हणे मी काये अनर्थी |

म्हणे मी नव्हे परमार्थी | या नाव मुमुक्षु ॥३५॥

म्हणे मी अवगुणाची रासी | म्हणे मी वेर्थ आलों जन्मासी |

म्हणे मी भार जालों भूमीसी | या नाव मुमुक्षु ॥३६॥

आपणास निंदी सावकास | पोटीं संसाराचा त्रास |

धरी सत्संगाचा हव्यास | या नाव मुमुक्षु ॥३७॥

नाना तीर्थे धुंडाळिलीं | शमदमादि साधनें केलीं |

नाना ग्रन्थांतरे पाहिलीं | शोधूनियां ॥३८॥

तेणें नव्हे समाधान | वाटे अवघाच अनुमान |

म्हणे रिघों संतास शरण | या नाव मुमुक्षु ॥३९॥

देहाभिमान कुळाभिमान | द्रव्याभिमान नानाभिमान |

सांडूनि संतचरणीं अनन्य | या नाव मुमुक्षु ॥४०॥

अहंता सांडूनि दूरी | आपणास निंदी नानापरी |

मोक्षाची अपेक्षा करी | या नाव मुमुक्षु ॥४१॥

ज्याचें थोरपण लाजे | जो परमार्थाकारणें झिजे |

संतापाई विश्वास उपजे | या नाव मुमुक्षु ॥४२॥

स्वार्थ सांडून प्रपंचाचा | हव्यास धरिला परमार्थाचा |

अंकित होईन सज्जनाचा | म्हणे तो मुमुक्षु ॥४३॥

ऐसा मुमुक्षु जाणिजे | संकेतचिन्हें वोळखिजे |

पुढें श्रोतीं अवधान दीजे | साधकलक्षणीं ॥४४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

मुमुक्षुलक्षणनाम समास आठवा ॥ ५.८ ॥

दशक ५ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] पोटी आवस्ता ८.६- अंतःकरणात आस्था निर्माण  
 झाली, घर केले, [२] मन अव्हाटी पडिले ८.१३- सर्वकाळ मन  
 आडमार्गाने गेले, अव्हाटी=कुमार्ग [३] दंभ वरपंगे ८.१८-  
 उथळ कर्मकांड [४] हाटवटी ८.१९- बाजारात [५]  
 वित्पत्तीने ८.२१- शास्त्र ज्ञानाने, विद्वत्तेने [६] कातर ८.३१-  
 भित्रा, [७] संकेतचिन्हें ८.४४- संकेतचिन्हाने, संक्षेपतः, लक्षणाने

समास नववा : साधकलक्षण ॥ ५.९ ॥

॥श्रीराम॥

मागां मुमुक्षाचें लक्षण । संकेतें केले कथन ।

आतां परिसा सावधान । साधक तो कैसा ॥१॥

अवगुणाचा करूनि त्याग । जेणें धरिला संत-

संग । तयासि बोलिजे मग । साधक ऐसा ॥२॥

जो संतासि शरण गेला । संतजनीं आश्वासिला ।

मग तो साधक बोलिला । ग्रन्थांतरीं ॥३॥

उपदेशिलें आत्मज्ञान । तुटलें संसारबंधन ।

दृढतेकारणें करी साधन । या नाव साधक ॥४॥

धरी श्रवणाची आवडी । अद्वैतनिरूपणाची गोडी ।

मननें अर्थांतर काढी । या नाव साधक ॥५॥

होतां सारासार विचार । एके होऊनि तत्पर ।

संदेह छेदूनि दृढोत्तर । आत्मज्ञान पाहे ॥६॥

नाना संदेहनिवृत्ती । व्हावया धरी सत्संगती ।

आत्मशास्त्रगुरुप्रचीती | ऐक्यतेसी आणी ॥७॥

देहबुद्धि विवेकें वारी | आत्मबुद्धि सदृढ धरी |

श्रवण मनन केलेंचि करी | या नाव साधक ॥८॥

विसंचूनि दृश्यभान | दृढ धरी आत्मज्ञान |

विचारें राखे समाधान | या नाव साधक ॥९॥

तोडूनि द्वैताची उपाधी | अद्वैत वस्तु साधनें साधी |

लावी ऐक्यतेची समाधी | या नाव साधक ॥१०॥

आत्मज्ञान जीर्ण जर्जर | त्याचा करी जीर्णोद्धार |

विवेकें पावे पैलपार | या नाव साधक ॥११॥

उत्तमें साधूचीं लक्षणें | आंगिकारी निरूपणें |

बळेंचि स्वरूपाकार होणें | या नाव साधक ॥१२॥

असत्क्रिया ते सोडिली | आणी सत्क्रिया ते वाढविली |

स्वरूपस्थिती बळावली | या नाव साधक ॥१३॥

अवगुण त्यागी दिवसेंदिवस | करी उत्तम गुणाचा अभ्यास |

स्वरूपीं लावी निजध्यास | या नाव साधक ॥१४॥

दृढ निश्चयाचेनि बळें | दृश्य असतांच नाडळे |

सदा स्वरूपीं मिसळे | या नाव साधक ॥१५॥

प्रत्यक्ष माया अलक्ष करी | अलक्ष वस्तु लक्षी अंतरीं |

आत्मस्थितीचीं धारणा धरी | या नाव साधक ॥१६॥

जें या जनासि चोरलें | मनास न वचे अनुमानलें |

तेंचि जेणें दृढ केलें | या नाव साधक ॥१७॥

जें बोलतांचि वाचा धरी | जें पाहातांचि अंध करी |

तें साधी नाना परी | या नाव साधक ॥१८॥

जें साधूं जातां साधवेना | जें लक्षूं जातां लक्षवेना |

तेंचि अनुभवें आणी मना | या नाव साधक ॥१९॥

जेथें मनचि मावळे | जेथे तर्कचि पांगुळे |

तेंचि अनुभवा आणी बळें | या नाव साधक ॥२०॥

स्वानुभवाचेनि योगें | वस्तु साधी लागवेगें |

तेंचि वस्तु होये आंगें | या नाव साधक ॥२१॥

अनुभवाचीं आंगें जाणे | योगियांचे खुणे बाणे |

कांहींच नहोन असणें | या नाव साधक ॥२२॥

परती सारून उपाधी | असाध्य वस्तु साधनें साधी |

स्वरूपीं करी दृढ बुद्धी | या नाव साधक ॥२३॥

देवाभक्ताचें मूळ | शोधून पाहे सकळ |

साध्यचि होये तत्काळ | या नाव साधक ॥२४॥

विवेकबळें गुप्त जाला | आपेंआप मावळला |

दिसतो परी देखिला | नाहींच कोणीं ॥२५॥

मीपण मागें सांडिलें | स्वयें आपणास धुंडिलें |

तुर्येसहि वोलांडिलें | या नाव साधक ॥२६॥

पुढें उन्मनीचा सेवटीं | आपली आपण अखंड भेटी |

अखंड अनुभवीं ज्याची दृष्टी | या नाव साधक ॥२७॥

द्वैताचा तटका तोडिला | भासाचा भास मोडिला |

देहीं असोनि विदेह जाला | या नाव साधक ॥२८॥

जयास अखंड स्वरूपस्थिती | नाहीं देहाची अहंकृती |

सकळ संदेहनिवृत्ती | या नाव साधक ॥२९॥

पंचभूतांचा विस्तार | जयासि वाटे स्वप्नाकार |

निर्गुणीं जयाचा निर्धार | या नाव साधक ॥३०॥

स्वप्नीं भये जें वाटलें | तें जागृतीस नाहीं आलें |

सकळ मिथ्या निर्धारिलें | या नाव साधक ॥३१॥

मायेचें जें प्रत्यक्षपण | जनास वाटे हें प्रमाण |

स्वानुभवे अप्रमाण | साधकें केले ॥३२॥

निद्रा सांडूनि चेइरा जाला | तो स्वप्नभयापासून सुटला |

माया सांडून तैसा गेला | साधक स्वरूपीं ॥३३॥

ऐसी अंतरस्थिती बाणली | बाह्य निस्पृहता अवलंबिली |

संसारउपाधी त्यागिली | या नाव साधक ॥३४॥

कामापासून सुटला | क्रोधापासूनि पळाला |

मद मत्सर सांडिला | येकीकडे ॥३५॥

कुळाभिमानासि सांडिलें | लोकलाजेस लाजविलें |

परमार्थास माजविलें | विरक्तिबळें ॥३६॥

अविद्येपासूनि फडकला | प्रपंपासूनि निष्टला |

लोभाचे हातींचा गेला | अकस्मात ॥३७॥

थोरपणासि पाडिलें | वैभवासि लिथाडिलें |

महत्वासि झिंजाडिलें | विरक्तिबळें ॥३८॥

भेदाचा मडघा मोडिला | अहंकार सोडून पाडिला |



पाई धरूनि आपटिला | संदेहशत्रू ॥३९॥

विकल्पाचा केला वधु | थापें मारिला भवसिंधू |

सकळ भूतांचा विरोधु | तोडून टाकिला ॥४०॥

भवभयासि भडकाविलें | काळाचें टांगें मोडिलें |

मस्तक हाणोनि फोडिलें | जन्ममृत्याचें ॥४१॥

देह समंधावरी लोटला | संकल्पावरी उठावला |

कल्पनेचा घात केला | अकस्मात ॥४२॥

अपधाकासि ताडिलें | लिंगदेहासि विभांडिलें |

पाषांडास पछ्याडिलें | विवेकबळें ॥४३॥

गर्वावरी गर्व केला | स्वार्थ अनर्थीं घातला |

अनर्थ तोही निर्दाळिला | नीतिन्यायें ॥४४॥

मोहासी मधेंचि तोडिलें | दुःखासि दुःधडचि केलें |

शोकास खंडून सांडिलें | येकीकडे ॥४५॥

द्वेष केला देशधडी | अभावाची घेतली नरडी |

धाकें उदर तडाडी | कुतर्काचे ॥४६॥

ज्ञानेंविवेक माजला | तेणें निश्चयो बळावला |

अवगुणांचा संहार केला | वैराग्यबळें ॥४७॥

अधर्मास स्वधर्मे लुटिलें | कुकर्मासि सत्कर्मे झुगटिलें |

लांटून वाटा लाविलें | विचारें अविचारासी ॥४८॥

तिरस्कार तो चिरडिला | द्वेष खिरडूनि सांडिला |

विषाद अविषादें घातला | पायांतळीं ॥४९॥

कोपावरी घालणें घातलें | कापट्य अंतरीं कुटिलें |

सख्य आपुलें मानिलें | विश्वजनीं ॥५०॥

प्रवृत्तीचा केला त्याग | सुहृदांचा सोडिला संग |

निवृत्तिपथें ज्ञानयोग | साधिता जाला ॥५१॥

विषयेमैदास सितरिलें | कुविद्येसि वेढा लाविलें |

आपणासि सोडविलें | आप्ततश्करापासूनि ॥५२॥

पराधेनतेवरी कोपला | ममतेवरी संतापला |

दुराशेचा त्याग केला | येकायेकीं ॥५३॥

स्वरूपीं घातलें मना | यातनेसि केली यातना |

साक्षेप आणि प्रेक्षा | प्रतिष्ठिलें ॥५४॥

अभ्यासाचा संग धरिला | साक्षपासरिसा निघाला |

प्रेत्र सांगतीं भला | साधनपंथें ॥५५॥

सावध दक्ष तो साधक | पाहे नित्यानित्य विवेक |

संग त्यागूनि येक | सत्संग धरी ॥५६॥

बळेंचि सारिला संसार | विवेकें टाकिला जोजार |

शुद्धाचारें अनाचार | भ्रष्टविला ॥५७॥

विसरास विसरला | आळसाचा आळस केला |

सावध नाहीं दुश्चित्त झाला | दुश्चित्तपणासी ॥५८॥

आतां असो हें बोलणें | अवगुण सांडी निरूपणें |

तो साधक ऐसा येणें प्रमाणें | बुझावा ॥५९॥

बळेंचि अवघा त्याग कीजे | म्हणौनि साधक बोलिजे |

आतां सिद्ध तो जाणिजे | पुढिले समासीं ॥६०॥

येथें संशय उठिला | निस्पृह तोचि साधक जाला |

त्याग न घडे संसारिकाला | तरि तो साधक नव्हे कीं ॥६१॥

ऐसें श्रोतयांचें उत्तर | याचें कैसें प्रत्योत्तर |

पुढिले समासीं तत्पर | होऊन ऐका ॥६२॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

साधकलक्षणनाम समास नववा ॥ ५.९ ॥

दशक ५ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा-[१] अर्थांतर ९.५- अर्थातील मर्म, [२] दृढोत्तर ९.६-  
निश्चयात्मक यथार्थ[३] विवेके वारी ९.८- विवेकाने दूर करी  
[४] विसंचूनी दृश्यभान ९.९-विसंचूनि=घालवून, दृश्य  
दिसणे नाहीसे करून,(भाटे प्रत 'विंचूनि'असा पाठ.) [५]  
दृश्य असतांच नाडळे ९.१५- दिसत असूनही स्वरूपी लक्ष  
नाही असा तो कधीच आढळत नाही.[६] वाचा धरी ९.१८-  
वाणी कुंठित होते.[७] नहोन ९.२२- नसून [८] विवेकबळे  
गुप्त ९.२५- विवेकाच्याबळाने अंतर्मुख झाला.[९] आपेआप  
मावळला ९.२५- आपोआप स्वरूपी कायमचा लीन  
झाला.[१०] तुर्येसहि बोलांडिले ९.२६- उन्मनी स्थितीत  
गेला, निर्विकल्प समाधी लागली.टीप पहा-  
(द.५.६.६).[११] द्वैताचा तटका ९.२८- दृश्यमय द्वैताचा  
संबंध तोडून, तटका=संबंध [१२] निद्रा सांडून चेईरा जाला  
९.३३- झोपेतून जागा झाला, चेईरा=जागृती [१३] मडघा  
९.३९ घर,मडके [१४] थापे ९.४०- थप्पड [१५] अपधाक  
९.४३- दचकणे, असुरक्षिततेची भावना [१६] विभांडिले  
९.४३- जिंकले [१७] अभावाची ९.४६- नास्तिकपणाची  
[१८] झुगटिले ९.४८- झुगारले [१९] साक्षपा-सरिसा  
९.५५- दीर्घोद्योगाबरोबरच.

समास दहावा : सिद्धलक्षण ॥ ५.१० ॥

॥श्रीराम॥

मागें बोलिला संसारिक | त्यागेंविण नव्हे

कीं साधक | ऐका हो याचा विवेक | ऐसा असे ॥१॥

सन्मार्ग तो जीवीं धरणें | अनमार्गाचा त्याग

करणें | संसारिकां त्याग येणें | प्रकारें ऐसा ॥२॥

कुबुद्धित्यागेंविण कांहीं | सुबुद्धि लागणार नाहीं |

संसारिकां त्याग पाहीं | ऐसा असे ॥३॥

प्रपंचीं वीट मानिला | मनें विषयेत्याग केला |

तरीच पुढें आवलंबिला | परमार्थमार्ग ॥४॥

त्याग घडे अभावाचा | त्याग घडे संशयाचा |

त्याग घडे अज्ञानाचा | शनै शनै ॥५॥

ऐसा सूक्ष्म अंतर्त्याग | उभयांस घडे सांग |

निस्पृहास बाह्यत्याग | विशेष आहे ॥६॥

संसारिका ठाई ठाई | बाह्य त्याग घडे कांहीं |

नित्यनेम श्रवण नाहीं । त्यागेंविण ॥७॥

फिटली आशंका स्वभावे । त्यागेंविण साधक

नव्हे । पुढें कथेचा अन्वय । सावध ऐका ॥८॥

मागां झालें निरूपण । साधकाची वोळखण ।

आतां सांगिजेल खूण । सिद्ध लक्षणाची ॥९॥

साधु वस्तु होऊन ठेला । संशय ब्रह्मांडाबाहेरि गेला ।

निश्चये चळेना ऐसा झाला । या नाव सिद्ध ॥१०॥

बद्धपणाचे अवगुण । मुमुक्षुपणीं नाहीं जाण ।

मुमुक्षुपणाचें लक्षण । साधकपणीं नाहीं ॥११॥

साधकासि संदेहवृत्ती । पुढें होतसे निवृत्ती ।

याकारणें निःसंदेह श्रोतीं । साधु वोळखावा ॥१२॥

संशयरहित ज्ञान । तेंचि साधूचें लक्षण ।

सिद्धाआंगीं संशय हीन । लागेल कैसा ॥१३॥

कर्ममार्ग संशये भरला । साधनीं संशये कालवला ।

सर्वामध्ये संशये भरला । साधु तो निःसंदेहे ॥१४॥

संशयाचें ज्ञान खोटें । संशयाचें वैराग्य पोरटें ।

संशयाचें भजन वोखटें | निर्फळ होय ॥१५॥

वेर्थ संशयाचा देव | वेर्थ संशयाचा भाव |

वेर्थ संशयाचा स्वभाव | सर्व कांही ॥१६॥

वेर्थ संशयाचें व्रत | वेर्थ संशयाचें तीर्थ |

वेर्थ संशयाचा परमार्थ | निश्चयेवीण ॥१७॥

वेर्थ संशयाची भक्ती | वेर्थ संशयाची प्रीती |

वेर्थ संशयाची संगती | संशयो वाढवी ॥१८॥

वेर्थ संशयाचें जिणें | वेर्थ संशयाचें धरणें |

वेर्थ संशयाचें करणें | सर्व कांहीं ॥१९॥

वेर्थ संशयाची पोथी | वेर्थ संशयाची वित्पत्ती |

वेर्थ संशयाची गती | निश्चयेविण ॥२०॥

वेर्थ संशयाचा दक्ष | वेर्थ संशयाचा पक्ष |

वेर्थ संशयाचा मोक्ष | होणार नाहीं ॥२१॥

वेर्थ संशयाचा संत | वेर्थ संशयाचा पंडित |

वेर्थ संशयाचा बहुश्रुत | निश्चयेविण ॥२२॥

वेर्थ संशयाची श्रेष्ठता | वेर्थ संशयाची वित्पन्नता |

वेर्थ संशयाचा ज्ञाता | निश्चयेविण ॥२३॥

निश्चयेविण सर्व कांहीं | अणुमात्र तें प्रमाण

नाहीं | वेर्थचि पडिले प्रवाहीं | संदेहाचे ॥२४॥

निश्चयेविण जें बोलणें | तें अवघेंचि कंटाळवाणें |

बाष्कळ बोलिजे वाचाळपणें | निरार्थक ॥२५॥

असो निश्चयेविण जे वल्गना | ते अवघीच विटंबना |

संशयें काहीं समाधाना | उरी नाहीं ॥२६॥

म्हणोनि संदेहरहित ज्ञान | निश्चयाचें समाधान |

तेंचि सिद्धांचें लक्षण | निश्चयेसीं ॥२७॥

तव श्रोता करी प्रश्न | निश्चयो करावा कवण |

मुख्य निश्चयाचें लक्षण | मज निरोपावें ॥२८॥

ऐक निश्चय तो ऐसा | मुख्य देव आहे कैसा |

नाना देवाचा वळसा | करूंचि नये ॥२९॥

जेणें निर्मिलें सचराचर | त्याचा करावा विचार |

शुद्ध विवेकें परमेश्वर | वोळखावा ॥३०॥

मुख्य देव तो कवण | भक्ताचें कैसें लक्षण |



असत्य सांडून वोळखण | सत्याची धरावी ॥३१॥

आपल्या देवास वोळखावें | मग मी कोण हें

पाहावें | संग त्यागून राहावें | वस्तुरूप ॥३२॥

तोडावा बंधनाचा संशयो | करावा मोक्षाचा निश्चयो |

पाहावा भूतांचा अन्वयो | वितिरेकेंसीं ॥३३॥

पूर्वपक्षेसि सिद्धांत | पाहावा प्रकृतीचा अंत |

मग पावावा निवांत | निश्चय देवाचा ॥३४॥

देहाचेनि योगें संशयो | करी समाधानाचा क्षयो |

चळों नेदावा निश्चयो | आत्मत्वाचा ॥३५॥

सिद्ध असतां आत्मज्ञान | संदेह वाढवी देहाभिमान |

याकारणें समाधान | आत्मनिश्चयें राखावें ॥३६॥

आठवतां देहबुद्धी | उडे विवेकाची शुद्धी |

याकारणें आत्मबुद्धी | सदृढ करावी ॥३७॥

आत्मबुद्धि निश्चयाची | तेचि दशा मोक्षश्रीची |

अहमात्मा हें कधींचि | विसरों नये ॥३८॥

निरोपिलें निश्चयाचें लक्षण | परी हें न कळे सत्संगें-

विण | संतांसि गेलिया शरण | संशये तुटती ||३९||

आतां असो हें बोलणें | ऐका सिद्धांचीं लक्षणें |

मुख्य निःसंदेहपणें | सिद्ध बोलिजे ||४०||

सिद्धस्वरूपीं नाहीं देहो | तेथें कैचा हो संदेहो |

याकारणें सिद्ध पाहो | निःसंदेही ||४१||

देहसमंधाचेनि गुणें | लक्षणासि काये उणें |

देहातीताचीं लक्षणें | काये म्हणोनि सांगावीं ||४२||

जें लक्षवेना चक्षूसी | त्याचीं लक्षणें सांगावीं कैसीं |

निर्मळ वस्तु सिद्ध त्यासी | लक्षणें कैचीं ||४३||

लक्षणें म्हणिजे केवळ गुण | वस्तु ठाईची निर्गुण |

तेंचि सिद्धांचें लक्षण | वस्तुरूप ||४४||

तथापि ज्ञानदशकीं बोलिलें | म्हणौनि वगतृत्व आटोपिलें |

न्यूनपूर्ण क्षमा केलें | पाहिजे श्रोतीं ||४५||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सिद्धलक्षणनाम

समास दहावा || ५.१० || दशक पाचवा समाप्त ||

दशक ५ समास १० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] अनमार्गाचा १०.२- असन्मार्गाचा [२] शनै शनै १०.५- हळुहळू, [३] अंतर्त्याग १०.६- अंतरंगात होणारा सूक्ष्मत्याग.[४] उभयांस घडे सांग १०.६- संसारीक व संन्यासी या दोघांत (हा त्याग) समग्र असाच होतो.सांग=समग्र.[५] नाना देवाचा वळसा १०.२९- अनेक देवाच्या घोटाळ्यात, [६] वित्तिरेकेसी १०.३३- व्यतिरेक [जे अनुभवास येते ते सारे स्वानंद सागरातील बुडेबुडे आहेत अशा मिथ्यापणाच्या भावनेने चराचराकडे पाहणे म्हणजे व्यतिरेक]

॥ दशक सहावा : देवशोधन ॥ ६.० ॥

समास पहिला : देवशोधन ॥ ६.१ ॥

॥श्रीराम॥

चित्त सुचित करावें | बोलिलें तें जीवीं

धरावें | सावध होऊन बैसावें | निमिष्य येक ॥१॥

कोणी येक ग्रामीं अथवा देसीं | राहणें आहे आपणासी |

न भेटतां तेथिल्या प्रभुसी | सौख्य कैचें ॥२॥

म्हणौन ज्यास जेथें राहाणें | तेणें त्या प्रभूची भेटी

घेणें | म्हणिजे होय श्लाघ्यवाणें | सर्व कांहीं ॥३॥

प्रभूची भेटी न घेतां | तेथें कैची मान्यता |

आपुलें महत्व जातां | वेळ नाहीं ॥४॥

म्हणौनि रायापासूनि रंक | कोणी येक तरी नायेक |

त्यास भेटणें हा विवेक | विवेकी जाणती ॥५॥

त्यास न भेटतां त्याचे नगरीं | राहातां धरितील

बेगारी | तेथ न करितां चोरी | आंगीं लागे ॥६॥

याकारणें जो शाहाणा | तेणें प्रभुसी भेटावें जाणा |

ऐसें न करितां दैन्यवाणा | संसार त्याचा ॥७॥

ग्रामीं थोर ग्रामाधिपती | त्याहूनि थोर देशाधिपती |

देशाधिपतीहूनि नृपती | थोर जाणावा ॥८॥

राष्ट्रांचा प्रभु तो राजा | बहुराष्ट्र तो माहाराजा |

माहाराजाचाहि राजा | तो चक्रवती ॥९॥

येक नरपति येक गजपती | येक ह्यपति येक

भूपती | सकळांमध्ये चक्रवती | थोर राजा ॥१०॥

असो ऐसियां समस्तां | एक ब्रह्मा निर्माणकर्ता |

त्या ब्रह्म्यासहि निर्मिता | कोण आहे ॥११॥

ब्रह्मा विष्णु आणि हर | त्यांसी निर्मिता तोचि

थोर | तो वोळखावा परमेश्वर | नाना यत्नें ॥१२॥

तो देव ठाई पडेना | तरी येमयातना चुकेना |

ब्रह्मांडनायक चोजवेना | हें बरें नव्हे ॥१३॥

जेणें संसारीं घातलें | आवघें ब्रह्मांड निर्माण

केलें | त्यासी नाहीं वोळखिलें | तोचि पतित ॥१४॥

म्हणोनि देव वोळखावा | जन्म सार्थकचि करावा |

न कळे तरी सत्संग धरावा | म्हणिजे कळे ||१५||

जो जाणेल भगवंत | तया नाव बोलिजे संत |

जो शाश्वत आणि अशाश्वत | निवाडा करी ||१६||

चळेना ढळेना देव | ऐसा ज्याचा अंतर्भाव |

तोचि जाणिजे माहानुभाव | संत साधु ||१७||

जो जनामध्ये वागे | परी जनावेगळी गोष्टी सांगे |

ज्याचे अंतरीं ज्ञान जागे | तोचि साधु ||१८||

जाणिजे परमात्मा निर्गुण | त्यासीच म्हणावें

ज्ञान | त्यावेगळें तें अज्ञान | सर्व कांहीं ||१९||

पोट भराव्याकारणें | नाना विद्या अभ्यास करणें |

त्यास ज्ञान म्हणती परी तेणें | सार्थक नव्हे ||२०||

देव वोळखावा येक | तेंचि ज्ञान तें सार्थक |

येर आवघेंचि निरार्थक | पोटविद्या ||२१||

जन्मवरी पोट भरिलें | देहाचें रक्षण केलें |

पुढें अवघेंचि वेर्थ गेलें | अंतकाळीं ||२२||

येवं पोट भरायाची विद्या | तयेसी म्हणों नये सद्विद्या |

सर्वव्यापक वस्तु सद्या | पाविजे तें ज्ञान ॥२३॥

ऐसें जयापासीं ज्ञान | तोचि जाणावा सज्जन |

तयापासीं समाधान | पुसिलें पाहिजे ॥२४॥

अज्ञानास भेटतां अज्ञान | तेथें कैचें सांपडेल ज्ञान |

करंठ्यास करंठ्याचें दर्शन | होतां भाग्य कैचें ॥२५॥

रोग्यापासीं रोगी गेला | तेथें कैचें आरोग्य त्याला |

निर्बळापासीं निर्बळाला | पाठी कैची ॥२६॥

पिशाच्यापासीं पिशाच्य गेलें | तेथें कोण सार्थक जालें |

उन्मत्तास उन्मत्त भेटलें | त्यास उमजवी कवणु ॥२७॥

भिकाऱ्यापासीं मागतां भिक्षा | दीक्षाहीनापासीं दीक्षा |

उजेड पाहातां कृष्णपक्षा | पाविजे कैचा ॥२८॥

अबद्धापासीं गेला अबद्ध | तो कैसेनि होईल

सुबद्ध | बद्धास भेटतां बद्ध | सिद्ध नव्हे ॥२९॥

देहापासीं गेला देही | तो कैसेनी होईल विदेही |

म्हणौनि ज्ञात्यावांचून नाहीं | ज्ञानमार्ग ॥३०॥

याकारणें ज्ञाता पाहावा | त्याचा अनुग्रह घ्यावा |



सारासार विचारें जीवा । मोक्ष प्राप्त ॥३१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

देवशोधननाम समास पहिला ॥ ६.१ ॥

दशक ६ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] निमिष्य येक १.१- एक क्षणभर, [२] क्ष्माघ्यवाणे १.३-  
चांगले,[३] बेगारी १.६- वेठीस, [४] चक्रवती १.१०-  
सार्वभौव. [५] चोजवेना १.१३- जाणवत नाही.[६] सद्या  
१.२३-प्रत्यक्ष [७] अबद्ध १.२९-विसंगत,बेशिस्त, [८]सुबद्ध  
१.२९- सुसंगत,शिस्तबद्ध

समास दुसरा : ब्रह्मपावन ॥ ६.२ ॥

॥श्रीराम॥

ऐका उपदेशाचीं लक्षणें | सायोज्यप्राप्ती होय

जेणें | नाना मतांचें पेखणें | कामा नये सर्वथा ॥१॥

ब्रह्मज्ञानेविण उपदेश | तो म्हणों नये विशेष |

धान्येविण जैसें भूस | खातां नये ॥२॥

नाना काबाड बडविलें | नातरी तक्रुचि गुसळिलें |

अथवा धुणचि सेविलें | सावकास ॥३॥

नाना साली भक्षिल्या | अथवा चोइट्या चोखिल्या |

खोबरें सांडून खादल्या | नरोट्या जैश्या ॥४॥

तैसें ब्रह्मज्ञानेविण | नाना उपदेशाचा सीण |

सार सांडून असार कोण | शाहाणा सेवी ॥५॥

आतां ब्रह्म जें कां निर्गुण | तेंचि केलें निरूपण |

सुचित करावें अंतःकर्ण | श्रोतेजनीं ॥६॥

सकळ सृष्टीची रचना | तें हें पंचभूतिक

जाणा | परंतु हें तगेना | सर्वकाळ ॥७॥

आदि अंतीं ब्रह्म निर्गुण | तेचि शाश्वताचि

खूण | येर पंचभूतिक\*जाण | नासिवंत ॥८॥

येहवीं हें पाहतां भूतें | देव कैसें म्हणावें त्यांतें |

भूत म्हणतां मनुष्यांतें | विषाद वाटे ॥९॥

मां तो जगज्जनक परमात्मा | त्यास आणि भूत-

उपमा | ज्याची कळेना महिमां | ब्रह्मादिकांसी ॥१०॥

भूतां ऐसा जगदीश | म्हणतां उत्पन्न होतो

दोष | याकारणें माहापुरुष | सर्व जाणती ॥११॥

पृथ्वी आप तेज वायो आकाश | यां सबाह्य जगदीश |

पंचभूतांसी आहे नाश | आत्मा अविनाशरूपी ॥१२॥

जें जें रूप आणी नाम | तो तो आवघाचि भ्रम |

नामरूपातीत वर्म | अनुभवे जाणावें ॥१३॥

पंचभूतें आणि त्रिगुण | ऐसी अष्टधा प्रकृति जाण |

अष्टधा प्रकृतीस नामाभिधान | दृश्य ऐसें ॥१४॥

तें हें दृश्य नासिवंत | ऐसें वेद श्रुति बोलत |

निर्गुण ब्रह्म शाश्वत | जाणती ज्ञानी ||१५||

जें शस्त्रें तोडितां तुटेना | जें पावकें जाळितां

जळेना | कालवितां कालवेना | आपेंकरूनी ||१६||

जें वायोचेनि उडेना | जें पडेना ना झडेना |

जें घडेना ना दडेना | परब्रह्म तें ||१७||

ज्यासी वर्णचि नसे | जें सर्वाहूनि अनारिसें |

परंतु असतचि असे | सर्वकाळ ||१८||

दिसेना तरी काये जालें | परंतु तें सर्वत्र

संचलें | सूक्ष्मचि कोंदाटलें | जेथें तेथें ||१९||

दृष्टीस लागली सवे | जें दिसेल तेंचि पाहावें |

परंतु गुज तें जाणावें | गोप्य आहे ||२०||

प्रकट तें जाणावें असार | आणी गुप्त तें जाणावें

सार | गुरुमुखें हा विचार | उमजों लागे ||२१||

जें उमजेना तें उमजावें | जें दिसेना तें पाहावें |

जें कळेना तें जाणावें | विवेकबळें ||२२||

गुप्त तेंचि प्रगटवावें | असाध्य तेंचि साधावें |

कानडेंचि अभ्यासावें | सावकास ॥२३॥

वेद विरंचि आणि शेष | जेथें सिणले निशेष |

तेंचि साधावें विशेष | परब्रह्म तें ॥२४॥

तरी तें कोणेपरी साधावें | तेंचि बोलिलें स्वभावें |

अध्यात्मश्रवणें पावावें | परब्रह्म तें ॥२५॥

पृथ्वी नव्हे आप नव्हे | तेज नव्हे वायु नव्हे |

वर्णवेक्त ऐसें नव्हे | अव्यक्त तें ॥२६॥

तयास म्हणावें देव | वरकड लोकांचा स्वभाव |

जितुके गाव तितुके देव | जनांकारणें ॥२७॥

ऐसा देवाचा निश्चये जाला | देव निर्गुण प्रत्यया

आला | आतां आपणचि आपला | शोध घ्यावा ॥२८॥

माझें शरीर ऐसें म्हणतो | तरी तो जाण देहावेगळाचि तो |

मन माझें ऐसें जाणतो | तरी तो मनहि नव्हे ॥२९॥

पाहातां देहाचा विचार | अवघा तत्वांचा विस्तार |

तत्वं तत्व झाडितां सार | आत्माच उरे ॥३०॥

आपणासी ठावचि नाहीं | तेथें पाहाणें नलगे

कांहीं | तत्वें ठाईचा ठाई | विभागून गेलीं ||३१||

बांधली आहे ती गांठोडी | जो कोणी विचारें

सोडी | विचार पाहातां ही गांठोडी | आडळेना ||३२||

तत्वांचें गांठोडें शरीर | याचा पाहातां विचार |

येक आत्मा निरंतर | आपण नाहीं ||३३||

आपणासी ठावचि नाहीं | जन्ममृत्यु केंचें काई |

पाहातां वस्तुचा ठाई | पापपुण्य नसे ||३४||

पापपुण्य येमयातना | हें निर्गुणीं तों असेना |

आपण तोचि तरी जन्ममरणा | ठाव केंचा ||३५||

देहबुद्धीनें बांधला | तो विवेकें मोकळा केला |

देहातीत होतां पावला | मोक्षपद ||३६||

जालें जन्माचें सार्थक | निर्गुण आत्मा आपण

येक | परंतु हा विवेक | पाहिलाच पाहावा ||३७||

जागें होतां स्वप्न सरे | विवेक पाहातां दृश्य

वोसरे | स्वरूपानुसंधानें तरे | प्राणीमात्र ||३८||

आपणास निवेदावें | आपण विवेकें नुरावें |

आत्मनिवेदन जाणावें | याचें नाव ॥३९॥

आधीं अध्यात्मश्रवण | मग सद्गुरुपादसेवन |

पुढें आत्मनिवेदन | सद्गुरुप्रसादें ॥४०॥

आत्मनिवेदना उपरी | निखळ वस्तु निरंतरी |

आपण आत्मा अंतरीं | बोध जाला ॥४१॥

त्या ब्रह्मबोधें ब्रह्मचि जाला | संसारखेद तो उडाला |

देहो प्रारब्धीं टाकिला | सावकास ॥४२॥

यासी म्हणिजे आत्मज्ञान | येणें पाविजे समा-

धान | परब्रह्मीं अभिन्न | भक्तचि जाला ॥४३॥

आतां होणार तें होयेना कां | आणि जाणार तें जायेना

कां | तुटली मनांतील आशंका | जन्ममृत्याची ॥४४॥

संसारीं पुंडावें चुकलें | देवां भक्तां ऐक्य जालें |

मुख्य देवास वोळखिलें | सत्संगेंकरुनि ॥४५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

ब्रह्मपावननाम समास दुसरा ॥ ६.२ ॥

दशक ६ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] नाना मतांचे पेखणे २.१-अनेक मतमतांतरेयुक्त ज्ञान पाहणे, पेखणे = पाहणे [२] धुणचि सेविले २.३- तांदळाचं धुवण सेवन केले, [३] क/ काबाड २.३- वैरण, पाचोळा [४] सुचित करावे अंतःकर्ण २.६- मनापासून ऐकण्यास तयार व्हावे, [५] पंचभूतिक जाण नासिवंत २.८- पंचमहा -भूतांचे हे सगुणरूप नाशवंत आहे. आधी येथे 'सगुण' शब्द होता तो खोडून श्रीसमर्थानी त्याजागी 'जाण' असा शब्द लिहिला- इति देव. [६] मां २.१० मग [७] यां सबाह्य २.१२- अंतर्बाह्य, सर्वत्र [८] परंतु असतचि असे २.१८- पण ते निरंतर असते, [९] लागली सवे २.२०- लागली संवय [१०] कानडेचि अभ्यासावे २.२३- जे अवघड आहे तेच अभ्यास करुन जाणावे, [११] वेद विरंचि २.२४- वेद, ब्रह्मदेव, [१२] वर्णवेक्त २.२६- वर्ण व्यक्त, वर्णाक्षराने व्यक्त [१३] वरकड लोकांचा २.२७- अज्ञानी लोकांचा, [१४] वस्तुचा ठाई २.३४- सद्द्वस्तुच्या/आत्म्याच्या ठिकाणीं [१५] संसारी पुंडावे चुकले २.४५- संसारातील खस्ता, त्रास, दगदग मिटली,



समास तिसरा : मायोद्भवनिरुपण ॥ ६.३ ॥

॥श्रीराम॥

निर्गुण आत्मा तो निर्मळ | जैसें आकाश

अंतराळ | घन दाट निर्मळ निश्चळ | सदोदित ॥१॥

जे खंडलेचि नाहीं अखंड | जें उदंडाहूनि उदंड |

जे गगनाहूनि वाड | आणि सूक्ष्म ॥२॥

जे दिसेना ना भासेना | जें उपजेना ना नासेना |

जे येयना ना जायना | परब्रह्म तें ॥३॥

जे चळेना ना ढळेना | जें तुटेना ना फुटेना |

जे रचेना ना खचेना | परब्रह्म तें ॥४॥

जे सन्मुखचि सर्वकाळ | जें निष्कळंक आणि निखळ |

सर्वांतर आकाश पाताळ | व्यापूनि असे ॥५॥

अविनाश तें ब्रह्म निर्गुण | नासे तें माया

सगुण | सगुण आणी निर्गुण | कालवले ॥६॥

या कर्दमाचा विचार | करूं जाणती योगेश्वर |

जैसें क्षीर आणि नीर । राजहंस निवडिती ॥७॥

जड सबळ पंचभूतिक । त्यामध्ये आत्मा व्यापक ।

तो नित्यानित्य विवेक । पाहातां कळे ॥८॥

उसांमध्ये घेईजे रस । येर तें सांडिजे बाकस ।

तैसा जगामध्ये जगदीश । विवेकें वोळखावा ॥९॥

रस नासिवंत पातळ । आत्मा शाश्वत निश्चळ ।

रस अपूर्ण आत्मा केवळ । परिपूर्ण जाणावा ॥१०॥

आत्म्यासारिखें एक असावें । मां तें दृष्टांतासि

द्यावें । दृष्टांतमिसे समजावें । कैसें तरी ॥११॥

ऐसी आत्मस्थिति संचली । तेथें माया कैसी जाली ।

जैसी आकाशीं वाहिली । झुळुक वायोची ॥१२॥

वायोपासूनि तेज जालें । तेजापासूनि आप निपजलें ।

आपापासूनि आकारलें । भूमंडळ ॥१३॥

भूमंडळापासूनि उत्पत्ती । जीव नेणों जाले किती ।

परंतु ब्रह्म आदिअंतीं । व्यापूनि आहे ॥१४॥

जें जें कांहीं निर्माण जालें । तें तें अवघेंचि नासलें ।

परी मुळीं ब्रह्म तें संचलें । जैसें तैसें ॥१५॥

घटापूर्वीं आकाश असे । घटामधें आकाश भासे ।

घट फुटतां न नासे । आकाश जैसें ॥१६॥

तैसें परब्रह्म केवळ । अचळ आणी अढळ ।

मधें होत जात सकळ । सचराचर ॥१७॥

जें जें कांहीं निर्माण जालें । तें तें आधींच ब्रह्म

व्यापिलें । सर्व नाशतां उरलें । अविनाश ब्रह्म ॥१८॥

ऐसें ब्रह्म अविनाश । तेंचि सेविती ज्ञाते पुरुष ।

तत्त्वनिर्शनें आपणास । आपण लाभे ॥१९॥

तत्त्वे तत्व मेळविलें । त्यासी देह हें नाम ठेविलें ।

तें जाणते पुरुषीं शोधिलें । तत्त्वे तत्व ॥२०॥

तत्वझाडा निशेष होतां । तेथें निमाली देहअहंता ।

निर्गुण ब्रह्मीं ऐक्यता । विवेकें जाली ॥२१॥

विवेकें देहाकडे पाहिलें । तों तत्त्वे तत्व वोसरलें ।

आपण कांहीं नाहीं आलें । प्रत्ययासी ॥२२॥

आपला आपण शोध घेतां । आपली तों माईक

वार्ता । तत्वांतीं उरलें तत्वता । निर्गुण ब्रह्म ॥२३॥

आपणाविण निर्गुण ब्रह्म । हेंचि निवेदनाचें वर्म ।

तत्वासरिसा गेला भ्रम । मीतूपणाचा ॥२४॥

मी पाहातां आडळेना । निर्गुण ब्रह्म तें चळेना ।

आपण तेंचि परी कळेना । सद्गुरूविण ॥२५॥

सारासार अवघें शोधिलें । तों असार तें निघोन

गेलें । पुढें सार तें उरलें । निर्गुण ब्रह्म ॥२६॥

आधीं ब्रह्म निरोपिलें । तेंचि सकळामध्यें व्यापलें ।

सकळ आवघेंचि नासलें । उरलें तें केवळ ब्रह्म ॥२७॥

होतां विवेकें संहार । तेथें निवडे सारासार ।

आपला आपणासि विचार । ठाई पडे ॥२८॥

आपण कल्पिलें मीपण । मीपण शोधितां नुरे जाण ।

मीपण गेलियां निर्गुण । आत्मा स्वयें ॥२९॥

जालियां तत्वाचें निर्शन । निर्गुण आत्मा तोचि आपण ।

कां दाखवावें मीपण । तत्वनिर्शनाउपरी ॥३०॥

तत्वांमध्ये मीपण गेलें । तरी निर्गुण सहजचि

उरलें | सोहंभावे प्रत्यया आलें | आत्मनिवेदन ॥३१॥

आत्मनिवेदन होतां | देवाभक्तांसी ऐक्यता |

साचार भक्त विभक्तता | सांडूनि जाला ॥३२॥

निर्गुणासी नाहीं जन्ममरण | निर्गुणासी नाहीं पापपुण्य |

निर्गुणीं अनन्य होतां आपण | मुक्त जाला ॥३३॥

तत्वीं वेंटाळून घेतला | प्राणी संशयें गुंडाळला |

आपणासी आपण भुलला | कोहं म्हणे ॥३४॥

तत्वीं गुंतला म्हणे कोहं | विवेक पाहातां म्हणे

सोहं | अनन्य होतां अहं सोहं | मावळलीं ॥३५॥

याउपरी उर्वरित | तेंचि स्वरूप संत |

देहीं असोनि देहातीत | जाणिजे ऐसा ॥३६॥

संदेहवृत्ति ते न भंगे | म्हणोनि बोलिलेंचि बोलावें लागे |

आम्हांसी हें घडलें प्रसंगें | श्रोतीं क्षमां करावें ॥३७॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

मायोद्भवनिरुपणनाम समास तिसरा ॥ ६.३ ॥

दशक ६ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
 टिपा-[१] कर्दमाचा ३.७- मिश्रणाचा, [२] सबळ ३.८-  
 शबल,अशुद्ध [३] बाकस ३.९- चोइट्या, [४] तेचि स्वरुप  
 संत ३.३६- त्रिकालाबाधित ब्रह्म [५] संदेहवृत्ति ३.३७-  
 संशयी स्वभाव,

समास चवथा : \*ब्रह्मनिरूपण-१ ॥ ६.४ ॥

॥श्रीराम॥

कृतायुग सत्रालक्ष अठाविस सहस्र ।

त्रेतायुग बारालक्ष शाहाणौ सहस्र । द्वापार आठलक्ष

चौसष्टी सहस्र । आतां कलयुग ऐका ॥१॥

कलयुग च्यारिलक्ष बत्तीससहस्र ।

चतुर्युगें त्रेचाळिसलक्ष वीससहस्र ।

ऐसी चतुर्युगें सहस्र । तो ब्रह्मयाचा येक दिवस ॥२॥

ऐसे ब्रह्मे सहस्र देखा । तेव्हां विष्णूची येक घटिका ।

विष्णू सहस्र होतां ऐका । पळ येक ईश्वराचें ॥३॥

ईश्वर जाये सहस्र वेळ । तें शक्तीचें अर्द्ध पळ ।

ऐसी संख्या बोलिली सकळ । शास्त्रांतरीं ॥४॥

१६] चतुर्युगसहस्राणि दिनमेकं पितामहम् ॥

पितामहसहस्राणि विष्णोर्घटिकमेव च ॥ १ ॥

१७] विष्णोरेकसहस्राणि पलमेकं महेश्वरम् ।

महेश्वरसहस्राणि शक्तेरर्धं पलं भवेत् ॥ २ ॥  
 ऐशा अनंत शक्ती होती | अनंत रचना होति  
 जाती | तरी अखंड खंडेना स्थिती | परब्रह्माची ॥५॥  
 परब्रह्मासी केंची स्थिती | परी हे बोलावयाची  
 रीती | वेदश्रुती नेति नेति | परब्रह्मीं ॥६॥  
 च्यारि सहस्र सातसें साठी | इतुकी कलयुगाची  
 राहाटी | उरल्या कलयुगाची गोष्टी | ऐसी असे ॥७॥  
 च्यारि लक्ष सत्ताविस सहस्र | दोनिसें चाळीस संवच्छर |  
 पुढें अन्योविण्य वर्णसंकर | होणार आहे ॥८॥  
 ऐसें रचलें सचराचर | येथें येकाहूनि येक थोर |  
 पाहतां येथींचा विचार | अंत न लगे ॥९॥  
 येक म्हणती विष्णु थोर | येक म्हणती रुद्र थोर |  
 येक म्हणती शक्ति थोर | सकळांमध्ये ॥१०॥  
 ऐसे आपुलालेपरी बोलती | परंतु अवघेंचि नासेल  
 कल्पांतीं | यद्दृष्टं तंनष्टं हें श्रुती | बोलतसे ॥११॥  
 आपुलाली उपासना | अभिमान लागला जनां |



याचा निश्चयो निवडेना । साधुविण ॥१२॥

साधु निश्चय करिती येक । आत्मा सर्वत्र व्यापक ।

येर हें अवघेंचि माईक । सचराचर ॥१३॥

चित्रीं लिहिली सेना । त्यांत कोण थोर कोण

साना । हें तुम्ही विचाराना । आपुलें ठाई ॥१४॥

स्वप्नीं उदंड देखिलें । लाहान थोरहि कल्पिलें ।

परंतु जागें जालियां जालें । कैसें पहा ॥१५॥

पाहातां जागृतीचा विचार । कोण लाहान कोण थोर ।

जाला अवघाचि विस्तार । स्वप्नरचनेचा ॥१६॥

आवघाचि माईक विचार । कैचें लाहान कैचें थोर ।

लाहानथोराचा निर्धार । जाणती ज्ञानी ॥१७॥

जो जन्मासी येऊन गेला । तो मी थोर म्हणतांच

मेला । परी याचा विचार पाहिला । पाहिजे श्रेष्ठीं ॥१८॥

जयांसि जालें आत्मज्ञान । तेचि थोर माहाजन ।

वेद शास्त्रें पुराण । साधु संत बोलिले ॥१९॥

एवं सकळांमध्ये थोर । तो येकचि परमेश्वर ।

तयांमधें हरिहर | होति जाती ॥२०॥

तो निर्गुण निराकार | तेथें नाहीं उत्पत्ती

विस्तार | स्थानमानाचा विचार | ऐलिकडे ॥२१॥

नावरूप स्थानमान | हा तों आवघाचि अनुमान |

तथापी होईल निदान | ब्रह्मप्रळई ॥२२॥

ब्रह्म प्रळयावेगळें | ब्रह्म नावरूपानिराळें |

ब्रह्म कोणी येका काळें | जैसें तैसें ॥२३॥

करिती ब्रह्मनिरूपण | जाणती ब्रह्म संपूर्ण |

तेचि जाणावे \*ब्राह्मण | ब्रह्मविद ॥२४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*ब्रह्मनिरूपण-१ नाम समास चवथा ॥ ६.४ ॥

दशक ६ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*] ब्रह्मनिरूपण-१:एकाच नावाचे समास क्रमांकित

केलेत,पहा द७.२ [१] च्यारि सहस्र सातसे साठी ४.७-

आतापर्यंत कलियुगाची ४७६०वर्षे झाली असे या समासात म्हंटले आहे. म्हणजेच शके १५८१ हे साल येते. श्रीमत् दासबोधाची रचना कोणत्या शकामध्ये झाली ही महत्वाची

गोष्ट यावरुन समजते. तसेच हे नमूद करण्यासाठी जाणीवपूर्वक याच समास, ओवी व दशक क्रमांकाची निवड करुन दासबोध रचनेचा शक विशेष संकेताने श्रीसमर्थानी अधोरेखित केला.स.ओ.द=४.७.६० याशिवाय इतर कुठल्याच दशक, समासाची निवड यासाठी करता येणं शक्य नव्हतं,यावरुन संपूर्ण दासबोध याच वर्षी पूर्ण झाला असावा असं म्हणण्यास काहीच प्रत्यवाय नाही असं वाटतं.अन्यथा इतरत्रही अशी नोंद श्रीसमर्थानी केलीच असती. [२]इतुकी कलियुगाची राहाटी४.७- इतकी कलियुगाची वर्षे झाली.[३] अन्योविण्य ४.८- सरसकट [४]यद्दृष्टं तंनष्टं ४.११- दृश्य तितके नाशवंत.[५] जाणती ब्रह्म संपूर्ण तेचि ब्राह्मण ४.२३- ज्यानी संपूर्णब्रह्म जाणलेले असून त्यास अनुभवतात त्या ब्रह्मवेत्त्यांनाच ब्राह्मण समजावे, \*छा.प्र.'ब्रह्मण'असे छापलेय, [६] निदान-निर्णय,अंत.

समास पांचवा : मायाब्रह्मनिरूपण ॥ ६.५ ॥

॥श्रीराम॥

श्रोते पुसती ऐसें | माया ब्रह्म तें कैसें |

श्रोत्या वक्तयाच्या मिसें | निरूपण ऐका ॥१॥

ब्रह्म निर्गुण निराकार | माया सगुण साकार |

ब्रह्मासि नाहीं पारावार | मायेसि आहे ॥२॥

ब्रह्म निर्मळ निश्चळ | माया चंचळ चपळ |

ब्रह्म निरोपाधी केवळ | माया उपाधिरूपी ॥३॥

माया दिसे ब्रह्म दिसेना | माया भासे ब्रह्म भासेना |

माया नासे ब्रह्म नासेना | कल्पांतकाळीं ॥४॥

माया रचे ब्रह्म रचेना | माया खचे ब्रह्म खचेना |

माया रुचे ब्रह्म रुचेना | अज्ञानासी ॥५॥

माया उपजे ब्रह्म उपजेना | माया मरे ब्रह्म

मरेना | माया धरे ब्रह्म धरेना | धारणेसी ॥६॥

माया फुटे ब्रह्म फुटेना | माया तुटे ब्रह्म तुटेना |

माया विटे ब्रह्म विटेना । अविनाश तें ॥७॥

माया विकारी ब्रह्म निर्विकारी । माया सर्व करी ब्रह्म  
कांहींच न करी । माया नानारूपें धरी । ब्रह्म तें अरूप ॥८॥

माया पंचभूतिक अनेक । ब्रह्म तें शाश्वत येक ।

मायाब्रह्माचा विवेक । विवेकी जाणती ॥९॥

माया लाहान ब्रह्म थोर । माया असार ब्रह्म

सार । माया अर्ति पार । ब्रह्मासी नाहीं ॥१०॥

सकळ माया विस्तारली । ब्रह्मस्थिति अछद्यादली ।

परी ते निवडूनि घेतली । साधुजनीं ॥११॥

गोंडाळ सांडून नीर घेइजे । नीर सांडूनि क्षीर सेविजे ।

माया सांडूनि अनुभविजे । ब्रह्म तैसें ॥१२॥

ब्रह्म आकाशाऐसें निवळ । माया वसुंधरा डहुळ ।

ब्रह्म सूक्ष्म केवळ । माया स्थूलरूपी ॥१३॥

ब्रह्म तें अप्रत्यक्ष असे । माया ते प्रत्यक्ष दिसे ।

ब्रह्म तें समचि असे । माया ते विषमरूपी ॥१४॥

माया लक्ष ब्रह्म अलक्ष । माया साक्ष ब्रह्म असाक्ष ।

मायेमध्ये दोनि पक्ष | ब्रह्मीं पक्षचि नाहीं ॥१५॥

माया पूर्वपक्ष ब्रह्म सिद्धांत | माया असंत ब्रह्म  
संत | ब्रह्मासि नाहीं करणें हेत | मायेसि आहे ॥१६॥

ब्रह्म अखंड घनदाट | माया पंचभूतिक पोचट |  
ब्रह्म तें निरंतर निघोट | माया ते जुनी जर्जरी ॥१७॥

माया घडे ब्रह्म घडेना | माया पडे ब्रह्म पडेना |  
माया विघडे ब्रह्म विघडेना | जैसें तैसें ॥१८॥

ब्रह्म असतचि असे | माया निरसितांच निरसे |  
ब्रह्मास कल्पांत नसे | मायेसि आहे ॥१९॥

माया कठिण ब्रह्म कोमळ | माया अल्प ब्रह्म  
विशाळ | माया नासे सर्वकाळ | ब्रह्मचि असे ॥२०॥

वस्तु नव्हे बोलिजे ऐसी | माया जैसी बोलिजे तैसी |  
काळ पावेना वस्तुसी | मायेसी झडपी ॥२१॥

नाना रूप नाना रंग | तितुका मायेचा प्रसंग |  
माया भंगे ब्रह्म अभंग | जैसें तैसें ॥२२॥

आतां असो हा विस्तार | चालत जातें सचराचर |

तितुकी माया परमेश्वर | सबाह्यअभ्यंतरीं ||२३||

सकळ उपाधींवेगळा | तो परमात्मा निराळा |

जळीं असोनि नातळे जळा | आकाश जैसें ||२४||

मायाब्रह्माचें विवरण | करितां चुके जन्ममरण |

संतांस गेलियां शरण | मोक्ष लाभे ||२५||

अरे या संतांचा महिमा | बोलावया नाहीं सीमा |

जयांचेनि जगदात्मा | अंतरचि होय ||२६||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मायाब्रह्म

निरूपणनाम समास पांचवा || ६.५ ||

दशक ६ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] ब्रह्म धरेना धारणेसी ५.६- धारणा=आकलन करण्याची

बुद्धी, बुद्धीला मायेचे आकलन होते, ब्रह्माचे होत नाही.[२]

माया अर्ति पार ५.१०-अर्ति =अलिकडे, पार=अंत. माया

अलिकडे असून अंतवत आहे, [३] गोंडाळ सांडून ५.१२-

शेवाळ सारुन, [४] पूर्वपक्ष ५.१६- (माया) खंडनक्षम[५]

असंत ५.१६- अशाश्वत, अनित्य [६] संत ५.१६- शाश्वत,  
 नित्य[७] निरंतर निघोट ५.१७- कायम  
 पूर्णरूप, परिपूर्ण, घनदाट [८] मायेचा प्रसंग ५.२२- मायेचा  
 संबंध [९] जळी असोन नातळे जळा ५.२४- जळामध्ये  
 असूनही ते परब्रह्म पाण्यास स्पर्श करत नाही.[१०] अंतरचि  
 होय ५.२६-(परब्रह्म) आपल्या अंतःकरणातच आहे हे  
 समजते.



समास सहावा : सृष्टीकथन ॥ ६.६ ॥

॥श्रीराम॥

सृष्टीपूर्वीं ब्रह्म असे । तेथें सृष्टि मुळींच नसे ।

आतां सृष्टि दिसत असे । ते सत्य कीं मिथ्या ॥१॥

तुम्ही सर्वज्ञ गोसांवी । माझी आशंका

फेडावी । ऐसा श्रोता विनवी । वक्तयासी ॥२॥

आतां ऐका प्रत्योत्तर । कथेसि व्हावें तत्पर ।

वक्ता सर्वज्ञ उदार । बोलता जाला ॥३॥

जीवभूतः सनातन । ऐसें गीतेचें वचन ।

येणें वाक्यें सत्यपण । सृष्टीस आलें ॥४॥

यद्दृष्टं तन्नष्टं येणें । वाक्यें सृष्टी मिथ्यापणें ।

सत्य मिथ्या ऐसें कोणें । निवडावें ॥५॥

सत्य म्हणों तरी नासे । मिथ्या म्हणों तरी दिसे ।

आतां जैसें आहे तैसें । बोलिजेल ॥६॥

सृष्टीमध्ये बहु जन । अज्ञान आणी सज्ञान ।

म्हणौनियां समाधान | होत नाहीं ॥७॥

ऐका अज्ञानाचें मत | सृष्टि आहे ते शाश्वत |

देव धर्म तीर्थ व्रत | सत्यचि आहे ॥८॥

बोले सर्वज्ञाचा राजा | मूर्खस्य प्रतिमापूजा |

ब्रह्मप्रळयाच्या पैजा | घालूं पाहे ॥९॥

तंव बोले तो अज्ञान | तरी कां करिसी संध्या-

स्नान | गुरुभजन तीर्थाटण | कासया फिरावें ॥१०॥

१८] तीर्थे तीर्थे निर्मलं ब्रह्मवृंदं | वृंदे वृंदे तत्त्वचिंतानुवादः|

वादे वादे जायते तत्त्वबोधः | बोधे बोधे भासते चंद्रचूडः ॥११॥

चंद्रचूडाचें वचन | सद्गुरुचें उपासन |

गुरुगीतानिरूपण | बोलिलें हरें ॥११॥

गुरुसि कैसें भजावें | आधी तयासि वोळखावें |

त्याचें समाधान घ्यावें | विवेकें स्वयें ॥१२॥

१९] ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं |

द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यं ॥

एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतं |

भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥२॥

गुरुगीतेचें वचन । ऐसें सद्गुरुचें ध्यान ।

तेथें सृष्टिमिथ्याभान । उरेल कैचें ॥१३॥

ऐसा सज्ञान बोलिला । सद्गुरु तो वोळखिला ।

सृष्टि मिथ्या ऐसा केला । निश्चितार्थ ॥१४॥

श्रोता ऐसें न मनी कदा । आधीक उठिला वेवादा ।

म्हणे कैसा रे गोविंदा । अज्ञान म्हणतोसी ॥१५॥

जीवभूतः सनातनः । ऐसें गीतेचें वचन ।

तयासि तूं अज्ञान । म्हणतोसि कैसा ॥१६॥

ऐसा श्रोता आक्षेप करी । विषाद मानिला अंतरीं ।

याचें प्रत्योत्तर चतुरीं । सावध परिसावें ॥१७॥

गीतेंस बोलिला गोविंद । त्याचा न कळे तुज

भेद । म्हणौनियां वेर्थ खेद । वाहातोसी ॥१८॥

२०] अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां ॥३॥ भ.गी.१०.२६

माझी विभूती पिंपळ । म्हणौनि बोलिला गोपाळ ।

वृक्ष तोडितां तत्काळ । तुटत आहे ॥१९॥

२१] नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥४॥भ.गी.२.२२

शस्त्रांचेनि तुटेना । अग्निचेनि जळेना ।

उदकामध्यें कालवेना । स्वरूप माझे ॥२०॥

पिंपळ तुटे शस्त्रानें । पिंपळ जळे पावकानें ।

पिंपळ कालवे उदकानें । नाशिवंत ॥२१॥

तुटे जळे बुडे वुडे । आतां ऐक्य कैसें घडे ।

म्हणोनि हें उजेडे । सद्गुरुमुखें ॥२२॥

'इंद्रियाणां मनश्चास्मि' । कृष्ण म्हणे मन तो मी ।

तरी कां आवरावी ऊर्मी । चंचळ मनाची ॥२३॥

ऐसें कृष्ण कां बोलिला । साधनमार्ग दाखविला ।

खडे मांडूनि सिकविला । वोनामा जेवीं ॥२४॥

ऐसा आहे वाक्यभेद । सर्व जाणे तो गोविंद ।

देहबुद्धीचा वेवाद । कामा नये ॥२५॥

वेद शास्त्र श्रुति स्मृती । तेथें वाक्यभेद पडती ।

ते सर्वहि निवडती । सद्गुरूचेनि वचनें ॥२६॥

वेदशास्त्रांचें भांडण | शस्त्रें तोडी ऐसा कोण |  
 हें निवडेना साधुविण | कदा कल्पांतीं ||२७||  
 पूर्वपक्ष आणि सिद्धांत | शास्त्रीं बोलिला संकेत |  
 याचा होय निश्चितार्थ | साधुमुखें ||२८||  
 येरवीं वादाचीं उत्तरें | येकाहूनि येक थोरें |  
 बोलों जातां अपारें | वेदशास्त्रीं ||२९||  
 म्हणोनि वादवेवाद | सांडून कीजे संवाद |  
 तेणें होये ब्रह्मानंद | स्वानुभवेणें ||३०||  
 येके कल्पनेचे पोटीं | होति जाती अनंत  
 सृष्टी | तया सृष्टीची गोष्टी | साच केवी ||३१||  
 कल्पनेचा केला देव | तेथें जाला दृढ भाव |  
 देवालागीं येतां खेव | भक्त दुःखें दुःखवला ||३२||  
 पाषाणाचा देव केला | येके दिवसी भंगोन गेला |  
 तेणें भक्त दुःखवला | रडे पडे आक्रंदे ||३३||  
 देव हारपला घरीं | येक देव नेला चोरीं |  
 येक देव दुराचारीं | फोडिला बळें ||३४||

येक देव जापाणिला | एक देव उदकीं टाकिला |

येक देव नेऊन घातला | पायातळीं ||३५||

काय सांगों तीर्थमहिमा | मोडूनि गेला दुरात्मा |

थोर सत्व होतें तें मा | काय जालें कळेना ||३६||

देव घडिला सोनारीं | देव वोतिला वोतारीं |

येक देव घडिला पाथरीं | पाषाणाचा ||३७||

नर्बदागंडिकातीरीं | देव पडिले लक्षवरी |

त्यांची संख्या कोण करी | असंख्यात गोटे ||३८||

चक्रतीर्थीं चक्रांकित | देव असती असंख्यात |

नाहीं मनीं निश्चितार्थ | येक देव ||३९||

बाण तांदळे तांब्रनाणें | स्फटिक देव्हारां पूजणें |

ऐसे देव कोण जाणे | खरे किं खोटे ||४०||

देव रेसिमाचा केला | तोही तुटोनियां गेला |

आतां नवा नेम धरिला | मृत्तिकेचा ||४१||

आमचा देव बहु सत्य | आम्हां आकांतीं

पावत | पूर्ण करी मनोरथ | सर्वकाळ ||४२||

आतां याचें सत्व गेलें | प्राप्त होतें तें जालें |  
 प्राप्त न वचे पालटिलें | ईश्वराचेनि ॥४३॥  
 धातु पाषाण मृत्तिका | चित्रलेप काष्ठ देखा |  
 तेथें देव कैचा मूर्खा | भ्रांति पडिली ॥४४॥  
 हे आपुली कल्पना | प्राप्ताऐसीं फळें जाणा |  
 परी त्या देवाचिया खुणा | वेगळयाचि ॥४५॥  
 म्हणौनि हें मायाभ्रमणें | सृष्टि मिथ्या कोटिगुणें |  
 वेद शास्त्रें पुराणें | ऐसींच बोलती ॥४६॥  
 साधुसंत मानुभाव | त्यांचा ऐसाचि अनुभव |  
 पंचभूतातीत देव | सृष्टि मिथ्या ॥४७॥  
 सृष्टीपूर्वीं सृष्टि चालतां | सृष्टि आवघी संव्हारतां |  
 शाश्वत देव तत्वता | आदिअंतीं ॥४८॥  
 ऐसा सर्वांचा निश्चयो | येदर्थीं नाहीं संशयो |  
 वीतरेक आणि अन्वयो | कल्पनारूप ॥४९॥  
 येके कल्पनेचे पोटीं | बोलजेती अष्ट सृष्टि |  
 तया सृष्टीची गोष्टी | सावध ऐका ॥५०॥

येकी कल्पनेची सृष्टी | दुजी शाब्दिक सृष्टी |  
 तिजी प्रत्यक्ष सृष्टी | जाणती सर्व ॥५१॥  
 चौथी चित्रलेप सृष्टी | पांचवी स्वप्नसृष्टी |  
 साहावी गंधर्वसृष्टी | ज्वरसृष्टी सातवी ॥५२॥  
 आठवी दृष्टिबंधन | ऐशा अष्ट सृष्टि जाण |  
 यांमधें श्रेष्ठ कोण | सत्य मानावी ॥५३॥  
 म्हणोनि सृष्टी नासिवंत | जाणती संत महंत |  
 सगुणी भजावें निश्चित | निश्चयालागीं ॥५४॥  
 सगुणाचेनि आधारें | निर्गुण पाविजे  
 निधरिं | सारासारविचारें | संतसंगें ॥५५॥  
 आतां असो हें बहुत | संतसंगें कळे नेमस्त |  
 येह्वीं चित्त दुश्चित | संशई पडे ॥५६॥  
 तव शिष्यें आक्षेपिलें | सृष्टी मिथ्या ऐसें कळलें |  
 परी हें अवघें नाथिलें | तरी दिसतें कां ॥५७॥  
 दृश्य प्रत्यक्ष दिसतें | म्हणोन सत्यचि वाटतें |  
 यासि काय करावें तें | सांगा स्वामी ॥५८॥



याचें प्रत्योत्तर भलें | पुढिले समासीं बोलिलें |

श्रोतां श्रवण केलें | पाहिजे पुढें ||५९||

एवं सृष्टि मिथ्या जाण | जाणोनि रक्षावें सगुण |

ऐसी हे अनुभवाची खूण | अनुभवी जाणती ||६०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सृष्टिकथननाम समास सहावा || ६.६ ||

दशक ६ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] सनातन ६.४- अविनाशी,शाश्वत.[२] मूर्खस्य प्रतिमा  
पूजा ६.९- अज्ञानी जनास मूर्तिपूजा असते असं ज्ञानी  
म्हणतात, [३] चंद्रचूड ६.११- श्रीशंकर [४] तत्काळ ६.१९-  
ताबडतोब ( छापील प्रतीत 'तत्काळ' असा पाठ आहे.) [५]  
वुडे ६.२२- उडे [६] उर्मी ६.२३- लहर, [७] वोनामा जेवी  
६.२४- खडे मांडून वर्णाक्षरे शिकवण्यास जसे सुरुवात  
करतात. वोनामा = सुरुवात.[८] वाक्यभेद ६.२५- विविध  
निर्णय, [९] संकेत ६.२८- अभिप्राय,[१०] देवालागी येतां  
खेव ६.३२- देवाच्या मूर्तीला धक्का बसला तर,खेव=अपाय  
[११] येक देव जापाणिला ६.३५- देवाची मूर्ती भ्रष्ट झाली

तर, जापाणिला=भ्रष्ट केला.[१२] मा ६.३६-मग  
 [१३]वोतिला वोतारी ६.३७- लोहाराने धातू ओतून, [१४]  
 पाथरी ६.३७- पाथर वटाने [१५] देव पडिले लक्षवरी  
 ६.३८- असे लाखोनी देव पडलेत,[१६] चक्रतीर्थी ६.३९-  
 गोमती नदीत [१७] प्राप्ताऐसीं फळें ६.४५- कृतकर्मा- नुसार  
 फळे [१८] अवघे नाथिले ६.५७- संपूर्ण मिथ्या.(५७,५८,५९  
 या क्रमांकाच्या ओव्या मूळ प्रतीत मागाहून लिहिल्या आहेत-  
 इति स.भ.शंकर देव)

समास सातवा : सगुणभजन ॥ ६.७ ॥

॥श्रीराम॥

ज्ञानें दृश्य मिथ्या जालें । तरी कां पाहिजे भजन  
केलें । तेणें काये प्राप्त झालें । हें मज निरोपावें ॥१॥

ज्ञानाहूनि श्रेष्ठ असेना । तरी कां पाहिजे  
उपासना । उपासनेनें जनां । काय प्राप्त ॥२॥

मुख्य सार तें निर्गुण । तेथें दिसेचिना सगुण ।  
भजन\* केलियाचा गुण । मज निरोपावा ॥३॥

जें समस्त नासिवंत । त्यासि भजावें किंनिमित्य ।  
सत्य सांडून असत्य । कोणें भजावें ॥४॥

असत्याचा प्रत्यये आला । तरी मग नेम कां लागला ।  
सत्य सांडून गल्बला । कासया करावा ॥५॥

निर्गुणानें मोक्ष होतो । प्रत्यक्ष प्रत्यया येतो ।  
सगुण काय देऊं पाहातो । सांगा स्वामी ॥६॥

सगुण नासिवंत ऐसें सांगतां । पुन्हा भजन करावें

म्हणतां | तरी काशासाठीं आतां | भजन करूं ॥७॥

स्वामीचें भिडेनें बोलवेना | येऱ्हवीं हें कांहींच मानेना |

साध्यचि जालियां साधना | कां प्रवतविं ॥८॥

ऐसें श्रोतयाचें बोलणें | शब्द बोले निर्बुजलेपणें |

याचें उत्तर ऐकणें | म्हणे वक्ता ॥९॥

गुरुचे वचन प्रतिपाळण | हें मुख्य परमार्थाचें लक्षण |

वचनभंग करितां विलक्षण | सहजेंचि जालें ॥१०॥

म्हणोनि आज्ञेसि वंदावें | सगुणभजन मानावें |

श्रोता म्हणे हें देवें | कां प्रयोजिलें ॥११॥

काय मानिला उपकार | कोण जाला साक्षात्कार |

किंवा प्रारब्धाचें अक्षर | पुसिलें देवें ॥१२॥

होणार हें तों पालटेना | भजनें काय करावें जना |

हें तों पाहातां अनुमाना | कांहींच नये ॥१३॥

स्वामीची आज्ञा प्रमाण | कोण करील अप्रमाण |

परंतु याचा काय गुण | मज निरोपावा ॥१४॥

वक्ता म्हणे सावधपणें | सांग ज्ञानाची लक्षणें |

तुज कांहीं लागे करणें । किंवा नाहीं ॥१५॥

करणें लागे भोजन । करणें लागे उदकप्राशन ।

मळमूत्रत्याग लक्षण । तेंहि सुटेना ॥१६॥

जनाचें समाधान राहावें । आपुलें पारिखें वोळखावें ।

आणि भजनचि मोडावें । हें कोण ज्ञान ॥१७॥

ज्ञानविवेकें मिथ्या जालें । परंतु अवघें नाहीं टाकिलें ।

तरी मग भजनेचि काय केलें । सांग बापा ॥१८॥

साहेबास लोटांगणीं जावें । नीचासारिखें व्हावें ।

आणी देवास न मनावें । हें कोण ज्ञान ॥१९॥

हरिहर ब्रह्मादिक । हे जयाचे आज्ञाधारक ।

तूं येक मानवी रंक । भजेसिना तरी काय गेलें ॥२०॥

आमुचे कुळीं रघुनाथ । रघुनाथें आमुचा परमार्थ ।

जो समर्थाचाहि समर्थ । देवां सोडविता ॥२१॥

त्याचे आम्ही सेवकजन । सेवेकरितां जालें ज्ञान ।

तेथें अभाव धरितां पतन । पाविजेल कीं ॥२२॥

गुरु सांगती सारासार । त्यास कैसें म्हणावें असार ।

तुज काय सांगणें विचार | शाहाणे जाणती ॥२३॥

समर्थाचे मनींचें तुटे | तेंचि जाणावें अदृष्ट

खोटें | राज्यपदापासून करंटें | चेवले जैसें ॥२४॥

मी थोर वाटे मनीं | तो नव्हे ब्रह्मज्ञानी |

विचार पाहतां देहाभिमानी | प्रत्यक्ष दिसे ॥२५॥

वस्तुभजन करीना | ना न करीं ऐसेंही म्हणेना |

तरी हे जाणावी कल्पना | दडोन राहिली ॥२६॥

ना तें ज्ञान ना तें भजन | उगाचि आला देहाभिमान |

येथें नाहीं किं अनुमान | प्रत्यय तुझा ॥२७॥

तरी आतां ऐसें न करावें | रघुनाथभजनीं लागावें |

तेणेंचि ज्ञान बोलावें | चळेना ऐसें ॥२८॥

करी दुर्जनाचा संव्हार | भक्तजनासी आधार |

ऐसा हा तो चमत्कार | रोकडा चाले ॥२९॥

मनीं धरावें तें होतें | विघ्न अवघेंचि नासोन

जातें | कृपा केलियां रघुनाथें | प्रचित येते ॥३०॥

रघुनाथभजनें ज्ञान जालें | रघुनाथभजनें महत्व

वाढलें | म्हणौनियां तुवां केलें | पाहिजे आधीं ||३१||

हें तों आहे सप्रचित | आणी तुज वाटेना प्रचित |

साक्षात्कारें नेमस्त | प्रत्ययो करावा ||३२||

रघुनाथ स्मरोनि कार्य करावें | तें तत्काळचि सिद्धि

पावे | कर्ता राम हें असावें | अभ्यांतरीं ||३३||

कर्ता राम मी नव्हे आपण | ऐसें सगुणनिवेदन |

निर्गुणीं तें अनन्य | निर्गुणचि होईजे ||३४||

मी कर्ता ऐसें म्हणतां | कांहींच घडेना सर्वथा |

प्रचित पाहासी तरी आतां | सीघ्रचि पाहें ||३५||

मी कर्ता ऐसें म्हणसी | तेणें तूं कष्टी होसी |

राम कर्ता म्हणतां पावसी | येश कीर्ती प्रताप ||३६||

येके भावनेसाठीं | देवासीं पडे तुटी | कां ते

होये कृपादृष्टी | देव कर्ता भावितां ||३७||

आपण आहे दों दिसांचा | आणी देव बहुतां काळांचा |

आपण थोडे वोळखिचा | देवासि त्रैलोक्य जाणे ||३८||

याकारणें रघुनाथभजन | त्यासि मानिती बहुत जन |

ब्रह्मादिक आदिकरून | रामभजनीं तत्पर ॥३९॥

ज्ञानबळें उपासना | आम्ही भक्त जरी मानूं ना |

तरी या दोषाच्या पतना | पावों अभक्तपणें ॥४०॥

देव उपेक्षी थोरपणें | तरी मग त्याचें तो जाणे |

अप्रमाण तें क्षाध्यवाणें | नव्हे किं श्रेष्ठा ॥४१॥

देहास लागली उपासना | आपण विवेकें उरेना |

ऐसी स्थिति सज्जना | अंतरींची ॥४२॥

सकळ मिथ्या होऊन जातें | हें रामभजनें कळों

येतें | दृश्य ज्ञानियांचेंनि मते | स्वप्न जैसें ॥४३॥

मिथ्या स्वप्नविचंचना | तैसी सृष्टिची रचना |

दृश्य मिथ्या साधुजनां | कळों आलें ॥४४॥

आक्षेप जाला श्रोतयांसी | मिथ्या तरी कां दिसतें

आम्हांसीं | याचें उत्तर पुढिलें समासीं | बोलिलें असे ॥४५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सगुणभजननाम समास सातवा ॥ ६.७ ॥



दशक ६ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] भजन केलियाचा गुण ७.३- भजन केल्यामुळे काय लाभ होईल ? ( छापीलप्रतीत 'भजत'-मु.दोष.) [२] साध्यचि जालियां साधना कां प्रवर्तावे ७.८- साध्य प्राप्त झाले, मग साधना कशासाठी करावी?[३] निर्बुजलेपणे ७.९-गोंधळून गेल्याने,[४]प्रारब्धाचे अक्षर ७.१२-नशिबात जे लिहिलेय ते.[५]अभाव धरिता ७.२२- अविश्वास दाखवला तर [६] नीचासारखे व्हावे ७.१९- लाचार व्हावे,[७]समर्थांचे मनीचे तुटे ७.२४- थोरांच्या मनातून उतरून गेले,[८]तेचि जाणावे अदृष्ट खोटे ७.२४- हे खोटे नि दुर्दैवी होय.[९] चेवले ७.२४- दूर झाले,[१०] वस्तुभजन ७.२६- आत्मवस्तुचे चिंतन, भजन, [११] श्लाघ्यवाणे ७.४१- भूषणावह

समास आठवा : दृश्यनिरसन ॥ ६.८ ॥

॥श्रीराम॥

मागां श्रोतीं पुसिलें होतें । दृश्य मिथ्या तरी कां  
दिसतें । याचें उत्तर बोलिजेल तें । सावध एका ॥१॥  
देखिलें तें सत्यचि मानावें । हें ज्ञात्याचें देखणें नव्हे ।  
जड मूढ अज्ञान जीवें । हें सत्य मानिजे ॥२॥  
येक्या देखिल्यासाठीं । लटिक्या कराव्या ग्रंथकोटी ।  
संतांमहंतांच्या गोष्टी । त्याहि मिथ्या मानाव्या ॥३॥  
माझें दिसतें हेंचि खरें । येथें चालेना दुसरें ।  
ऐसिया संशयाच्या भरें । भरोंचि नये ॥४॥\*  
मृगें देखिलें मृगजळ । तेथें धावतें बरळ । जळ  
नव्हे मिथ्या सकळ । त्या पशूस कोणें म्हणावें ॥५॥  
रात्रौ स्वप्न देखिलें । बहुत द्रव्य सांपडलें । बहुत  
जनांसी वेव्हारिलें । तें खरें कैसेनि मानावें ॥६॥  
कुशळ चितारी विचित्र । तेणें निर्माण केलें चित्र ।

देखतां उठे प्रीति मात्र | परंतु तेथें मृत्तिका ॥७॥

नाना वनिता हस्ती घोडे | रात्रौ देखतां मन

बुडे | दिवसा पाहातां कातडें | कंटाळवाणें ॥८॥

काष्ठी पाषाणी पुतळ्या | नाना ठकारें निर्मिल्या |

परम सुंदर वाटल्या | परंतु तेथें पाषाण ॥९॥

नाना गोपुरीं पुतळ्या असती | वक्रांगें वक्रदृष्टीं पाहाती |

लाघव देखता भरे वृत्ती | परंतु तेथें त्रिभाग ॥१०॥

खेळतां नेटके दशावतारी | तेथें येती सुंदर नारी |

नेत्र मोडिती कळाकुंसरीं | परंतु अवघे धटिंगण ॥११॥

सृष्टि बहुरंगी असत्य | बहुरूपाचें हें कृत्य |

तुज वाटे दृश्य सत्य | परी हे जाण अविद्या ॥१२॥

मिथ्या साचासारिखें देखिलें | परी तें पाहिजे विचारिलें |

दृष्टि तरळतां भासलें | तें साच कैसें मानावें ॥१३॥

वरी पाहातां पालथें आकाश | उदकीं पाहातां उताणें आकाश

|

मध्ये चान्दण्याही प्रकाश | परी तें अवघें मिथ्या ॥१४॥

नृपतीनें चितारी आणिले | ज्याचे त्या ऐसे पुतळे केले |

पाहतां तेचि ऐसे गमले । परी ते अवघे माईक ॥१५॥

नेत्रीं कांहीं बाहोलि नसे । जेव्हां जें पाहावें तेव्हां तें

भासे । डोळां प्रतिबिंब दिसे । तें साच कैसेनी ॥१६॥

जितुके बुडबुडे उठती । तितुक्यांमध्ये रूपें दिसती ।

क्षणामध्ये फुटोन जाती । रूपें मिथ्या ॥१७॥

लघुदर्पणें दोनि च्यारी होतीं । तितुकीं मुखें प्रतिबिंबती ।

परी तीं मिथ्या आदिअंतीं । येकचि मुख ॥१८॥

नदीतीरें भार जातां । दुसरा भार दिसे पालथा ।

कां पडसादाचा अवचितां । गजर उठे ॥१९॥

वापी सरोवरांचें तीर । तेथें पशु पक्षी नर वानर ।

नाना पात्रें वृक्षविस्तार । दिसे दोहि सवा ॥२०॥\*

येक शस्त्र झाडूं जातां । दोनि दिसती तत्वता ।

नाना तंतु टणत्कारितां । द्विधा भासती ॥२१॥

कां ते दर्पणाचे मंदिरीं । बैसली सभा दिसे दुसरी ।

बहुत दीपांचिये हारीं । बहुत छयाया दिसती ॥२२॥

ऐसें हें बहुविध असे । साचासारिखेंचि दिसे ।

परी हें सत्य म्हणोनि कैसें | विश्वासावें ॥२३॥

माया मिथ्या बाजीगरी | दिसे साचाचिये परी |

परी हे जाणत्यानें खरी | मानूंचि नये कीं ॥२४॥

लटिकें साचा ऐसें भावावें | तरी पारखी कासया असावें |

येवं ये अविद्येचे यावें | ऐसेचि असती ॥२५॥

मनुष्यांची बाजीगरी | बहुत जनास वाटे खरी |

सेवट पाहातां निर्धारीं | मिथ्या होये ॥२६॥

तैसीच माव राक्षेसांची | देवांसहि वाटे साची |

पंचवटिकेसि मृगाची | पाठी घेतली रामें ॥२७॥

पूर्व काया पालटिती | येकाचेचि बहुत होती |

रक्तबिंदींच जन्मती | रजनीचर ॥२८॥

नाना पदार्थ फळेंचि जाले | द्वारकेमधें प्रवेशले |

कृष्णें दैत्य किती वधिले | कपटरूपी ॥२९॥

कैसें कपट रावणाचें | सिर केलें मावेचें |

काळनेमीच्या आश्रमाचें | अपूर्व कैसें ॥३०॥

नाना दैत्य कपटमती | जे देवांसही नाटोपती |

मग निर्माण होऊन शक्ती | संहार केला ॥३१॥  
 ऐसी राक्षसांची माव | जाणों न सकती देव |  
 कपटविद्येचें लाघव | अघटित ज्यांचें ॥३२॥  
 मनुष्यांची बाजीगरी | राक्षसांची वोडंबरी |  
 भगवंताची नानापरी | विचित्र माया ॥३३॥  
 हे साचासारिखीच दिसे | विचारितांच नसे |  
 मिथ्याचि आभासे | निरंतर पाहातां ॥३४॥  
 साच म्हणावी तरी हे नासे | मिथ्या म्हणावी तरी हे  
 दिसे | दोहीं पदार्थीं अविश्वासे | सांगतां मन ॥३५॥  
 परंतु हें नव्हे साचार | मायेचा मिथ्या विचार |  
 दिसतें हें स्वप्नाकार | जाण बापा ॥३६॥  
 तथापि असो तुजला | भासचि सत्य वाटला |  
 तरी येथें चुका पडिला | ऐक बापा ॥३७॥  
 दृश्यभास अविद्यात्मक | तुझाहि देहो तदात्मक |  
 म्हणौनि हा अविवेक | तेथें संचरला ॥३८॥  
 दृष्टीनें दृश्य देखिलें | मन भासावरी बैसलें |

तरी तें लिंगदेह जालें | अविद्यात्मक ॥३९॥

अविद्येनें अविद्या देखिली | म्हणोनि गोष्टी विश्वासली |

तुझी काया अवघी संचली | अविद्येची ॥४०॥

तेचि काया मी आपण | हें देहबुद्धीचें लक्षण |

येणेंकरितां जालें प्रमाण | दृश्य आवघें ॥४१॥

इकडे सत्य मानिला देहो | तिकडे दृश्य सत्य हा

निर्वाहो | दोहींमध्ये माहा संदेहो | पैसावला बळें ॥४२॥

देहबुद्धि केली बळकट | आणी ब्रह्म पाहों गेला धीट |

तों दृश्यानें रुधिली वाट | परब्रह्माची ॥४३॥

तेथें साच मानी दृश्याला | निश्चयचि बाणोनि गेला |

पाहा हो केवढा चुका पडिला | अकस्मात ॥४४॥

आतां असो हें बोलणें | ब्रह्म न पविजे मीपणें |

देहबुद्धीची लक्षणें | दृश्य भाविती ॥४५॥

अस्तिका देहीं मांषाचा डोळा | पाहेन म्हणे ब्रह्माचा

गोळा | तो ज्ञाता नव्हे आंधळा | केवळ मूर्ख ॥४६॥

दृष्टीसी दिसे मनासी भासे | तितुकें काळांतरीं नासे |

म्हणोनि दृश्यातीत असे । परब्रह्म तें ॥४७॥

परब्रह्म तें शाश्वत । माया तेचि अशाश्वत ।

ऐसा बोलिला निश्चितार्थ । नाना शास्त्रीं ॥४८॥

आतां पुढें निरूपण । देहबुद्धीचें लक्षण ।

चुका पडिला तो मी कोण । बोलिलें असे ॥४९॥

मी कोण हें जाणावें । मीपण त्यागूनि अनन्य व्हावें ।

मग समाधान तें स्वभावें । आंगीं बाणे ॥५०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

दृश्यनिरसननाम समास आठवा ॥ ६.८ ॥

दशक ६ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*] ओवी ४ ते २० चे पान उपलब्ध नाही. या ओव्या इतर प्रतीमधून घेतल्या. [१] तेथे धावते बरळ ८.४- तेथे वेड्यासारखे धाव घेते, बरळ = वेडे, भ्रमिष्ट [२] दिवसा पाहता कातडे ८.८- दिवसा पाहिल्यास त्यातील फोलपणा उघड होतो, [३] परंतु तेथे त्रिभाग ८.१०- पण तेथे चुना, वाळू व ताग हा त्रिभाग असतो, [४] लघुदर्पणें दोनि च्यारी हातीं



८.१८- हातात दोन चार लहान आरसे घेऊन पाहताच, [५]  
 बाजीगरी ८.२४-गारुडविद्या [६]वोडंबरी ८.३३-  
 इंद्रजाल,गारुडविद्या [७] दोहीमध्ये माहां संदेहो ८.४२-  
 दोन्हीमध्ये मोठा संशय बळावतो, [८] पैसावला ८.४२-  
 पसरला,[९]चुका पडिला ८.४९- घोटाळा चुका करणारा  
 कोण? ४९वी ओवी मागाहून लिहिली.-इति स.भ.शंकर देव

समास नववा : सारशोधन ॥ ६.९ ॥

॥श्रीराम॥

गुप्त आहे उदंड धन | काय जाणती सेवक

जन | तयांस आहे तें ज्ञान | बाह्याकाराचें ॥१॥

गुप्त ठेविले उदंड अर्थ | आणी प्रगट दिसती पदार्थ |

शाहाणे शोधिति स्वार्थ | अंतरीं असे ॥२॥

तैसें दृश्य हें माईक | पाहात असती सकळ लोक |

परी जयांस ठाउका विवेक | ते तदनंतर जाणती ॥३॥

द्रव्य ठेऊन जळ सोडिलें | लोक म्हणती सरोवर

भरलें | तयाचें अभ्यांतर कळलें | समर्थ जनांसी ॥४॥

तैसे ज्ञाते ते समर्थ | तेहीं वोळखिला परमार्थ |

इतर ते करिती स्वार्थ | दृश्य पदार्थांचा ॥५॥

काबाडी वाहती काबाड | श्रेष्ठ भोगिती रत्नें

जाड | हें जयाचें तयास गोड | कर्मयोगें ॥६॥

येक काष्ठस्वार्थ करिती | येक शुभा येकवाटिती |

तैसे नव्हेत कीं नृपती | सारभोक्ते ॥७॥

जयांस आहे विचार | ते सुकासनीं जाले स्वार |

इतर ते जवळील भार | वाहातचि मेले ॥८॥

येक दिव्यान्नं भक्षिती | येक विष्टा सावडिती |

आपण वर्तल्याचा घेती | साभिमान ॥९॥

सार सेविजे श्रेष्ठीं | असार घेयिजे वृथापृष्ठीं |

साराअसाराची गोष्टी | सज्ञान जाणती ॥१०॥

गुप्त परीस चिंतामणी | प्रगट खडे कांचमणी |

गुप्त हेमरत्नखाणी | प्रगट पाषाण मृत्तिका ॥११॥

अव्हाशंख अव्हावेल | गुप्त वनस्पति अमोल |

येरंड धोत्रे बहुसाल | प्रगट सिंपी ॥१२॥

कोठें दिसेना कल्पतरू | उदंड सेरांचा विस्तारू |

पाहातां नाहीं मळियागरू | बोरि बाभळा उदंडी ॥१३॥

कामधेनु जाणिजे इंद्रें | सृष्टींत उदंड खिल्लारें |

महद्भाग्य भोगिजे नृपवरें | इतर कर्मानुसार ॥१४॥

नाना व्यापार करिती जन | आवघेचि म्हणती सकांचन |

परंतु कुबेराचें महिमान | कोणासीचि नये ॥१५॥

तैसा ज्ञानी योगीश्वर | गुप्तार्थलाभाचा ईश्वर |

इतर ते पोटाचे किंकर | नाना मते धुंडिती ॥१६॥

तस्मात सार तें दिसेना | आणी असार तें दिसे

जनां | सारासारविवंचना | साधु जाणती ॥१७॥

इतरांस हें काय सांगणे | खरें खोटें कोण जाणे |

साधुसंतांचिये खुणे | साधुसंत जाणती ॥१८॥

दिसेना जें गुप्तधन | तयासि करणें लागे अंजन |

गुप्त परमात्मा सज्जन | संगतीं शोधावा ॥१९॥

रायाचे सन्निध होतां | सहजचि लाभे श्रीमंतता |

तैसा हा सत्संग धरितां | सद्वस्तु लाभे ॥२०॥

सद्वस्तूस लाभे सद्वस्तु | अव्यावेस्तास अव्यावेस्तु |

पाहातां प्रशस्तास प्रशस्तु | विचार लाभे ॥२१॥

म्हणौनि हें दृश्यजात | आवघेंचि आहे अशाश्वत |

परमात्मा अच्युत अनंत | तो या दृश्यावेगळा ॥२२॥

दृश्यावेगळा दृश्याअन्तरीं | सर्वात्मा तो सचराचरीं |

विचार पाहातां अंतरीं | निश्चये बाणे ॥२३॥

संसारत्याग न करितां | प्रपंचउपाधी न सांडितां |

जनामध्ये सार्थकता | विचारेचि होये ॥२४॥\*\*

हें प्रचितीचें बोलणें | विवेकें प्रचित पाहाणें |

प्रचित पाहे ते शाहाणे | अन्यथा नव्हे ॥२५॥

सप्रचित आणी अनुमान | उधार आणी रोकडें धन |

मानसपूजा प्रत्यक्ष दर्शन | यांस महदांतर ॥२६॥

पुढें जन्मांतरीं होणार | हा तो अवघाच उधार |

तैसें नव्हे सारासार | तत्काळ लाभे ॥२७॥

तत्काळचि लाभ होतो | प्राणी संसारीं सुटतो |

संशय अवघाचि तुटतो | जन्ममरणाचा ॥२८॥

याचि जन्में येणेंचि काळें | संसारीं होइजे

निराळें | मोक्ष पाविजे निश्चळें | स्वरूपाकारें ॥२९॥

ये गोष्टीस करी अनुमान | तो सिद्धचि पावेल

पतन | मिथ्या वदे त्यास आण | उपासनेची ॥३०॥

हें येथार्थचि आहे बोलणें | विवेकें सीघ्रचि मुक्त

होणें | असोनी कांहींच नसणें | जनामध्ये ॥३१॥

देवपद आहे निर्गुण | देवपदीं अनन्यपण |

हाचि अर्थ पाहातां पूर्ण | समाधान बाणे ॥३२॥

देहींच विदेह होणें | करून कांहींच न करणें |

जीवन्मुक्तांचीं लक्षणें | जीवन्मुक्त जाणे ॥३३॥\*\*

येरवीं हें खरें न वटे | अनुमानेंचि संदेह वाटे |

संदेहाचें मूळ तुटे | सद्गुरुवचनें ॥३४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*सारशोधननाम समास नववा ॥ ६.९ ॥

दशक ६ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तदनंतर ९.३- तदंतर, त्यातील मर्म, [२] काबाडी वाहाती

काबाड ९.६- मजूर वाहती ओझे, [३] सुकासनी ९.७-

सुखासनी, सिंहासनी [४] शुभा ९.७- गोवच्या, [५] वृथापृष्ठी

९.१०- ऐतखाऊ, आळशी, [६] अव्हाशंख ९.१२-दक्षिणमुखी

शंख, [७] अव्हावेल ९.१२- उजव्याबाजूने वाढणारा वेल, [८]

मळियागरु ९.१३- मलयगिरी चंदन, [९] दृश्यजात ९.२२-  
 अखिल दृश्य पदार्थ.[१०]प्रपंच उपाधी न सांडता ९.२४-  
 प्रापंचिक जबाबदारी सांभाळून विवेकाने या जन्माची  
 सार्थकता होते.\*\*ओवी क्र.२४ ते ३३ यांचं सतत  
 चिंतन,मनन करुन या जन्मी नव्हेतर याक्षणी मुक्ती प्राप्त  
 करुन घ्यावी असा उपदेश श्रीसमर्थ उपासनेची शपथ  
 घेऊन,करित आहेत.[\*]छापील प्रतीत'\*सारबोधन'असं  
 छापलयं, हा मुद्रण दोष आहे.

समास दहावा : अनुर्वाच्य ॥ ६.१० ॥

॥श्रीराम॥

समाधान पुसतां कांहीं | म्हणती बोलिजे  
 ऐसें नाहीं | तरी तें कैसें आहे सर्वही | निरोपावें ॥१॥  
 मुक्यानें गूळ खादला | गोडी नये सांगाव्याला |  
 याचा अभिप्राव मजला | निरोपण कीजे ॥२॥  
 अनुभवहि पुसों जातां | म्हणती नये किं सांगतां |  
 तरी कोणापाशीं पुसों आतां | समाधान ॥३॥  
 जे ते अगम्य सांगती | नये माझिये प्रचिती |  
 विचार बैसे माझे चित्तीं | ऐसें करावें ॥४॥  
 ऐसें श्रोतयाचें उत्तर | याचें कैसें प्रत्योत्तर |  
 निरोपिजेल तत्पर | होऊन ऐका ॥५॥  
 जें समाधानाचें स्थळ | किं तो अनुभवचि  
 केवळ | तें स्वरूप प्रांजळ | बोलोन दाऊं ॥६॥  
 जें बोलास आकळेना | बोलिल्याविणही कळेना |



जयासी कल्पितां कल्पना । हिंपुटी होये ॥७॥

तें जाणावें परब्रह्म । जें वेदांचें गुह्य परम ।

धरितां संतसमागम । सर्वहि कळे ॥८॥

तेंचि आतां सांगिजेल । जें समाधान सखोल ।

एक अनुभवाचे बोल । अनुवाच्य वस्तु ॥९॥

सांगतां नये तें सांगणें । गोडी कळाय़ा गूळ

देणें । ऐसें हें सद्गुरुविणें । होणार नाहीं ॥१०॥

सद्गुरुकृपा कळे त्यासी । जो शोधील आपणासी ।

पुढें कळे अनुभवासी । आपेंआप वस्तु ॥११॥

दृढ करूनियां बुद्धि । आधीं घ्यावी आपशुद्धी ।

तेणें लागे समाधी । अकस्मात ॥१२॥

आपलें मूळ बरें शोधितां । आपली तों माईक

वार्ता । पुढें वस्तुच तत्वता । समाधान ॥१३॥

आत्मा आहे सर्वसाक्षी । हें बोलिजे पूर्वपक्षीं ।

जो कोणी सिद्धांत लक्षी । तोचि सिद्ध ॥१४॥

सिद्धांतवस्तु लक्षूं जातां । सर्वसाक्षी ते अवस्ता ।

आत्मा तीहून पर्ता | अवस्तातीत ॥१५॥

पदार्थज्ञान जेव्हां सरे | द्रष्टा द्रष्टेपणें नुरे |

ते समई उतरे | फुंज मीपणाचा ॥१६॥

जेथें मुरालें मीपण | तेंचि अनुभवाची खूण |

अनुर्वाच्य समाधान | याकारणें बोलिजे ॥१७॥

अत्यंत विचाराचे बोल | तरी ते माईक फोल |

शब्द सबाह्य सखोल | अर्थचि आवघा ॥१८॥

शब्दाकरितां कळे अर्थ | अर्थ पाहातां शब्द वेर्थ |

शब्द सांगें तें येथार्थ | परी आपण मिथ्या ॥१९॥

शब्दाकरितां वस्तु भासे | वस्तु पाहातां शब्द

नासे | शब्द फोल अर्थ असे | घनवटपणें ॥२०॥

भुंसाकरितां धान्य निपजे | धान्ये घेऊन भूस टाकिजे |

तैसें शब्द भूस जाणिजे | अर्थ धान्य ॥२१॥

पोचटामध्यें घनवट | घनवटीं उडे पोचट |

तैसा शब्द हा फलगट | परब्रह्मीं ॥२२॥

शब्द बोलोनि राहे | अर्थ शब्दापूर्वीच आहे |

याकारणें न साहे | उपमा तथा अर्थासी ||२३||

भूस सांडून कण घ्यावा | तैसा वाच्यांश त्यजावा |

कण लक्ष्यांश लक्षावा | शुद्ध स्वानुभवे ||२४||

दृश्यावेगळें बोलिजे | त्यासी वाच्यांश म्हणिजे |

त्याचा अर्थ तो जाणिजे | शुद्ध लक्ष्यांश ||२५||

ऐसा जो शुद्ध लक्ष्यांश | तोचि जाणावा पूर्वपक्ष |

स्वानुभव तो अलक्ष | लक्षिला न वचे ||२६||

जेथें गाळून सांडिलें नभा | जो अनुभवाचा

गाभा | ऐसा तोहि उभा | कल्पित केला ||२७||

मिथ्या कल्पनेपासूनि जाला | खरेंपण केंचें असेल त्याला |

म्हणौनि तेथें अनुभवाला | ठावचि नाहीं ||२८||

दुजेविण अनुभव | हें बोलणेंचि तों वाव |

याकारणें नाहीं ठाव | अनुभवासी ||२९||

अनुभवे त्रिपुटी उपजे | अद्वैतीं द्वैतचि लाजे |

म्हणौनि बोलणें साजे | अनुर्वाच्य ||३०||

दिवसरजनीचें परमित्य | करावया मूळ आदित्य |

तो आदित्य गेलियां उर्वरित | त्यासी काये म्हणावें ||३१||

शब्दमौन्याचा विचार | व्हावया मूळ वोंकार |

तो वोंकार गेलिया उच्चार | कैसा करावा ||३२||

अनुभव आणि अनुभविता | सकळ ये मायेचि करितां |

ते माया मुळीं नस्तां | त्यासी काये म्हणावें ||३३||

वस्तु येक आपण येक | ऐसी अस्ती वेगळिक |

तरि अनुभवाचा विवेक | बोलों येता सुखें ||३४||

वेगळेपणाची माता | ते लटिके वंधेची सुता |

म्हणोनियां अभिन्नता | मुळींच आहे ||३५||

अजन्मा होता निजेला | तेणें स्वप्नीं स्वप्न

देखिला | सद्गुरूस शरण गेला | संसारदुःखें ||३६||

सद्गुरुकृपेस्तव | जाला संसार वाव |

ज्ञान जालिया ठाव | पुसे अज्ञानाचा ||३७||

आहे तितुकें नाहीं जालें | नाहीं नाहींपणें निमालें |

आहे नाहीं जाऊन उरलें | नसोन कांहीं ||३८||

सुन्यत्वातीत शुद्धज्ञान | तेणें जालें समाधान |

ऐक्यरूपें अभिन्न । सहजस्थिती ॥३९॥

अद्वैतनिरोपण होतां । निमाली द्वैताची वार्ता ।

ज्ञानचर्चा बोलों जातां । जागृती आली ॥४०॥

श्रोता व्हावें सावधान । अर्थीं घालावें मन ।

खुणे पावतां समाधान । अंतरीं कळे ॥४१॥

तेणें जितुकें ज्ञान कथिलें । तितुकें स्वप्नावारीं

गेलें । अनुवाच्य सुख उरलें । शब्दातीत ॥४२॥

तेथें शब्देविण ऐक्यता । अनुभव ना अनुभविता ।

ऐसा निवांत तो मागुता । जागृती आला ॥४३॥

तेणें स्वप्नीं स्वप्न देखिला । जागा होऊनि जागृती

आला । तेथें शब्द कुंठित जाला । अंत नलगे ॥४४॥

या निरूपणाचें मूळ । केलेंचि करूं प्रांजळ ।

तेणें अंतरीं निवळ । समाधान कळे ॥४५॥

तव शिष्यें विनविलें । जी हें आतां निरोपिलें ।

तें पाहिजे बोलिलें । मागुतें स्वामी ॥४६॥

मज कळाय़ा कारण । केलेंचि करावें निरूपण ।

येथील जे कां निजखूण | ते मज अनुभवावी ॥४७॥

अजन्मा तो सांग कवण | तेणें देखिला कैसा

स्वप्न | तेथें कैसें निरूपण | बोलिलें आहे ॥४८॥

जाणोनि शिष्याचा आदर | स्वामी देती प्रत्योत्तर |

तेंचि आतां अतितत्पर | श्रोतीं येथें परिसावें ॥४९॥

ऐक शिष्या सावधान | अजन्मा तो तूंचि जाण |

तुवां देखिला स्वप्नीं स्वप्न | तोहि आतां सांगतो ॥५०॥

स्वप्नीं स्वप्नाचा विचार | तो तूं जाण हा संसार |

येथें तुवां सारासार | विचार केला ॥५१॥

रिघोनि सद्गुरूस शरण | काढून शुद्ध निरूपण |

याची करिसी ऊणखूण | प्रत्यक्ष आतां ॥५२॥

याचाचि घेतां अनुभव | बोलणें तितुकें होतें वाव |

निवांत विश्रांतीचा ठाव | ते तूं जाण जागृती ॥५३॥

ज्ञानगोष्टीचा गल्बला | सरोन अर्थ प्रगटला |

याचा विचार घेतां आला | अंतरीं अनुभव ॥५४॥

तुज वाटे हे जागृती | मज जाली अनुभवप्राप्ती |

या नांव केवळ भ्रांती | फिटलीच नाहीं ||५५||

अनुभव अनुभवीं विराला | अनुभवेविण अनुभव

आला | हाहि स्वप्नींचा चेईला | नाहींस बापा ||५६||

जागा जालियां स्वप्नऊर्मी | स्वप्नीं म्हणसी अजन्मा

तो मी | जागेपणें स्वप्नऊर्मी | गेलीच नाहीं ||५७||

स्वप्नीं वाटे जागेपण | तैसी अनुभवाची खूण |

आली परी तें सत्य स्वप्न | भ्रमरूप ||५८||

जागृती यापैलीकडे | तें सांगणें केवि घडे |

जेथें धारणाचि मोडे | विवेकाची ||५९||

म्हणोनि तें समाधान | बोलतांचि नये ऐसें

जाण | निशब्दाची ऐसी खूण | वोळखावी ||६०||

ऐसें आहे समाधान | बोलतांच नये जाण |

इतुकेन बाणली खूण | निशब्दाची ||६१||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे अनुर्वाच्यनाम

समास दहावा || ६.१० || दशक सहावा समाप्त ||

दशक ६ समास १० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तेणे लागे समाधी १०.१२- सोऽहं बुद्धी दृढ झाली की आपोआप अचानक समाधी लागते .(छापील प्रतीत 'समधी' मु.दोष.) [२] आत्मा तीहून पर्ता १०.१५- आत्मस्वरूप त्याही (सर्वसाक्षीपणाच्याही) पलिकडे आहे, [३] अवस्तातीत १०.१५- ब्रह्म पाहूंगेले असतां सर्वसाक्षी अवस्था प्राप्त होते आणि ब्रह्म त्या पलिकडे म्हणजे अवस्थातीत आहे.म्हणजेच ब्रह्म सर्वसाक्षी आहे असे म्हणणे बरोबर नाही.हे म्हणणे पूर्वपक्षातले म्हणजे मिथ्या आहे.[४] दृष्टा द्रष्टपणें नुरे १०.१६- आपण 'ब्रह्म पाहणारे' आहोत म्हंटलं कि आपल्यापासून ब्रह्म वेगळे पडते;तेंव्हा पाहणारा हा 'पाहणारा म्हणून उरला नाही पाहिजे' आणि असे झाले म्हणजे मीपणाचा अभिमान गळून पडतो. [५] अनुर्वाच्य १०.१७- जोपर्यंत अहंभाव आहे तो पर्यंत ब्रह्म साक्षात्कार होत नाही.अहंभाव नाहीसा होणे हीच अनुभवाची खूण आहे.मीपणाच नाहीसा झाला तर ब्रह्मस्वरूपाचं वर्णन कसं नि कोण बोलणार?म्हणून ब्रह्म हे 'अनिर्वाच्य' होय. [६] घनवट १०.२२- घनदाट सार, [७] पोचट १०.२२- असार,हलकं, टाकाऊ, [८] फलगट १०.२२-फोलपट, असार, [९] दृश्यावेगळे बोलिजे १०.२५- ब्रह्म हे दृश्याहून भिन्न आहे,त्या ब्रह्माविषयी बोलणं तो वाच्यांश, त्या बोलण्याचा अर्थ तो लक्ष्यांश,आणि तो लक्ष्यांश ही पूर्वपक्षच होय. [१०] अनुभवे त्रिपुटी उपजे १०.३०- अनुभविता,अनुभाव्य व



अनुभव (दृष्टा, दृश्य, दर्शन,) अशी त्रिपुटी.[११] परिमित्य  
 १०.३१- परिमित, मर्यादा,[१२] ऊणखूण १०.५२-  
 वाटाघाटी, चर्चा.[१३] वाव १०.५२- खोटा, मिथ्या,  
 लटिका,[१४] अनुभव अनुभवी विराला १०.५६- अनुभव  
 अनुभवरूप झाला.- ठायीच मुराला अनुभव-ज्ञानेश्वरांचा  
 हरिपाठ.

॥ दशक सातवा : चतुर्दश ब्रह्म ॥ ७.० ॥

## समास पहिला : मंगलाचरण ॥ ७.१ ॥

॥श्रीराम॥

विद्यावंतांचा पूर्वजु | मत्ताननु येकद्विजु |

त्रिनयेन चतुर्भुजु | फरशपाणी ॥१॥

कुबेरापासूनि अर्थ | वेदांपासून परमार्थ |

लक्ष्मीपासून समर्थ | भाग्यासि आले ॥२॥

तैसा मंगळमूर्ती अद्या | पासूनि जाल्या सकळ

विद्या | तेणें कवी लाघव गद्या | सत्पात्रें जाले ॥३॥

जैसी समर्थाचीं लेंकुरें | नाना आळंकारीं

सुंदरें | मूळ पुरुषाचेनि द्वारें | तैसे कवी ॥४॥

नमूं ऐसिया गणेंद्रा | विद्याप्रकाशें पूर्णचंद्रा |

जयाचेनि बोधसमुद्रा | भरितें दाटे बळें ॥५॥

जो कर्तुत्वास आरंभ | मूळपुरुष मुळारंभ |

जो परात्पर स्वयंभ | आदिअंतीं ॥६॥

तयापासून प्रमदा | इच्छाकुमारी शारदा |

आदित्यापासून गोदा | मृगजळ वाहे ॥७॥

जे मिथ्या म्हणतांच गोंवी | माईकपणें

लाघवी | वक्त्यास वेढा लावी | वेगळेपणें ॥८॥

जे द्वैताची जननी । किं ते अद्वैताची खाणी ।  
 मूळमाया गवसणी । अनंत ब्रह्मांडांची ॥९॥  
 कि ते अवदंबरी वल्ली । अनंत ब्रह्मांडी लगडली ।  
 मूळ पुरुषाची माउली । दुहितारूपें ॥१०॥  
 वंदूं ऐसी वेदमाता । आदिपुरुषाची जे सत्ता ।  
 आतां आठवीन समर्था । सद्गुरूसी ॥११॥  
 जयाचेनि कृपादृष्टी । होये आनंदाची वृष्टी ।  
 तेणें सुखें सर्व सृष्टी । आनंदमये ॥१२॥  
 किं तो आनंदाचा जनक । सायोज्यमुक्तीचा  
 नायेक । कैवल्यपददायेक । अनाथबंधु ॥१३॥  
 मुमुक्षु चातकीं सुस्वर । करुणा पाहिजे अंबर ।  
 वोळे कृपेचा जळधर । साधकांवरी ॥१४॥  
 किं तें भवार्णवींचें तारूं । बोधें पाववी पैलपारूं ।  
 माहा आवर्ती आधारूं । भाविकांसी ॥१५॥  
 किं तो काळाचा नियंता । नातरी संकटीं सोडविता ।  
 किं ते भाविकांची माता । परम स्नेहाळु ॥१६॥  
 किं जो परत्रींचा आधार । किं ते विश्रांतीची  
 थार । नांतरी सुखाचें माहेर । सुखस्वरूप ॥१७॥

ऐसा सद्गुरु पूर्णपणीं | तुटे भेदाची कडसणी |  
 देहविण लोटांगणीं | तया प्रभूसी ॥१८॥  
 साधु संत आणी सज्जन | वंदूनियां श्रोतेजन |  
 आतां कथानुसंधान | सावध ऐका ॥१९॥  
 संसार हाचि दीर्घ स्वप्न | लोभें वोसणाती जन |  
 माझी कांता माझें धन | कन्या पुत्र माझे ॥२०॥  
 ज्ञानसूर्य मावळला | तेणें प्रकाश लोपला |  
 अंधकारें पूर्ण जाला | ब्रह्मगोळ आवघा ॥२१॥  
 नाहीं सत्वाचें चांदिणें | कांहीं मार्ग दिसे जेणें |  
 सर्व भ्रांतीचेनि गुणें | आपेंआप न दिसे ॥२२॥  
 देहबुद्धिअहंकारे | निजेले घोरती घोरें |  
 दुःखें आक्रंदती थोरे | विषयसुखाकारणें ॥२३॥  
 निजेले असतांच मेले | पुनः उपजतांच निजेले |  
 ऐसे आले आणी गेले | बहुत लोक ॥२४॥  
 निदसुरेपणेंचि सैरा | बहुतीं केल्या येरझारा |  
 नेणोनियां परमेश्वरा | भोगिले कष्ट ॥२५॥  
 तया कष्टाचें निर्शन | व्हावया पाहिजे आत्मज्ञान |  
 म्हणोनि हें निरूपण | अध्यात्मग्रंथ ॥२६॥

सकळ विद्येमध्ये सार | अध्यात्मविद्येचा विचार |

दशमोध्याई सारंगधर | भगवद्गीतेसि बोलिला ||२७||

२२]अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ||

भ.गी.१०.३२

याकारणें अद्वैतग्रंथ | अध्यात्मविद्येचा परमार्थ |

पाहावया तोचि समर्थ | जो सर्वांगें श्रोता ||२८||

जयाचें चंचळ हृदये | तेणें ग्रंथ सोडूंचि नये |

सोडितां अलभ्य होये | अर्थ येथींचा ||२९||

जयास जोडला परमार्थ | तेणें पाहावा हा ग्रंथ |

अर्थ शोधितां परमार्थ | निश्चयें बाणे ||३०||

जयासि नाहीं परमार्थ | तयासि नकळे येथींचा

अर्थ | नेत्रेंविण निधानस्वार्थ | अंधास कळेना ||३१||

येक म्हणती मन्हाटें काये | हें तों भल्यासि ऐकों

नये | तीं मूर्खें नेणती सोये | अर्थान्वयाची ||३२||

लोहाची मांदूस केली | नाना रत्नें सांठविलीं |

ते अभाग्यानें त्यागिलीं | लोखंड म्हणौनी ||३३||

तैसी भाषा प्राकृत | अर्थ वेदांत आणी सिद्धांत |

नेणोनि त्यागी भ्रांत | मंदबुद्धिस्तव ||३४||

आहाच सांपडतां धन | त्याग करणें मूर्खपण |

द्रव्य घ्यावें सांठवण । पाहोंचि नये ॥३५॥

परिस देखिला आंगणीं । मार्गी पडिला चिंता-

मणी । आव्हावेल महागुणी । कूपांमध्ये ॥३६॥

तैसें प्राकृतीं अद्वैत । सुगम आणी सप्रचित ।

अध्यात्म लाभे अकस्मात । तरी अवश्य घ्यावें ॥३७॥

न करितां वित्पत्तीचा श्रम । सकळ शास्त्रार्थ होये

सुगम । सत्समागमाचें वर्म । तें हें ऐसें असे ॥३८॥

जें वित्पत्तीनें न कळे । तें सत्समागमें कळे ।

सकळ शास्त्रार्थ आकळे । स्वानुभवासी ॥३९॥

म्हणौनि कारण सत्समागम । तेथें नलगे वित्पत्ति-

श्रम । जन्मसार्थकाचें वर्म । वेगळेंचि आहे ॥४०॥

२३] भाषाभेदाश्च वर्तन्ते ह्यर्थ एको न संशयः ।

पात्रद्वये यथा खाद्यं स्वादभेदो न विद्यते ॥२॥

भाषापालटें कांहीं । अर्थ वायां जात नाहीं ।

कार्यसिद्धि ते सर्वही । अर्थाचपासीं ॥४१॥

तथापी प्राकृताकरितां । संस्कृताची सार्थकता ।

येःहवीं त्या गुप्तार्था । कोण जाणे ॥४२॥

आतां असो हें बोलणें । भाषा त्यागूनि अर्थ घेणें ।

उत्तम घेऊन त्याग करणें | सालीटरफलांचा ॥४३॥

अर्थ सार भाषा पोचट | अभिमानें करावी खटपट |

नाना अहंतेनें वाट | रुधिली मोक्षाची ॥४४॥

शोध घेतां लक्ष्यांशाचा | तेथें आधीं वाच्यांश केंचा |

अगाध महिमा भगवंताचा | कळला पाहिजे ॥४५॥

मुकेपणाचें बोलणें | हें जयाचें तोचि जाणें |

स्वानुभवाचिये खुणें | स्वानुभवी पाहिजे ॥४६॥

अर्थ जाणे अध्यात्माचा | ऐसा श्रोता मिळेल केंचा |

जयासि बोलतां वाचेचा | हव्यासचि पुरे ॥४७॥

परीक्षवंतापुढें रत्न | ठेवितां होये समाधान |

तैसें ज्ञानियांपुढें ज्ञान | बोलावें वाटे ॥४८॥

मायाजाळें दुश्चीत होये | तें निरूपणीं कामा नये |

संसारिकां कळे काये | अर्थ येथीचा ॥४९॥

२४] व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन |

बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥३॥ गी२.४१

वेवसाई जो मळिण | त्यासि न कळे निरूपण |

येथें पाहिजे सावधपण | अतिशयेंसीं ॥५०॥

नाना रत्नें नाना नाणीं | दुश्चीतपणें घेतां हानी |



परीक्षा नेणतां प्राणी । ठकला तेथें ॥५१॥  
 तैसैं निरूपणीं जाणा । आहाच पाहातां कळेना ।  
 मन्हाटेचि उमजेना । कांहीं केल्या ॥५२॥  
 जेथें निरूपणाचे बोल । आणी अनुभवाची वोल ।  
 ते संस्कृतापरीस खोल । अध्यात्मश्रवण ॥५३॥  
 माया ब्रह्म वोळखावें । तयास अध्यात्म म्हणावें ।  
 तरी तें मायेचें जाणावें । स्वरूप आधीं ॥५४॥  
 माया सगुण साकार । माया सर्वस्व विकार ।  
 माया जाणिजे विस्तार । पंचभूतांचा ॥५५॥  
 माया दृश्य दृष्टीस दिसे । मायाभास मनासि भासे ।  
 माया क्षणभंगुर नासे । विवेकें पाहातां ॥५६॥  
 माया अनेक विश्वरूप । माया विष्णूचें स्वरूप ।  
 मायेची सीमा अमूप । बोलिजे तितुकी ॥५७॥  
 माया बहुरूपी बहुरंग । माया ईश्वराचा संग ।  
 माया पाहतां अभंग । अखिळ वाटे ॥५८॥  
 माया सृष्टीची रचना । माया आपुली कल्पना ।  
 माया तोडितां तुटेना । ज्ञानेविण ॥५९॥  
 ऐसी माया निरोपिली । स्वल्प संकेतें बोलिली ।  
 पुढें वृत्ति सावध केली । पाहिजे श्रोतीं ॥६०॥  
 पुढें ब्रह्मनिरोपण । निरोपिलें ब्रह्मज्ञान ।

जेणें तुटे मायाभान | येकसरें ॥६१॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

मंगलाचरणनाम समास पहिला ॥ ७.१ ॥

दशक ७ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा-[१] मत्ताननु १.१- मदसंपन्न वदन, गजमुख [२] येकद्विजु

१.१- एकदंत, [३] फरशपाणी १.१- हातात फरशी

घेतलेला, [४] बोधसमुद्र १.५-ज्ञानसागर [५] परात्पर १.६-

थोराहून थोर [६] प्रमदा १.७- स्त्री [७] गोदा मृगजळ १.७-

गोदारूप मृगजळ, (येथे 'गोदा' हा शब्द प्रासार्थ दिसतो.) [८]

गवसणी १.९- व्याप्ती, आच्छादन ( तंबोऱ्याला गवसणी

घालणे.) [९] मूळ पुरुषाची माउली दुहितारूपे १.१०- ब्रह्म ते

मूळमाया ते गुणमाया. गुणमाया हिच मूळपुरुष होय. अर्थात

मूळमाया ही ब्रह्माची दुहिता असून मूळपुरुषाची माउली

होय. [१०] आवर्ती १.१५- संकटात [११] कडसणी १.१८-

दोरी [१२] देहविण १.१८- जीव आणि शिवाचे ऐक्य होऊन

[१३] वोसणाती १.२०- बडबडतात, बरळतात [१४]

निदसुरेपणें १.२५- अज्ञानाची झोप, [१५] ग्रंथ सोडूंचि नये

१.२९- ग्रंथाचे अनुसंधान सोडू नये, सतत मनन करावे [१६]

निधानस्वार्थ १.३१- ठेव्याचा लाभ [१७] मांदुस १.३३-

पेटी, [१८] आहाच १.३५- सहजच [१९] वित्पत्तिश्रम

१.४०- न्याय, व्याकरणादि शिकण्याचे श्रम

समास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण-२\* ॥ ७.२ ॥

॥श्रीराम॥

ब्रह्म निर्गुण निराकार । ब्रह्म निःसंग

निर्विकार । ब्रह्मासि नाहीं पारावार । बोलती साधु ॥१॥

ब्रह्म सर्वास व्यापक । ब्रह्म अनेकीं येक ।

ब्रह्म शाश्वत हा विवेक । बोलिला शास्त्रीं ॥२॥

ब्रह्म अच्युत अनंत । ब्रह्म सदोदित संत ।

ब्रह्म कल्पनेरहित । निर्विकल्प ॥३॥

ब्रह्म या दृश्यावेगळें । ब्रह्म सुन्यत्वास

निराळें । ब्रह्म इंद्रियांच्या मेळें । चोजवेना ॥४॥

ब्रह्म दृष्टीस दिसेना । ब्रह्म मूर्खासी असेना ।

ब्रह्म साधुविण येना । अनुभवासी ॥५॥

ब्रह्म सकळांहूनि थोर । ब्रह्मा ऐसें नाहीं

सार । ब्रह्म सूक्ष्म अगोचर । ब्रह्मादिकांसी ॥६॥

ब्रह्म शब्दीं ऐसें तैसें । बोलिजे त्याहूनि अनारिसें ।

परी तें श्रवणअभ्यासें । पाविजे ब्रह्म ॥७॥

ब्रह्मास नामें अनंत । परी तें ब्रह्म नामातीत ।

ब्रह्मास हेतदृष्टांत । देतां न शोभती ॥८॥

ब्रह्मासारिखें दुसरें । पाहातां काय आहे खरें ।

ब्रह्म दृष्टांत उत्तरें । कदा न साहे ॥९॥

२५] यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥१॥

जेथें वाचा निवर्तती । मनासी नाहीं ब्रह्मप्राप्ती ।

ऐसी बोलिली श्रुती । सिद्धांतवचन ॥१०॥

कल्पनारूप मन पाहीं । ब्रह्मीं कल्पनाचि नाहीं ।

म्हणौनि वाक्य कांहीं । अन्यथा नव्हे ॥११॥

आतां मनासि जें अप्राप्त । तें कैसे होईल प्राप्त ।

ऐसें म्हणाल तरी कृत्य । सद्गुरुविण नाहीं ॥१२॥

भांडारगृहें भरलीं । परी असती आडकिलीं ।

हातास न येतां किली । सर्वही अप्राप्त ॥१३॥

तरी ते किली ते कवण । मज करावी निरूपण ।

ऐसा श्रोता पुसे खूण । वक्तयासी ॥१४॥

सद्गुरुकृपा तेचि किली | जेणें बुद्धि प्रकाशली |

द्वैतकपाटें उघडलीं | येकसरीं ||१५||

तेथें सुख असे वाड | नाहीं मनास पवाड |

मनेंविण कैवाड | साधनाचा ||१६||

त्याची मनेंविण प्राप्ती | किं वासनेविण

तृप्ती | तेथें न चले वित्पत्ती | कल्पनेची ||१७||

तें परेहूनि पर | मनबुद्धी अगोचर |

संग सोडितां सत्वर | पाविजेतें ||१८||

संग सोडावा आपुला | मग पाहावें तयाला |

अनुभवी तो या बोला | सुखावेल गा ||१९||

आपण म्हणिजे मीपण | मीपण म्हणिजे जीवपण |

जीवपण म्हणिजे अज्ञान | संग जडला ||२०||

सोडितां तया संगासी | ऐक्य होये निःसंगासी |

कल्पनेविण प्राप्तीसी | अधिकार ऐसा ||२१||

मी कोण ऐसें नेणिजे | तया नाव अज्ञान बोलिजे |

अज्ञान गेलियां पाविजे | परब्रह्म तें ||२२||

देहबुद्धीचें थोरपण । परब्रह्मीं न चले जाण ।

तेथें होतसे निर्वाण । अहंभावासी ॥२३॥

उंच नीच नाहीं परी । राया रंका येकचि सरी ।

जाला पुरुष अथवा नारी । येकचि पद ॥२४॥

ब्राह्मणाचें ब्रह्म तें सोवळें । शूद्राचें ब्रह्म तें वोवळें ।

ऐसें वेगळें आगळें । तेथें असेचिना ॥२५॥

उंच ब्रह्म तें रायासी । नीच ब्रह्म तें परिवारासी ।

ऐसा भेद तयापाशीं । मुळिंच नाहीं ॥२६॥

सकळांसि मिळोन ब्रह्म येक । तेथें नाहीं हे अनेक ।

रंक अथवा ब्रह्मादिक । तेथेंचि जाती ॥२७॥

स्वर्ग मृत्य आणि पाताळ । तिहीं लोकींचे ज्ञाते सकळ ।

सकळांसि मिळोन येकचि स्थळ । विश्रांतीचें ॥२८॥

गुरुशिष्या येकचि पद । तेथें नाहीं भेदाभेद ।

परी या देहाचा समंध । तोडिला पाहिजे ॥२९॥

देहबुद्धीचा अंतीं । सकळांसि येकचि प्राप्ती ।

येक ब्रह्म द्वितीयं नास्ति । हें श्रुतिवचन ॥३०॥

साधु दिसती वेगळाले | परी ते स्वरूपी मिळाले |

अवघे मिळोन येकचि जाले | देहातीत वस्तु ||३१||

ब्रह्म नाहीं नवें जुनें | ब्रह्म नाहीं अदिक उणें |

उणें भावील तें सुणें | देहबुद्धीचें ||३२||

देहबुद्धीचा संशयो | करी समाधानाचा क्षयो |

चुके समाधानसमयो | देहबुद्धियोगें ||३३||

देहाचें जें थोरपण | तेंचि देहबुद्धीचें लक्षण |

मिथ्या जाणोनि विचक्षण | निंदिती देहो ||३४||

देह पावे जंवरी मरण | तंवरी धरी देहाभिमान |

पुन्हा दाखवी पुनरागमन | देहबुद्धि मागुती ||३५||

देहाचेनि थोरपणें | समाधानासी आलें उणें |

देहो पडेल कोण्या गुणें | हेंहि कळेना ||३६||

हित आहे देहातीत | म्हणौनि निरोपिती

संत | देहबुद्धीनें अन्हित | होंचि लागे ||३७||

सामर्थ्यबळें देहबुद्धी | योगियांसि तेहि बाधी |

देहबुद्धीची उपाधी | पैसावों लागे ||३८||

म्हणौनि देहबुद्धि हे झडे | तरीच परमार्थ घडे |  
 देहबुद्धीनें विघडे | ऐक्यता ब्रह्मीची ||३९||  
 विवेक वस्तूकडे ओढी | देहबुद्धि तेथूनि पाडी |  
 अहंता लाऊन निवडी | वेगळेपणें ||४०||  
 विचक्षणें याकारणें | देहबुद्धि त्यजावी श्रवणें |  
 सत्यब्रह्मीं साचारपणें | मिळोन जावें ||४१||  
 सत्यब्रह्म तें कवण | ऐसा श्रोता करी प्रश्न |  
 प्रत्योत्तर दे आपण | वक्ता श्रोतयासी ||४२||  
 म्हणे ब्रह्म येकचि असे | परी तें बहुविध भासे |  
 अनुभव देहीं अनारिसे | नाना मतीं ||४३||  
 जें जें जया अनुभवलें | तेंचि तयासि मानलें |  
 तेथेंचि त्याचें विस्वासलें | अंतःकर्ण ||४४||  
 ब्रह्म नामरूपातीत | असोनि नामें बहुत |  
 निर्मळ निश्चळ निवांत | निजानंद ||४५||  
 अरूप अलक्ष अगोचर | अच्युत अनंत अपरांपर |  
 अदृश्य अतर्क्य अपार | ऐसीं नामें ||४६||



नादरूप जोतिरूप | चैतन्यरूप सत्तारूप |

साक्षरूप सस्वरूप | ऐसीं नामें ॥४७॥

सुन्य आणी सनातन | सर्वेश्वर आणी सर्वज्ञ |

सर्वात्मा जगजीवन | ऐसीं नामें ॥४८॥

सहज आणी सदोदित | शुद्ध बुद्ध सर्वातीत |

शाश्वत आणी शब्दातीत | ऐसीं नामें ॥४९॥

विशाळ विस्तीर्ण विश्वंभर | विमळ वस्तु व्योमाकार |

आत्मा परमात्मा परमेश्वर | ऐसीं नामें ॥५०॥

परमात्मा ज्ञानघन | येकरूप पुरातन |

चिद्रूप चिन्मात्र जाण | नामें अनाम्याचीं ॥५१॥

ऐसीं नामें असंख्यात | परी तो परेश नामातीत |

त्याचा करावया निश्चितार्थ | ठेविलीं नामें ॥५२॥

तो विश्रांतीचा विश्राम | आदिपुरुष आत्माराम |

तें येकचि परब्रह्म | दुसरें नाही ॥५३॥

तेंचि कळायाकारणें | चौदा ब्रह्मांचीं लक्षणें |

सांगिजेती तेणें श्रवणें | निश्चयो बाणे ॥५४॥

खोटें निवडितां येकसरें | उरलें तें जाणिजे खरें |

चौदा ब्रह्मं शास्त्राधारें | बोलिजेती ॥५५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*ब्रह्मनिरूपण-२ नाम समास दुसरा ॥ ७.२ ॥

दशक ७ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*] दशक ६.४ वर टिप पहा[१] चोजवेना २.४- जाणवत नाही.[२] हेतदृष्टांत २.८- हेतु व दृष्टांत [३] पवाड २.१६- ठाव व गती, [४] कैवाड २.१६- नाना प्रकार [५] परेहूनि पर २.१८- परावाणीच्या पलिकडे [६] साधु दिसती वेगळाले २.३१- साधु दिसायला वेगळे वेगळे दिसत असले तरी ते स्वस्वरूपात लीन झालेले परब्रह्मस्वरूपच असतात. [७] पैसावो २.३८- बळकट

समास तिसरा : चतुर्दशब्रह्मनिरूपण ॥ ७.३ ॥

॥श्रीराम॥

श्रोतां व्हावें सावधान | आतां सांगतों

ब्रह्मज्ञान | जेणें होये समाधान | साधकाचें ॥१॥

रत्नं साधावया कारणें | मृत्तिका लागे येकवटणें |

चौदा ब्रह्मांचीं लक्षणें | जाणिजे तैसीं ॥२॥

पदार्थेविण संकेत | द्वैतावेगळा दृष्टांत |

पूर्वपक्षेविण सिद्धांत | बोलतांचि नये ॥३॥

आधीं मिथ्या उभारावें | मग तें वोळखोन

सांडावें | पुढें सत्य तें स्वभावे | अंतरीं बाणे ॥४॥

म्हणौन चौदा ब्रह्मांचा संकेत | बोलिला कळाया

सिद्धांत | येथें श्रोतीं सावचित | क्षण येक असावें ॥५॥

पहिलें तें शब्दब्रह्म | दुजें मीतिकाक्षरब्रह्म |

तिसरें खंब्रह्म | बोलिली श्रुती ॥६॥

चौथें जाण सर्वब्रह्म | पांचवें चैतन्यब्रह्म |

साहावे सत्ताब्रह्म । साक्षब्रह्म सातवे ॥७॥

आठवे सगुणब्रह्म । नवे निर्गुणब्रह्म ।

दाहावे वाच्यब्रह्म । जाणावे पै ॥८॥

अनुभव ते अक्रावे । आनंदब्रह्म ते बारावे ।

तदाकार तेरावे । चौदावे अनुवाच्य ॥९॥

ऐसीं हे चौदा ब्रह्म । यांचीं निरोपिलीं नामें ।

आतां स्वरूपांचीं वर्में । संकेत दाऊं ॥१०॥

अनुभवेविण भ्रम । या नांव शब्दब्रह्म ।

आतां मीतिकाक्षरब्रह्म । ते येकाक्षर ॥११॥

खंशब्दे आकाशब्रह्म । महदाकाश व्यापकधर्म ।

आतां बोलिले सूक्ष्म । सर्वब्रह्म ॥१२॥

पंचभूतांचें कुवाडें । जें जें तत्व दृष्टी पडे ।

तें ते ब्रह्मचि चोखडें । बोलिजेत आहे ॥१३॥

या नाव सर्वब्रह्म । श्रुतिआश्रयाचें वर्म ।

आतां चैतन्यब्रह्म । बोलिजेल ॥१४॥

पंचभूतादि मायेतें । चैतन्यचि चेतवितें ।

म्हणौनि त्या चैतन्यातें | चैतन्यब्रह्म बोलिजे ॥१५॥

चैतन्यास ज्याची सत्ता | तें सत्ताब्रह्म तत्वता |

तये सत्तेस जाणता | या नाव साक्षब्रह्म ॥१६॥

साक्षत्व जयापासूनी | तेंहि आकळिलें गुणीं |

सगुणब्रह्म हे वाणी | तयासि वदे ॥१७॥

जेथें नाहीं गुणवार्ता | तें निर्गुणब्रह्म तत्वता |

वाच्यब्रह्म तेंहि आतां | बोलिजेल ॥१८॥

जें वाचें बोलतां आलें | तें वाच्यब्रह्म बोलिलें |

अनुभवासि कथिलें | नवचे सर्वथा ॥१९॥

या नाव अनुभवब्रह्म | आनंदवृत्तीचा धर्म |

परंतु याचेंहि वर्म | बोलिजेल \* ॥२०॥

ऐसें हें ब्रह्म आनंद | तदाकार तें अभेद |

अनुर्वाचीं संवाद | तुटोन गेला ॥२१॥

ऐसीं हे चौदा ब्रह्मों | निरोपिलीं अनुक्रमें |

साधकें पाहातां भ्रमें | बाधिजेना ॥२२॥

ब्रह्म जाणावें शाश्वत | माया तेचि अशाश्वत |

चौदा ब्रह्मांचा सिद्धांत । होईल आतां ॥२३॥

शब्दब्रह्म तें शाब्दिक । अनुभवेविण माईक ।

शाश्वताचा विवेक । तेथें नाहीं ॥२४॥

जें क्षर ना अक्षर । तेथें केंचें मीतिकाक्षर ।

शाश्वताचा विचार । तेथेंहि न दिसे ॥२५॥

खंब्रह्म ऐसें वचन । तरी सुन्यातें नासी ज्ञान ।

शाश्वताचें अधिष्ठान । तेथेंहि न दिसे ॥२६॥

सर्वत्रांस आहे अंत । सर्वब्रह्म नासिवंत ।

प्रळये बोलिला निश्चित । वेदांतशास्त्रीं ॥२७॥

ब्रह्मप्रळये मांडेल जेथें । भूतान्वय कैचा तेथें ।

म्हणौनियां सर्वब्रह्मातें । नाश आहे ॥२८॥

अचळसि आणी चळण । निर्गुणास लावितां

गुण । आकारास विचक्षण । मानीतना ॥२९॥

जें निर्माण पंचभूत । तें प्रत्यक्ष नासिवंत ।

सर्वब्रह्म हे मात । घडे केवी ॥३०॥

असो आतां हें बहुत । सर्वब्रह्म नासिवंत ।

वेगळेपणास अंत | पाहणें कैचें ॥३१॥  
 आतां जयास चेतवावें | तेंचि माईक स्वभावें |  
 तेथें चैतन्याच्या नावें | नास आला ॥३२॥  
 परिवारेंविण सत्ता | ते सत्ता नव्हे तत्वता |  
 पदार्थेंविण साक्षता | तेहि मिथ्या ॥३३॥  
 सगुणास नाश आहे | प्रत्यक्षास प्रमाण  
 काये | सगुणब्रह्म निश्चयें | नासिवंत ॥३४॥  
 निर्गुण ऐसें जें नांव | त्या नावास कैचा  
 ठाव | गुणेंविण गौरव | येईल कैचें ॥३५॥  
 माया जैसें मृगजळ | ऐसें बोलती सकळ |  
 कां तें कल्पनेचें आभाळ | नाथिलेंचि ॥३६॥  
 ग्रामो नास्ति कुतः सीमा | जन्मेंविण  
 जीवात्मा | अद्वैतासी उपमा | द्वैताची ॥३७॥  
 मायेविरहित सत्ता | पदार्थेंविण जाणता |  
 अविद्येंविण चैतन्यता | कोणास आली ॥३८॥  
 सत्ता चैतन्यता साक्षी | सर्वही गुणाचपासीं |

ठाईचें निर्गुण त्यासीं | गुण कैचें ॥३९॥

ऐसें जें गुणरहित | तेथें नामाचा संकेत |

तोचि जाणावा अशाश्वत | निश्चयेसी ॥४०॥

निर्गुण ब्रह्मासि संकेते | नामें ठेविलीं बहुते |

तें वाच्यब्रह्म त्यातें | नाश आहे ॥४१॥

आनंदाचा अनुभव | हाहि वृत्तीचाचि भाव |

तदाकारीं ठाव | वृत्तीस नाहीं ॥४२॥

अनुर्वाच्य याकारणें | संकेतवृत्तीच्या गुणें |

तया संकेतास उणें | निवृत्तीनें आणिलें ॥४३॥

अनुर्वाच्य ते निवृत्ती | तेचि उन्मनीची स्थिती |

निरोपाधी विश्रांति | योगियांची ॥४४॥

वस्तु जे कां निरोपाधी | तेचि सहज समाधी |

जेणें तुटे आधिव्याधी | भवदुखाची ॥४५॥

जो उपाधीचा अंत | तोचि जाणावा सिद्धांत |

सिद्धांत आणी वेदांत | धादांत आत्मा ॥४६॥

असो ऐसें जें शाश्वतब्रह्म | जेथें नाहीं मायाभ्रम |



अनुभवी जाणे वर्म | स्वानुभवे ॥४७॥

आपुलेन अनुभवे | कल्पनेसि मोडावे |

मग सुकाळीं पडावे | अनुभवाचे ॥४८॥

निर्विकल्पास कल्पावे | कल्पना मोडे स्वभावे |

मग नसोनि असावे | कल्पकोटी ॥४९॥

कल्पनेचे येक बरे | मोहरितांच मोहरे |

स्वरूपीं घालितां भरे | निर्विकल्पीं ॥५०॥

निर्विकल्पासि कल्पितां | कल्पनेचि नुरे वार्ता |

निःसंगास भेटों जातां | निःसंग होइजे ॥५१॥

पदार्थाऐसें ब्रह्म नव्हे | मा तें हातीं धरून द्यावे |

असो हें अनुभवावे | सद्गुरुमुखें ॥५२॥

पुढें कथेचा अन्वये | केलाचि करूं निश्चये |

जेणें अनुभवासि ये | केवळब्रह्म ॥५३॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

चतुर्दशब्रह्मनिरूपणनाम समास तिसरा ॥ ७.३ ॥

दशक ७ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] पदार्थेविण संकेत ३.३- तुलनेसाठीच्या दुसऱ्या वस्तुचा नामनिर्देश केल्याशिवाय [२] कुवाडे ३.१ ३- कोडे [३] श्रुतिआश्रय ३.१४- सर्व खल्विदं ब्रह्म या श्रुतीच्या आधारे सर्वब्रह्म.[४] बोलिजेल\* ३.२०- हा पाठ श्रीसमर्था- नी स्वतः घातला-इति देव.[५] खं ३.२६- आकाश, अवकाश, शून्य, अज्ञान [६] गुणेविण गौरव ३.३५- ब्रह्म कधीही हा, ही, हे ह्याप्रकारे दाखवता येत नाही, गुणाशिवाय गौरव कसा करावा? ब्रह्मा च्या निर्गुणत्वाचा निरास करण्यासाठी श्री ज्ञानेश्वर माउलीनी 'सगुण निर्गुण गुणाचेअगुण'अशी शब्दयोजना ह.पा.त केली.-इति डॉ.देशमुख [७] केवळ ब्रह्म ३.५ ३- चौदा ब्रह्मांची उपपत्ती वामनपंडीताना मान्य झाली पण त्याच्या निरासाबद्दल शंका होती, म्हणून श्रीसमर्थांनी शंकानिरसनासाठी त्यांना बृहदारण्य- कोपनिषद पाहण्यास सांगितले.

समास चवथा : विमलब्रह्मनिरूपण ॥ ७.४ ॥

॥श्रीराम॥

ब्रह्म नभाहून निर्मळ | पाहातां तैसेंचि

पोकळ | अरूप आणी विशाळ | मयदिवेगळें ॥१॥

येकवीस स्वर्गे सप्त पाताळ | मिळोन येक ब्रह्मगोळ |

ऐसें अनंत तें निर्मळ | व्यापून असे ॥२॥

अनंत ब्रह्मांडांखालतें | अनंत ब्रह्मांडांवरुतें |

तेणेंविण स्थळ रितें | अणुमात्र नाहीं ॥३॥

जळीं स्थळीं काष्ठीं पाषाणीं | ऐसी वदे लोकवाणी |

तेणेंविण रिता प्राणी | येकही नाहीं ॥४॥

जळचरांस जैसें जळ | बाह्याभ्यांतरीं निखळ |

तैसें ब्रह्म हें केवळ | जीवमात्रांसी ॥५॥

जळावेगळा ठाव आहे | ब्रह्माबाहेरी जातां नये |

म्हणौनि उपमा न साहे | जळाची तया ॥६॥

आकाशाबाहेरी पळों जातां | पुढें आकाशचि

तत्वता | तैसा तया अनंता | अंतचि नाहीं ॥७॥

परी जें अखंड भेटलें | सर्वांगास लिगटलें |

अति निकट परी चोरलें | सकळांसि जें ॥८॥

तयामधेंचि असिजे | परी तयास नेणिजे |

उमजे भास नुमजे | परब्रह्म तें ॥९॥

आकाशामधें आभाळ | तेणें आकाश वाटे डहुळ |

परी तें मिथ्या निवळ | आकाशचि असे ॥१०॥

नेहार देतां आकाशीं | चक्रे दिसती डोळ्यांसी |

तैसें दृश्य ज्ञानियांसी | मिथ्यारूप ॥११॥

मिथ्याचि परी आभासे | निद्रितांस स्वप्न जैसें |

जागा जालिया अपैसें | बुद्धों लागे ॥१२॥

तैसें आपुलेन अनुभवें | ज्ञानें जागृतीसि यावें |

मग माईक स्वभावें | कळों लागे ॥१३॥

आतां असो हें कुवाडें | जें ब्रह्मांडापैलिकडे |

तेंचि आतां निवाडें | उमजोन दाऊं ॥१४॥

ब्रह्म ब्रह्मांडीं कालवलें | पदार्थासी व्यापून ठेलें |

सर्वामधें विस्तारलें | अंशमात्रें ॥१५॥

ब्रह्मामधें सृष्टी भासे | सृष्टीमधें ब्रह्म असे |

अनुभव घेतां आभासे | अंशमात्रें ॥१६॥

अंशमात्रें सृष्टीभीतरीं | बाहेरी मर्यादा कोण करी |

सगळें ब्रह्म ब्रह्मांडोदरीं | माईल कैसें ॥१७॥

अमृतीमध्ये आकाश | सगळें सांठवतां प्रयास |

म्हणौन त्याचा अंश | बोलिजेतो ॥१८॥

ब्रह्म तैसें कालवलें | परी तें नाहीं हालवलें |

सर्वामधें परी संचलें | संचलेपणें ॥१९॥

पंचभूतीं असे मिश्रित | परंतु तें पंचभूतातीत |

पंकीं आकाश अलिप्त | असोनि जैसें ॥२०॥

ब्रह्मास दृष्टांत न घडे | बुझावया देणें घडे |

परी दृष्टांतीं साहित्य पडे | विचारितां आकाश ॥२१॥

खंब्रह्म ऐसी श्रुती | गगनसदृशं हे स्मृती |

म्हणौनि ब्रह्मास दृष्टांतीं | आकाश घडे ॥२२॥

काळिमा नस्तां पितळ | मग तें सोनेंचि केवळ |

सुन्यत्व नस्तां निवळ | आकाश ब्रह्म ॥२३॥

म्हणौनि ब्रह्म जैसें गगन | आणि माया जैसा

पवन | आडळे परी दर्शन | नव्हे त्याचें ॥२४॥

शब्दसृष्टीची रचना | होत जात क्षणक्षणा |

परंतु ते स्थिरावेना | वायुच ऐसी ॥२५॥

असो ऐसी माया माईक | शाश्वत तें ब्रह्म येक |

पाहों जातां अनेक | व्यापून आहे ॥२६॥

पृथ्वीसी भेदून आहे | परी तें ब्रह्म कठीण नव्हे |

दुजी उपमा न साहे | तया मृदत्वासी ॥२७॥

पृथ्वीहूनि मृद जळ | जळाहूनि तो अनळ |

अनळाहूनि कोमळ | वायो जाणावा ॥२८॥

वायोहून तें गगन | अत्यंतचि मृद जाण |

गगनाहून मृद पूर्ण | ब्रह्म जाणावें ॥२९॥

वज्रास असे भेदिलें | परी मृदत्व नाहीं गेलें |

उपमेरहित संचलें | कठीण ना मृद ॥३०॥

पृथ्वीमध्यें व्यापून असे | पृथ्वी नासे तें न नासे |

जळ शोषे तें न शोषे | जळीं असोनी ॥३१॥

तेजीं असे परी जळेना | पवनीं असे परी चळेना |

गगनीं असे परी कळेना | परब्रह्म तें ॥३२॥

शरीर अवघें व्यापलें | परी तें नाहीं आडळलें |

जवळिच दुरावलें | नवल कैसें ॥३३॥

सन्मुखचि चहुंकडे | तयामधें पाहाणें घडे |

बाह्याभ्यांतरीं रोकडें | सिद्धचि आहे ॥३४॥

तयांमधेंचि आपण | आपणा सबाह्य तें जाण |

दृश्यावेगळी खूण | गगनासारिखी ॥३५॥

कांहीं नाहींसें वाटलें | तेथेंचि तें कोंदाटलें |

जैसें न दिसें आपलें | आपणासि धन ॥३६॥

जो जो पदार्थ दृष्टी पडे | तें त्या पदार्था

ऐलिकडे | अनुभवे हें कुवाडें | उकलावें ॥३७॥

मागें पुढें आकाश | पदार्थेविण जो पैस |

पृथ्वीविण भकास | येकरूप ॥३८॥

जें जें रूप आणी नाम | तो तो नाथिलाच भ्रम |

नामरूपातीत वर्म | अनुभवी जाणे ॥३९॥

नभीं धूम्राचे डोंगर | उचलती थोर थोर |

तैसें दावी वोडंबर | माया देवी ॥४०॥

ऐसी माया अशाश्वत | ब्रह्म जाणावें शाश्वत |

सर्वा ठाई सदोदित | भरलें असे ॥४१॥

पोथी वाचूं जातां पाहे | मातृकांमधेंचि

आहे | नेत्रीं निघोनि राहे | मृदपणें ॥४२॥

श्रवणें शब्द ऐकतां | मनें विचार पाहतां |

मना सबाह्य तत्वता | परब्रह्म तें ॥४३॥

चरणें चालतां मार्गीं | जें आडळे सर्वांगीं |

करें घेतां वस्तुलागीं | आडवें ब्रह्म ॥४४॥

असो इंद्रियेंसमुदाव | तयामधें वर्ते सर्व |

जाणों जातां मोडे हांव | इंद्रियांची ॥४५॥

जें जवळिच असे | पाहों जातां न दिसे |

न दिसोन वसे | कांहीं येक ॥४६॥

जें अनुभवेचि जाणावें | सृष्टीचेनि अभावे |



आपुलेन स्वानुभवे | पाविजे ब्रह्म ॥४७॥

ज्ञानदृष्टीचें देखणें | चर्मदृष्टी पाहों नेणे |

अंतरवृत्तीचिये खुणे | अंतरवृत्ति साक्ष ॥४८॥

जाणे ब्रह्म जाणे माया | जाणे अनुभवाच्या ठाया |

ते येक जाणावी तुर्या | सर्वसाक्षिणी ॥४९॥

साक्षत्व वृत्तीचें कारण | उन्मनी ते निवृत्ति

जाण | जेथें विरे जाणपण | विज्ञान तें ॥५०॥

जेथें अज्ञान सरे | ज्ञान तेंहि नुरे |

विज्ञानवृत्ति मुरे | परब्रह्मीं ॥५१॥

ऐसें ब्रह्म शाश्वत | जेथें कल्पनेसी अंत |

योगी जना येकांत | अनुभवे जाणावा ॥५२॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

विमलब्रह्मनिरूपणनाम समास चवथा ॥ ७.४ ॥

दशक ७ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] नेहार ४.११- निरखून पाहणे, [२] अपैसे बुझो लागे  
 ४.१२- आपो आप समजूं लागते.[३] अमृती ४.१८-  
 तीर्थपात्र, चंबु, [४] बुझावया ४.२०- समजण्यासाठी,[५]  
 पैस ४.३८- अवकाश,मोकळी जागा [६] नाथिलाच ४.३९-  
 नसणारा,मिथ्या [७]वोडंबर ४.४०- गारूड,मोहिनी, [८]  
 मातृका ४.४२- वर्णाक्षरे [९] पंकी ४.२०- चिखलात

समास पांचवा : द्वैतकल्पनानिर्शन ॥ ७.५ ॥

॥श्रीराम॥

केवळ ब्रह्म जें बोलिलें | तें अनुभवास

आलें | आणी मायेचेंहि लागलें | अनुसंधान ॥१॥

ब्रह्म अंतरीं प्रकाशे | आणी मायाहि प्रत्यक्ष

दिसे | आतां हें द्वैत निरसे | कवणेपरी हो ॥२॥

तरी आतां सावधान | येकाग्र करूनियां

मन | मायाब्रह्म हें कवण | जाणताहे ॥३॥

सत्य ब्रह्माचा संकल्प | मिथ्या मायेचा विकल्प |

ऐसिया द्वैताचा जल्प | मनचि करी ॥४॥

जाणे ब्रह्म जाणे माया | ते येक जाणावी तुर्या |

सर्व जाणे म्हणोनिया | सर्वसाक्षिणी ॥५॥

ऐक तुर्येचें लक्षण | जेथें सर्व जाणपण |

सर्वचि नाहीं कवण | जाणेल गा ॥६॥

संकल्पविकल्पाची सृष्टी | जाली मनाचिये पोटीं |

तें मनचि मिथ्या शेवटीं | साक्षी कवणु ॥७॥  
 साक्षत्व चैतन्यत्व सत्ता | हे गुण ब्रह्माचिया  
 माथां | आरोपले जाण वृथा | मायागुणें ॥८॥  
 घटामठाचेनि गुणें | त्रिविधा आकाश  
 बोलणें | मायेचेनि खरेपणें | गुण ब्रह्मीं ॥९॥  
 जव खरेपण मायेसी | तवचि साक्षत्व ब्रह्मासी |  
 मायेअविद्येचे निरासीं | द्वैत कैचें ॥१०॥  
 म्हणोनि सर्वसाक्षी मन | तेंचि जालिया उन्मन |  
 मग तुर्यारूप ज्ञान | तें मावळोन गेलें ॥११॥  
 जयास द्वैत भासलें | तें मन उन्मन जालें |  
 द्वैताअद्वैताचें तुटलें | अनुसंधान ॥१२॥  
 येवं द्वैत आणी अद्वैत | होये वृत्तीचा संकेत |  
 वृत्ति जालिया निवृत्त | द्वैत कैचें ॥१३॥  
 वृत्तिरहित जें ज्ञान | तेंचि पूर्ण समाधान |  
 जेथें तुटे अनुसंधान | मायाब्रह्मीचें ॥१४॥  
 मायाब्रह्म ऐसा हेत | मनें कल्पिला संकेत |

ब्रह्म कल्पनेरहित । जाणती ज्ञानी ॥१५॥

जें मनबुद्धिअगोचर । जें कल्पनेहून पर ।

तें अनुभवितां साचार । द्वैत केंचें ॥१६॥

द्वैत पाहातां ब्रह्म नसे । ब्रह्म पाहातां द्वैत

नासे । द्वैताद्वैत भासे । कल्पनेसी ॥१७॥

कल्पना माया निवारी । कल्पना ब्रह्म थावरी ।

संशय धरी आणी वारी । तेही कल्पना ॥१८॥

कल्पना करी बंधन । कल्पना दे समाधान ।

ब्रह्मीं लावी अनुसंधान । तेही कल्पना ॥१९॥

कल्पना द्वैताची माता । कल्पना ज्ञेसी तत्वता ।

बद्धता आणी मुक्तता । कल्पनागुणें ॥२०॥

कल्पना अंतरीं सबळ । नस्ते दावी ब्रह्मगोळ ।

क्षणा येकातें निर्मळ । स्वरूप कल्पी ॥२१॥

क्षणा येका धोका वाहे । क्षणा येका स्थिर

राहे । क्षणा येका पाहे । विस्मित होउनी ॥२२॥

क्षणा येकातें उमजे । क्षणा येकातें निर्बुजे ।

नाना विकार करिजे । ते कल्पना जाणावी ॥२३॥

कल्पना जन्माचें मूळ । कल्पना भक्तीचें फळ ।

कल्पना तेचि केवळ । मोक्षदाती ॥२४॥

असो ऐसी हे कल्पना । साधनें दे समाधाना ।

येरवीं हे पतना । मूळच कीं ॥२५॥

म्हणौन सर्वाचें मूळ । ते हे कल्पनाच

केवळ । इचें केलियां निर्मूळ । ब्रह्मप्राप्ती ॥२६॥

श्रवण आणी मनन । निजध्यासें समाधान ।

मिथ्या कल्पनेचें भान । उडोन जाये ॥२७॥

शुद्ध ब्रह्माचा निश्चयो । करी कल्पनेचा जयो ।

निश्चितार्थें संशयो । तुटोन गेला ॥२८॥

मिथ्या कल्पनेचें कोडें । कैसें राहे साचापुढें ।

जैसें सूर्याचेनि उजेडें । नासे तम ॥२९॥

तैसें ज्ञानाचेनि प्रकाशें । मिथ्या कल्पना हे

नासे । मग हें तुटे अपैसें । द्वैतानुसंधान ॥३०॥

कल्पनेनें कल्पना उडे । जैसा मृगें मृग सांपडे ।

कां शरें शर आतुडे | आकाशमार्गी ||३१||

शुद्ध कल्पनेचें बळ | जालियां नासे सबळ |

हेंचि वचन प्रांजळ | सावध ऐका ||३२||

शुद्ध कल्पनेची खूण | स्वयें कल्पिजे निर्गुण |

सस्वरूपीं विस्मरण | पडोंचि नेदी ||३३||

सदा स्वरूपानुसंधान | करी द्वैताचें निर्शन |

अद्वैयनिश्चयाचें ज्ञान | तेचि शुद्ध कल्पना ||३४||

अद्वैत कल्पी ते शुद्ध | द्वैत कल्पी ते अशुद्ध |

अबुद्ध तेंचि प्रसिद्ध | सबळ जाणावी ||३५||

शुद्ध कल्पनेचा अर्थ | अद्वैताचा निश्चितार्थ |

आणी सबळ वेर्थ | द्वैत कल्पी ||३६||

अद्वैतकल्पना प्रकाशे | तेचि क्षणीं द्वैत नासे |

द्वैतासरिसी निरसे | सबळ कल्पना ||३७||

कल्पनेनें कल्पना सरे | ऐसी जाणावी चतुरें |

सबळ गेलियां नंतरें | शुद्ध उरली ||३८||

शुद्ध कल्पनेचें रूप | तेंचि जें कल्पी स्वरूप |

स्वरूप कल्पितां तद्रूप | होये आपण ॥३९॥

कल्पनेसी मिथ्यत्व आलें | सहजचि तद्रूप

जालें | आत्मनिश्चये नासिलें | कल्पनेसी ॥४०॥

जेचि क्षणीं निश्चये चळे | तेचि क्षणीं द्वैत

उफाळे | जैसा अस्तमानीं प्रबळे | अंधकार ॥४१॥

तैसें ज्ञान होतां मळिन | अज्ञान प्रबळे

जाण | याकारणें श्रवण | अखंड असावें ॥४२॥

आतां असो हें बोलणें जालें | आशंका फेडूं येका

बोलें | जयास द्वैत भासलें | तें तूं नव्हेसी सर्वथा ॥४३॥

मागील आशंका फिटली | इतुकेन हे कथा संपली |

पुढें वृत्ति सावध केली | पाहिजे श्रोतीं ॥४४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

द्वैतकल्पनानिर्शिननाम समास पांचवा ॥ ७.५ ॥

दशक ७ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा-



[१] जल्प ५.४- तर्क,कल्पना [२] ब्रह्माचा संकल्प ५.४-  
 माया व ब्रह्माची कल्पना मनाला होते. ती कल्पना मावळली  
 अर्थात मन उन्मन झाले म्हणजे निर्विकल्प समाधी लागली  
 की द्वैत उरतच नाही.कल्पनेनेच कल्पना मावळते. ब्रह्माची  
 कल्पना ती शुद्ध,तोच संकल्प होय. मायेची कल्पना ती  
 अशुद्ध, तो विकल्प होय.संकल्पाने विकल्पाचा नाश करुन  
 केवळ ब्रह्माची प्राप्ती होते. [३] तुर्या- - सर्वसाक्षिणी ५.५-  
 तुर्या अवस्थेस- च सर्वसाक्षिणी समजले जाते, या अवस्थेत  
 साधकास एका बाजुने मायेचे आणि दुसऱ्या बाजुने ब्रह्माचे  
 असे दोन्हीकडचे ज्ञान असते,तीच सविकल्प समाधी [४]  
 त्रिविधा आकाश ५.९- घटाकाश,मठाकाश,महदा- काश.[५]  
 उन्मनीं/उन्मन ५.११- संपूर्ण वृत्तीरहित अवस्था,[६] ज्ञेयी  
 तत्वता ५.२०- खरोखर ज्ञान [७] निर्बुजे ५.२३- घाबरते,  
 अडखळते [८] अंतर्वृत्तीचिये- अंतरंगात वृत्ती अत्यंत सूक्ष्म  
 होणे म्हणजेच ज्ञानदृष्टी लाभणे होय,[९] अबुद्ध ५.३५-  
 अशुद्ध

समास सहावा : बद्धमुक्तनिरूपण ॥ ७.६ ॥

॥श्रीराम॥

अद्वैत ब्रह्म निरोपिलें । जें कल्पनेरहित संचलें ।

क्षणयेक तदाकार केलें । मज या निरूपणें ॥१॥

परी म्या तदाकार व्हावें । ब्रह्मचि होऊन असावें ।

पुन्हा संसारास न यावें । चंचळपणें सर्वथा ॥२॥

कल्पनारहित जें सुख । तेथें नाहीं संसारदुःख ।

म्हणोनि तेंचि येक । होऊन असावें ॥३॥

ब्रह्मचि होईजे श्रवणें । पुन्हा वृत्तीवरी लागे

येणें । ऐसें सदा येणें जाणें । चुकेना कीं ॥४॥

मनें अंतरिक्ष जावें । क्षणयेक ब्रह्मचि व्हावें ।

पुन्हा तेथून कोंसळावें । वृत्तीवरी मागुतें ॥५॥

प्रत्यावृत्ती सैरावैरा । किती करूं येरझारा ।

पाईं लाउनियां दोरा । कीटक जैसा ॥६॥

उपदेशकाळीं तदाकार । होतां पडे हें शरीर ।

अथवा नेणें आपपर | ऐसें जालें पाहिजे ॥७॥

ऐसें नस्तां जें बोलणें | तेंचि वाटे लाजिरवाणें |

ब्रह्म होऊन संसार करणें | हेंहि विपरीत दिसे ॥८॥

जो स्वयें ब्रह्मचि जाला | तो मागुता कैसा आला |

ऐसें ज्ञान माझें मजला | प्रशस्त न वटे ॥९॥

ब्रह्मचि होऊन जावें | कां तें संसारींच असावें |

दोहींकडे भरंगळावें | किती म्हणूनी ॥१०॥

निरूपणीं ज्ञान प्रबळे | उठोन जातां तें मावळे |

मागुता कामक्रोध खवळे | ब्रह्मरूपासी ॥११॥

ऐसा कैसा ब्रह्म जाला | दोहींकडे अंतरला |

वोडगस्तपणेंचि गेला | संसार त्याचा ॥१२॥

घेतां ब्रह्मसुखाची गोडी | संसारिक मागें वोडी |

संसार करितां आवडी | ब्रह्मीं उपजे मागुती ॥१३॥

ब्रह्मसुख नेलें संसारें | संसार गेला ज्ञानद्वारें |

दोनी अपुरीं पुरें | येकही नाहीं ॥१४॥

याकारणें माझें चित्त | चंचळ जालें दुश्चीत |

काये करणें निश्चीत | येकही नाहीं ॥१५॥

ऐसा श्रोता करी विनती | आतां राहावें कोणे रीतीं |

म्हणे अखंड माझी मती | ब्रह्माकार नाहीं ॥१६॥

आतां याचें प्रत्योत्तर | वक्ता देईल सुंदर |

श्रोतीं व्हावें निरोत्तर | क्षणयेक आतां ॥१७॥

ब्रह्मचि होऊन जे पडिले | तेचि मुक्तपदास

गेले | येर ते काय बुडाले | व्यासादिक ॥१८॥

श्रोता विनती करी पुढती | शुको मुक्तो वामदेवो वा

हे श्रुती | दोघेचि मुक्त आदिअंतीं | बोलतसे ॥१९॥

वेदें बद्ध केले सर्व | मुक्त शुक वामदेव |

वेदवचनीं अभाव | कैसा धरावा ॥२०॥

ऐसा श्रोता वेदाधारें | देता झाला प्रत्योत्तरें |

दोघेचि मुक्त अत्यादरें | प्रतिपाद्य केले ॥२१॥

वक्ता बोले याउपरी | दोघेचि मुक्त सृष्टीवरी |

ऐसें बोलतां उरी | कोणास आहे ॥२२॥

बहु ऋषि बहु मुनी | सिद्ध योगी आत्मज्ञानी |

जाले पुरुष समाधानी | असंख्यात ॥२३॥

२६] प्रन्हादनारदपराशरपुंडरीक

व्यासांबरीषशुकशौनकभीष्मदाल्भ्यान् |

रुक्मांगदार्जुनवसिष्ठबिभीषणादीन्

पुण्यानिमान्परमभागवतान्स्मरामि ॥१॥

२७] कविर्हरिरंतरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः |

आविर्होत्रोऽथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः ॥२॥

याहि वेगळे थोर थोर | ब्रह्माविष्णुमहेश्वर |

आदिकरून दिगंबर | विदेहादिक ॥२४॥

शुक वामदेव मुक्त जाले | येर हे अवघेचि बुडाले |

या वचना विश्वासले | ते पढतमूर्ख ॥२५॥

तरी वेद कैसें बोलिला | तो काय तुम्हीं मिथ्या

केला | ऐकोन वक्ता देता जाला | प्रत्योत्तर ॥२६॥

वेद बोलिला पूर्वपक्ष | मूर्ख तेथेंचि लावी लक्ष |

साधु आणी वित्पन्न दक्ष | त्यांस हें न मने ॥२७॥

तथापी हें जरी मानलें | तरी वेदसामर्थ्य बुडालें |

वेदांचेनि उद्धरिलें | न वचे कोणा ||२८||

वेदा आंगीं सामर्थ्य नसे | तरी या वेदास कोण पुसे |

म्हणौनि वेदीं सामर्थ्य असे | जन उधरावया ||२९||

वेदाक्षर घडे ज्यासी | तो बोलिजे पुण्यरासी |

म्हणौन वेदीं सामर्थ्यासी | काय उणें ||३०||

वेदशास्त्रपुराण | भाग्य जालियां श्रवण |

तेणें होईजे पावन | हें बोलती साधु ||३१||

श्लोक अथवा श्लोकार्ध | नाहीं तरी श्लोकपाद |

श्रवण होतां येक शब्द | नाना दोष जाती ||३२||

वेद शास्त्रीं पुराणीं | ऐशा वाक्याच्या आइणी |

अगाध महिमा व्यासवाणी | वदोन गेली ||३३||

येकाक्षर होतां श्रवण | तत्काळचि होईजे पावन |

ऐसें ग्रंथाचें महिमान | ठाई ठाई बोलिलें ||३४||

दोहीवेगळा तिजा नुधरे | तरी महिमा कैचा उरे |

असो हें जाणिजे चतुरें | येरां गथागोवी ||३५||

वेदशास्त्रें पुराणें | कैसीं होती अप्रमाणें |

दोघांवांचून तिसरा कोणें | उद्धरावा ॥३६॥

म्हणसी काष्ठीं लागोन पडिला | तोचि येक मुक्त

जाला | शुक तोहि अनुवादला | नाना निरूपणें ॥३७॥

शुक मुक्त ऐसें वचन | वेद बोलिला हें प्रमाण |

परी तो नव्हता अचेतन | ब्रह्माकार ॥३८॥

अचेतन ब्रह्माकार | असता शुक योगेश्वर |

तरी सारासार विचार | बोलणें न घडे ॥३९॥

जो ब्रह्माकार जाला | तो काष्ठ होऊन पडिला |

शुक भागवत बोलिला | परीक्षितीपुढें ॥४०॥

निरूपण हें सारासार | बोलिला पाहिजे विचार |

धांडोळावें सचराचर | दृष्टांताकारणें ॥४१॥

क्षणयेक ब्रह्मचि व्हावें | क्षणयेक दृश्य धांडोळावें |

नाना दृष्टांतीं संपादावें | वगतृत्वासी ॥४२॥

असो भागवतनिरूपण | शुक बोलिला आपण |

तया आंगीं बद्धपण | लाऊं नये कीं ॥४३॥

म्हणोनी बोलतां चालतां | निचेष्टित पडिलें

नस्तां । मुक्ति लाभे सायोज्यता । सद्गुरुबोधें ॥४४॥

येक मुक्त येक नित्यमुक्त । येक जाणावे जीवन्-

मुक्त । येक योगी विदेहमुक्त । समाधानी ॥४५॥

सचेतन ते जीवन्मुक्त । अचेतन ते विदेहमुक्त ।

दोहिवेगळे नित्यमुक्त । योगेश्वर जाणावे ॥४६॥

स्वरूपबोधें स्तब्धता । ते जाणावी ताटस्तता ।

ताटस्तता आणी स्तब्धता । हा देहसमंधु ॥४७॥

येथें अनुभवासी कारण । येर सर्व निःकारण ।

तृप्ती पावावी आपण । आपुल्या स्वानुभवे ॥४८॥

कंठमर्याद जेविला । त्यास म्हणती भुकेला ।

तेणें शब्दे जाजावला । हें तों घडेना ॥४९॥

स्वरूपीं नाहीं देहो । तेथें काइसा संदेहो ।

बद्ध मुक्त ऐसा भावो । देहाचकडे ॥५०॥

देहबुद्धि धरून चिंतीं । मुक्त ब्रह्मादिक नव्हेती ।

तेथें शुकाची कोण गती । मुक्तपणाची ॥५१॥

मुक्तपण हेंचि बद्ध । मुक्त बद्ध हें अबद्ध ।



सस्वरूप स्वतसिद्ध | बद्ध ना मुक्त ॥५२॥

मुक्तपणाची पोटीं शिळा | बांधतां जाईजे

पाताळा | देहबुद्धीचा आगळा | स्वरूपीं न संटे ॥५३॥

मीपणापासून सुटला | तोचि येक मुक्त जाला |

मुका अथवा बोलिला | तरी तो मुक्त ॥५४॥

जयास बाधावें तें वाव | तेथें कैचा मुक्तभाव |

पाहों जातां सकळ वाव | गुणवार्ता ॥५५॥

२८] बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुतः |

गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बंधनम् ॥३॥

तत्त्वज्ञाता परमशुद्ध | तयासी नाहीं मुक्त बद्ध |

मुक्त बद्ध हा विनोद | मायागुणें ॥५६॥

जेथें नामरूप हें सरे | तेथें मुक्तपण कैचें उरे |

मुक्त बद्ध हें विसरे | विसरलेपणेंसीं ॥५७॥

बद्ध मुक्त जाला कोण | तो तरी नव्हे कीं आपण |

बधक जाणावें मीपण | धर्त्यास बाधी ॥५८॥

एवं हा अवघा भ्रम | अहंतेचा जाला श्रम |

मायातीत जों विश्राम | सेविला नाहीं ॥५९॥

असो बद्धता आणी मुक्तता | आली कल्पनेच्या

माथां | ते कल्पना तरी तत्वता | साच आहे ॥६०॥

म्हणोनि हें मृगजळ | माया नाथिलें आभाळ |

स्वप्न मिथ्या तत्काळ | जागृतीसी होये ॥६१॥

स्वप्नीं बद्ध मुक्त जाला | तो जागृतीस नाहीं

आला | केंचा कोण काये जाला | कांहीं कळेना ॥६२॥

म्हणोनि मुक्त विश्वजन | जयास जालें आत्म-

ज्ञान | शुद्धज्ञानें मुक्तपण | समूळ वाव ॥६३॥

बद्ध मुक्त हा संदेहो | धरी कल्पनेचा देहो |

साधु सदा निःसंदेहो | देहातीत वस्तु ॥६४॥

आतां असो हें पुढती | पुढें राहावें कोणें रिती |

तेंचि निरूपण श्रोतीं | सावध परिसावें ॥६५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

बद्धमुक्तनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ७.६ ॥

दशक ७ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

१] अंतरिक्ष ६.५- आकाश,अवकाश,चिदाकाश,गुप्त [२]  
 वृत्तीवरी मागुते ६.५- पुन्हा देहभानावर यावे.[३] प्रत्यावृत्ती  
 ६.६- पुन्हा पुन्हा [४] दोहींकडे भरंगळावे ६.१०- गोंधळून  
 दोन्हीकडे ये जा करणे, [५] वोडगस्तपणे ६.१२-  
 ओढाताणीत, [६]श्लोक अथवा श्लोकार्ध ६.३२- एक  
 श्लोक,त्याचा अर्धा भाग,चरण किंवा शब्द कानी पडला तरी  
 अनेक पापे नष्ट होतात असा या ओवीचा वादात्मक अर्थ  
 होतो.परंतु एखादा श्लोक वा त्यातील शब्द कानी पडावा  
 अशी इच्छा होणे म्हणजे त्या माणसाची मुमुक्षत्वाकडे  
 वाटचाल होण्यास सुरुवात होऊन पाप नष्ट होते असं  
 श्रीसमर्थांना सुचवावयाचे असावे.[७]वाक्याच्या आइणी  
 ६.३३-वाक्याच्या ओळी, [८] तिजा नुधरे ६.३५- तिसरा  
 कोणी नसेल्यास, [९] काष्टी लागोन पडला ६.३७- काष्टवत  
 होऊन पडला, [१०] न संटे ६.५३- संभवत नाही. [११]  
 ज्यास बाधावे ते वाव ६.५५- जे(जे म्हणजे अहंकारादि)  
 बाध करायला जावे ते मायिक, भ्रममूलक असते. वाव=भ्रम,  
 मायिक; बाधावे=वगळावे; [१२] बधक ६.५७- बाधक [१३]  
 कल्पना तरी तत्वता साच आहे ६.६०- खरोखर ही कल्पना  
 तरी सत्य आहे का?

समास सातवा : साधनप्रतिष्ठानिरूपण ॥ ७.७ ॥

॥श्रीराम॥

वस्तूसि जरी कल्पावें | तरी ते निर्विकल्प

स्वभावे | तेथें कल्पनेच्या नावे | सुन्याकार ॥१॥

तथापि कल्पूं जातां | नये कल्पनेच्या हातां |

वोळखी ठाई न पडे चित्ता | भ्रंश पडे ॥२॥

कांहीं दृष्टीसचि न दिसे | मनास तेंहि न

भासे | न भासे न दिसे कैसें | वोळखावे ॥३॥

पाहों जातां निराकार | मनासि पडे सुन्याकार |

कल्पूं जातां अंधकार | भरला वाटे ॥४॥

कल्पूं जातां वाटे काळें | ब्रह्म काळें ना पिवळें |

आरक्त निळें ना धवळें | वर्णरहित ॥५॥

जया वर्णवेक्ती नसे | भासाहून अनारिसें |

रूपचि नाहीं कैसें | वोळखावे ॥६॥

न दिसतां वोळखण | किती धरावी आपण |

हैं तों श्रमासीच कारण | होतसे ॥७॥

जो निर्गुण गुणातीत | जो अदृश्य अवेक्त |

जो अचिंत्य चिंतनातीत | परमपुरुष ॥८॥

२९] अचिंत्याव्यक्तरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने |

समस्त जगदाधारमूर्तये ब्रह्मणे नमः ॥१॥

अचिंत्य तें चिंतावें | अव्यक्तास आठवावें |

निर्गुणास वोळखावें | कोणेपरी ॥९॥

जें दृष्टीसचि न पडे | जें मनासहि नातुडे |

तया कैसें पाहाणें घडे | निर्गुणासी ॥१०॥

असंगाचा संग धरणें | निरावलंबीं वास करणें |

निशब्दासी अनुवादणें | कोणेपरी ॥११॥

अचिंत्यासी चिंतूं जातां | निर्विकल्पासी कल्पितां |

अद्वैताचें ध्यान करितां | द्वैतचि उठे ॥१२॥

आतां ध्यानचि सोडावें | अनुसंधान तें मोडावें |

तरी मागुतें पडावें | माहा संशई ॥१३॥

द्वैताच्या भेणें अंतरीं | वस्तु न पाहिजे तरी |

तेणें समाधाना उरी | कदा असेचिना ॥१४॥

सवे लावितां सवे पडे | सवे पडतां वस्तु आतुडे |

नित्यानित्यविचारें घडे | समाधान ॥१५॥

वस्तु चिंतितां द्वैत उपजे | सोडी करितां कांहींच

नुमजे | सुन्यत्वसंदेहीं पडिजे | विवेकेंविण ॥१६॥

म्हणोनि विवेक धरावा | ज्ञानें प्रपंच सारावा |

अहंभाव वोसरावा | परी तो वोसरेना ॥१७॥

परब्रह्म तें अद्वैत | कल्पितांच उठे द्वैत |

तेथें हेत आणी दृष्टांत | कांहींच न चले ॥१८॥

तें आठवितां विसरिजे | कां तें विसरोनि

आठविजे | जाणोनियां नेणिजे | परब्रह्म तें ॥१९॥

त्यास न भेटतां होये भेटी | भेटों जातां पडे

तुटी | ऐसी हे नवल गोष्टी | मुकेपणाची ॥२०॥

तें साधूं जातां साधवेना | नातरी सोडितां

सुटेना | लागला समंध तुटेना | निरंतर ॥२१॥

तें असतचि सदां असे | नातरी पाहातां दुरासे |

न पाहातां प्रकाशे | जेथें तेथें ॥२२॥

जेथें उपाये तोचि अपाये | आणी अपाये तोचि

उपाये | हें अनुभवेविण काये | उमजों जाणे ॥२३॥

तें नुमजतांच उमजे | उमजोन कांहींच नुमजे |

तें वृत्तीविण पाविजे | निवृत्तिपद ॥२४॥

तें ध्यानीं धरितां नये | चिंतनीं चिंतावें तें

काये | मनामधें न समाये | परब्रह्म तें ॥२५॥

त्यास उपमे द्यावें जळ | तरी तें निर्मळ निश्चळ |

विश्व बुडालें सकळ | परी तें कोरडेंचि असे ॥२६॥

नव्हे प्रकाशासारिखें | अथवा नव्हे काळोखें |

आतां तें कासयासारिखें | सांगावें हो ॥२७॥

ऐसें ब्रह्म निरंजन | कदा नव्हे दृश्यमान |

लावावें तें अनुसंधान | कोणे परी ॥२८॥

अनुसंधान लाऊं जातां | कांहीं नाहीं वाटे आतां |

तेणे मनाचिया माथां | संदेह वाजे ॥२९॥

लटिकेंचि काय पाहावें | कोठें जाऊन राहावें |

अभाव घेतला जीवें | सत्य स्वरूपाचा ॥३०॥

अभावचि म्हणों सत्य | तरी वेदशास्त्र कैसें मिथ्य |

आणी व्यासादिकांचें कृत्य | वाउगें नव्हे ॥३१॥

म्हणोनि मिथ्या म्हणतां नये | बहुत ज्ञानाचे उपाये |

बहुतीं निर्मिलें तें काये | मिथ्या म्हणावें ॥३२॥

अद्वैतज्ञानाचा उपदेश | गुरुगीता तो महेश |

सांगता होये पार्वतीश | पार्वतीप्रती ॥३३॥

अवधूत गीता केली | गोरक्षीस निरोपिली |

ते अवधूतगीता बोलिली | ज्ञानमार्ग ॥३४॥

विष्णु होऊन राजहंस | विधीस केला उपदेश |

ते हंसगीता जगदीश | बोलिला स्वमुखें ॥३५॥

ब्रह्मा नारदा उपदेशित | चतुःश्लोकी भागवत |

पुढें व्यासमुखें बहुत | विस्तारलें ॥३६॥

वसिष्ठसार वसिष्ठऋषी | सांगता जाला रघुनाथासी |

कृष्ण सांगे अर्जुनासी | सप्तश्लोकी गीता ॥३७॥

ऐसें सांगावें तें किती | बहुत ऋषी बोलिले बहुतीं |



अद्वैत ज्ञान आदिअंतीं | सत्यचि असे ॥३८॥  
 म्हणोनि मिथ्या आत्मज्ञान | म्हणतां पाविजे  
 पतन | प्रज्ञेरहित जे जन | तयांसी हें कळेना ॥३९॥  
 जेथें शेषाची प्रज्ञा मंदली | श्रुतीस मौन्यमुद्रा पडिली |  
 जाणपणें न वचे वदली | स्वरूपस्थिती ॥४०॥  
 आपणास नुमजे बरवें | म्हणोनि मिथ्या कैसें  
 करावें | नातरी सुदृढ धरावें | सद्गुरुमुखें ॥४१॥  
 मिथ्य तेंचि सत्य जालें | सत्य असोन मिथ्य  
 केलें | संदेहसागरीं बुडालें | अकस्मात मन ॥४२॥  
 मनास कल्पायाची सवे | मनें कल्पिलें तें नव्हे |  
 तेणें गुणें संदेह धांवे | मीपणाचेनि पंथें ॥४३॥  
 तरी तो पथचि मोडावा | मग परमात्मा जोडावा |  
 समूळ संदेह तोडावा | साधुचेनि संगतीं ॥४४॥  
 मीपण शस्त्रें तुटेना | मीपण फोडितां फुटेना |  
 मीपण सोडितां सुटेना | कांहीं केल्या ॥४५॥  
 मीपणें वस्तु नाकळे | मीपणें भक्ति मावळे |

मीपणें शक्ति गळे | वैराग्याची ॥४६॥

मीपणें प्रपंच न घडे | मीपणें परमार्थ बुडे |

मीपणें सकळहि उडे | येशकीर्तिप्रताप ॥४७॥

मीपणें मीत्री तुटे | मीपणें प्रीति आटे |

मीपणें लिगटे | अभिमान आंगीं ॥४८॥

मीपणें विकल्प उठे | मीपणें कळह सुटे |

मीपणें संमोह फुटे | ऐक्यतेचा ॥४९॥

मीपण कोणासिच न साहे | तें भगवंतीं कैसेनि साहे |

म्हणौनि मीपण सांडून राहे | तोचि समाधानी ॥५०॥

मीपण कैसे त्यागावें | ब्रह्म कैसें अनुभवावें |

समाधान कैसें पावावें | कोणा प्रकारें ॥५१॥

मीपण जाणोनि त्यागावे | ब्रह्म होऊन अनुभवावे |

समाधान ते पावावे | निःसंगपणे ॥५२॥

आणीक येक समाधान | मीपणेंविण साधन |

करूं जाणे तोचि धन्य | समाधानी ॥५३॥

मी तो ब्रह्मचि जालों स्वता | साधन कोण करील

आतां । ऐसैं मनीं कल्पूं जातां । कल्पनाचि उठे ॥५४॥

ब्रह्मीं कल्पना न साहे । तेचि तेथें उभी राहे ।

तयेसि शोधून पाहे । तोचि साधु ॥५५॥

निर्विकल्पासी कल्पावें । परी कल्पिते आपण

न व्हावें । मीपणासि त्यागावें । येणें रिती ॥५६॥

या ब्रह्मविद्येच्या लपणीं । कांहींच नसावे असोनी ।

दक्ष आणी समाधानी । तोचि हें जाणें ॥५७॥

जयासी आपण कल्पावें । तेंचि आपण स्वभावें ।

येथें कल्पनेच्या नावें । सुन्य आलें ॥५८॥

पदीहून चळों नये । करावें साधन उपाये ।

तरीच सांपडे सोये । अलिप्तपणाची ॥५९॥

राजा राजपदीं असतां । उगीच चाले सर्व सत्ता ।

साध्यचि होऊन तत्वता । साधन करावें ॥६०॥

साधन आलें देहाच्या माथां । आपण देह नव्हे

सर्वथा । ऐसा करुनि अकर्ता । सहजचि जाला ॥६१॥

देह आपण ऐसैं कल्पावें । तरीच साधन त्यागावें ।

देहातीत अस्तां स्वभावे | देह कैचा ||६२||

ना तें साधन ना तें देह | आपला आपण निःसंदेह |

देहींच असोन विदेह | स्थिति ऐसी ||६३||

साधनेंविण ब्रह्म होतां | लागों पाहे देहममता |

आळस प्रबळे तत्वता | ब्रह्मज्ञानमिसें ||६४||

परमार्थमिसें अर्थ जागे | ध्यानमिसें निद्रा लागे |

मुक्तिमिसें दोष भोगे | अनर्गळता ||६५||

निरूपणमिसें निंदा घडे | संवादमिसें वेवाद पडे |

उपाधीमिसें येऊन जडे | अभिमान आंगीं ||६६||

तैसा ब्रह्मज्ञानमिसें | आळस अंतरीं प्रवेशे |

म्हणे साधनाचें पिसें | काय करावें ||६७||

३०] किं करोमि क्व गच्छामि किं गृण्हामि त्यजामि किं |

आत्मना पूरितं सर्वं महाकल्पांबुना यथा ||२||

वचन आधारीं लाविलें | जैसें शस्त्र फिरविलें |

स्वता हाणोन घेतलें | जयापरी ||६८||

तैसा उपायाचा अपाये | विपरीतपणें स्वहित जाये |

साधन सोडितां होये | मुक्तपणें बद्ध ॥६९॥

साधन करितांच सिद्धपण | हातींचें जाईल निघोन |

तेणें गुणें साधन | करुंच नावडे ॥७०॥

लोक म्हणती हा साधक | हेचि लज्या वाटे येक |

साधन करिती ब्रह्मादिक | हें ठाउकें नाहीं ॥७१॥

आतां असो हे अविद्या | अभ्याससारणी विद्या |

अभ्यासें पाविजे अद्या | पूर्ण ब्रह्म ॥७२॥

अभ्यास करावा कवण | ऐसा श्रोता करी प्रश्न |

परमार्थांचें साधन | बोलिलें पाहिजे ॥७३॥

याचें उत्तर श्रोतयांसी | दिधलें पुढिलें समासीं |

निरोपिलें साधनासी | परमार्थांच्या ॥७४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

साधनप्रतिष्ठानिरूपणनाम समास सातवा ॥ ७.७ ॥

दशक ७ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] भ्रंश पडे ७.२- गोंधळ उडतो, [२] वर्णवेक्ती ७.६- रंगरूप  
 [३] नातुडे ७.१०- दिसत नाही, जाणवत नाही [४]सवे  
 लाविता ७.१५- सवय लावावी तसे,[५] संदेह वाजे ७.२९-  
 संशय येतो, [६] मीपणे लिगटे ७.४८- मी पणाने अहंकार  
 चिकटतो,[७] लपणी ७.५७- लपंडाव [८] अर्थ जागे ७.६५-  
 स्वार्थ जागा होतो.[९] अनर्गळता ७.६५- स्वैराचारता,  
 [१०] अभ्याससारणी ७.७२- जसा अभ्यास करावा तशी  
 प्राप्त होणारी [११] अद्या ७.७२- आद्य, अनादि,नित्य ब्रह्म  
 'मी' आहे.

सुवर्ण कण :- आत्मज्ञानी विचारवंतांमध्ये जीवनांत  
 विवेकाला सर्वश्रेष्ठ स्थान देणारे फक्त ६ तत्त्वचिंतक  
 आढळतात.[१] भगवद्गीता सांगणारे भगवान  
 श्रीकृष्ण,[२]सांख्यदर्शन सांगणारे कपिलाचार्य [३] रोमन  
 तत्त्वचिंतक प्लॅटिनस (इ.स २७०), [४] श्रीशंकराचार्य  
 इ.स.८१०,[५] ज्यु तत्त्वचिंतक स्पिनोझा (इ.स.१६७७)  
 आणि [६]श्रीसमर्थ रामदास स्वामी (इ.स.१६८२). ते  
 म्हणतात “विवेकाच्या बळावर आत्मदर्शन होऊ शकते.”

समास आठवा : श्रवणनिरूपण-१\* || ७.८ ||

॥श्रीराम॥

ऐका परमार्थाचें साधन | जेणें होये

समाधान | तें तूं जाण गा श्रवण | निश्चयेंसीं ||१||

श्रवणें आतुडे भक्ती | श्रवणें उद्धवे विरक्ती |

श्रवणें तुटे आसक्ती | विषयांची ||२||

श्रवणें घडे चित्तशुद्धी | श्रवणें होये दृढबुद्धी |

श्रवणें तुटे उपाधी | अभिमानाची ||३||

श्रवणें निश्चयो घडे | श्रवणें ममता मोडे |

श्रवणें अंतरीं जडे | समाधान ||४||

श्रवणें आशंका फिटे | श्रवणें संशय तुटे |

श्रवण होतां पालटे | पूर्व गुण आपुला ||५||

श्रवणें आवरे मन | श्रवणें घडे समाधान |

श्रवणें तुटे बंधन | देहबुद्धीचें ||६||

श्रवणें मीपण जाये | श्रवणें धोका नये |  
 श्रवणें नाना अपाये | भस्म होती ॥७॥  
 श्रवणें होये कार्यसिद्धि | श्रवणें लागे समाधी |  
 श्रवणें घडे सर्व सिद्धी | समाधानासी ॥८॥  
 सत्संगावरी श्रवण | तेणें कळे निरूपण |  
 श्रवणें होईजे आपण | तदाकार ॥९॥  
 श्रवणें प्रबोध वाढे | श्रवणें प्रज्ञा चढे |  
 श्रवणें विषयांचे वोढे | तुटोन जाती ॥१०॥  
 श्रवणें विचार कळे | श्रवणें ज्ञान हें प्रबळे |  
 श्रवणें वस्तु निवळे | साधकासी ॥११॥  
 श्रवणें सद्बुद्धि लागे | श्रवणें विवेक जागे |  
 श्रवणें मन हें मागे | भगवंतासी ॥१२॥  
 श्रवणें कुसंग तुटे | श्रवणें काम वोहटे |  
 श्रवणें धोका आटे | येकसरां ॥१३॥  
 श्रवणें मोह नासे | श्रवणें स्फूर्ति प्रकाशे |  
 श्रवणें सद्बुद्धि भासे | निश्चयात्मक ॥१४॥



श्रवणें होये उत्तम गती । श्रवणें आतुडे शांती ।  
 श्रवणें पाविजे निवृत्ती । अचळ पद ॥१५॥  
 श्रवणा ऐसें सार नाहीं । श्रवणें घडे सर्व कांहीं ।  
 भवनदीचा प्रवाहीं । तरणोपाव श्रवणें ॥१६॥  
 श्रवण भजनाचा आरंभ । श्रवण सर्वीं सर्वारंभ ।  
 श्रवणें होये स्वयंभ । सर्व कांहीं ॥१७॥  
 प्रवृत्ती अथवा निवृत्ती । श्रवणेंविण न घडे प्राप्ती ।  
 हे तों सकळांस प्रचिती । प्रत्यक्ष आहे ॥१८॥  
 ऐकिल्याविण कळेना । हें ठाउकें आहे जना ।  
 याकारणें मूळ प्रेत्ना । श्रवण आधीं ॥१९॥  
 जें जन्मीं ऐकिलेंचि नाहीं । तेथें पडिजे संदेहीं ।  
 म्हणोनियां दुजें कांहीं । साम्यता न घडे ॥२०॥  
 बहुत साधनें पाहातां । श्रवणास न घडे साम्यता ।  
 श्रवणेंविण तत्वता । कार्य न चले ॥२१॥  
 न देखतां दिनकर । पडे अवघा अंधकार ।  
 श्रवणेंविण प्रकार । तैसा होये ॥२२॥

कैसी नवविधा भक्ती | कैसी चतुर्विधा मुक्ती |

कैसी आहे सहजस्थिती | हें श्रवणेंविण न कळे ||२३||

न कळे षट्कर्माचरण | न कळे कैसें पुरश्चरण |

न कळे कैसें उपासन | विधियुक्त ||२४||

नाना व्रतें नाना दानें | नाना तपें नाना साधनें |

नाना योग तीर्थाटणें | श्रवणेंविण न कळती ||२५||

नाना विद्या पिंडज्ञान | नाना तत्वांचें शोधन |

नाना कळा ब्रह्मज्ञान | श्रवणेंविण न कळे ||२६||

आठराभार वनस्पती | येका जळें प्रबळती |

येका रसें उत्पत्ती | सकळ जीवांची ||२७||

सकळ जीवां येक पृथ्वी | सकळ जीवां येक

रवी | सकळ जीवां वर्तवी | येक वायो ||२८||

सकळ जीवां येक पैस | जयास बोलिजे आकाश |

सकळ जीवांचा वास | येका परब्रह्मीं ||२९||

तैसें सकळ जीवांस मिळोन | सार येकचि साधन |

तें हें जाण श्रवण | प्राणिमात्रांसीं ||३०||

नाना देश भाषा मतें | भूमंडळीं असंख्यातें |  
 सर्वास श्रवणापरतें | साधनचि नाहीं ||३१||  
 श्रवणें घडे उपरती | बद्धाचे मुमुक्ष होती |  
 मुमुक्षाचे साधक अती | नेमेंसिं चालती ||३२||  
 साधकाचे होती सिद्ध | आंगीं बाणतां प्रबोध |  
 हें तों आहे प्रसिद्ध | सकळांस ठाउकें ||३३||  
 ठाईचे खळ चांडाळ | तेचि होती पुण्यसिळ |  
 ऐसा गुण तत्काळ | श्रवणाचा ||३४||  
 जो दुर्बुद्धि दुरात्मा | तोचि होये पुण्यात्मा |  
 अगाध श्रवणाचा महिमा | बोलिला न वचे ||३५||  
 तीर्थाव्रतांची फळश्रुती | पुढें होणार सांगती |  
 तैसें नव्हे हातीचा हातीं | सप्रचित श्रवण ||३६||  
 नाना रोग नाना व्याधी | तत्काळ तोडिजे औषधी |  
 तैसी आहे श्रवणसिद्धी | अनुभवी जाणती ||३७||  
 श्रवणाचा विचार कळे | तरीच भाग्यश्री प्रगटे बळें |  
 मुख्य परमात्माच आकळे | स्वानुभवासी ||३८||

या नाव जाणावें मनन | अर्थालार्गीं सावधान |  
 निजध्यासें समाधान | होत असे ॥३९॥  
 बोलिल्याचा अर्थ कळे | तरीच समाधान निवळे |  
 अकस्मात अंतरीं वोळे | निःसंदेहता ॥४०॥  
 संदेह जन्माचें मूळ | तें श्रवणें होये निर्मूळ |  
 पुढें सहजचि प्रांजळ | समाधान ॥४१॥  
 जेथें नाहीं श्रवण मनन | तेथें कैचें समाधान |  
 मुक्तपणाचें बंधन | जडलें पाई ॥४२॥  
 मुमुक्ष साधक अथवा सिद्ध | श्रवणेंविण तो अबद्ध |  
 श्रवण मननें शुद्ध | चित्तवृत्ति होये ॥४३॥  
 जेथें नाहीं नित्य श्रवण | तें जाणावें विलक्षण |  
 तेथें साधकें येक क्षण | क्रमूं नये सर्वथा ॥४४॥  
 जेथें नाहीं श्रवणस्वार्थ | तेथें कैचा हो परमार्थ |  
 मार्गें केले तितुकें व्यर्थ | श्रवणेंविण होये ॥४५॥  
 तस्मात् श्रवण करावें | साधन मनीं धरावें |  
 नित्य नेमें तरावें | संसारसागरीं ॥४६॥

सेविलेंच सेवावें अन्न | घेतलेंचि घ्यावें जीवन |

तैसें श्रवण मनन | केलेंचि करावें ॥४७॥

श्रवणाचा अनादर | आळसे करी जो नर |

त्याचा होये अपहार | स्वहितविषई ॥४८॥

आळसाचें संरक्षण | परमार्थाची बुडवण |

याकारणें श्रवण | केलेंचि पाहिजे ॥४९॥

आतां श्रवण कैसें करावें | कोण्या ग्रंथास पाहावें |

पुढिले समासीं आघवें | सांगिजेल ॥५०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*श्रवणनिरूपण-१ नाम समास आठवा ॥ ७.८ ॥

दशक ७ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*]श्रवणनिरूपण ७.८- एकाच नावाचे समास क्रमांकित केले आहेत. [१] श्रवणें आतुडे भक्ति ८.२- श्रवणामुळें भक्ति वाढीस लागते, [२] वोढे ८.१०- पाश, [३]श्रवणे काम वोहटे ८.१३- श्रवणामुळे कामवासना उणावते, [४] षट्कर्मचरण ८.२४- यजन, याजनादि कर्मे.

समास नववा : \*श्रवणनिरूपण-२ ॥ ७.९ ॥

॥श्रीराम॥

आतां श्रवण कैसें करावें | तेही सांगिजेल

अघवें | श्रोतां अवधान द्यावें | येकचित्तें ॥१॥

येक वगतृत्व श्रवणीं पडे | तेणें जालें समाधान

मोडे | केला निश्चय विघडे | अकस्मात ॥२॥

तें वगतृत्व त्यागावें | जें माईक स्वभावें |

जेथें निश्चयाच्या नावें | सुन्याकार ॥३॥

येक्या ग्रंथें निश्चय केला | तो दुजयानें उडविला |

तेणें संशयोचि वाढला | जन्मवरी ॥४॥

जेथें संशय तुटती | होये अशंकानिवृत्ती |

अद्वैत ग्रंथ परमार्थी | श्रवण करावे ॥५॥

जो मोक्षाचा अधिकारी | तो परमार्थपंथ धरी |

प्रीति लागली अंतरीं | अद्वैतग्रंथाची ॥६॥

जेणें सांडिला इहलोक | जो परलोकीचा साधक |

तेणें पाहावा विवेक | अद्वैतशास्त्रीं ||७||

जयास पाहिजे अद्वैत | तयापुढें ठेवितां द्वैत |

तेणें क्षोभलें उठे चित्त | तया श्रोतयाचें ||८||

आवडीसारिखें मिळे | तेणें सुखचि उचंबळे |

नाहीं तरी कंटाळे | मानस ऐकतां ||९||

ज्याची उपासना जैसी | त्यासी प्रीति वाटे तैसी |

तेथें वर्णितां दुजयासी | प्रशस्त न वटे ||१०||

प्रीतीचें लक्षण ऐसें | अंतरीं उठे अनयासें |

पाणी पाणवाटें जैसें | आपणचि धांवे ||११||

तैसा जो आत्मज्ञानी नर | तयास नावडे इतर |

तेथें पाहिजे सारासार | विचारणा ते ||१२||

जेथें कुळदेव्या भगवती | तेथें पाहिजे सप्तशती |

इतर देवांची स्तुती | कामा नये सर्वथा ||१३||

घेतां अनंताच्या व्रता | तेथें नलगे भगवद्गीता |

साधुजनासी वार्ता | फळाशेची नाहीं ||१४||

वीरकंकण घालितां नाकीं | परी तें शोभा पावेना कीं |

जेथील तेथें आणिकीं | कामा नये सर्वथा ||१५||

नाना माहात्में बोलिलीं | जेथील तेथें वंद्य जालीं |

विपरीत करून वाचिलीं | तरी तें विलक्षण ||१६||

मल्लारमाहात्म द्वारकेसी | द्वारकामाहात्म नेलें

कासीं | कासीमाहात्म वेंकटसीं | शोभा न पवे ||१७||

ऐसें सांगतां असे वाड | परी जेथील तेथेंचि गोड |

तैसी ज्ञानीयांस चाड | अद्वैत ग्रंथाची ||१८||

योगीयापुढे राहाण | परीक्षवंतापुढें पाषाण |

पंडितापुढें डफगाण | शोभा न पवे ||१९||

वेदज्ञापुढें जती | निस्पृहापुढें फळश्रुती |

ज्ञानीयापुढें पोथी | कोकशास्त्राची ||२०||

ब्रह्मचर्यापुढें नाचणी | रासक्रीडा निरूपणीं |

राजहंसापुढें पाणी | ठेविलें जैसें ||२१||

तैसें अंतर्निष्ठापुढें | ठेविलें श्रृंघारिक टिपडें |

तेणें त्याचें कैसें घडे | समाधान ||२२||



रायास रंकाची आशा | तक्र सांगणें पीयूषा |  
 संन्याशासी वोवसा | उचिष्ट चांडाळी ||२३||  
 कर्मनिष्ठा वशीकर्ण | पंचाक्षरी निरूपण |  
 तेथें भंगे अंतःकर्ण | सहजचि त्याचें ||२४||  
 तैसे परमार्थिक जन | तयांस नस्तां आत्मज्ञान |  
 ग्रंथ वाचितां समाधान | होणार नाहीं ||२५||  
 आतां असो हें बोलणें | जयासि स्वहित करणें |  
 तेणें सदा विचरणें | अद्वैतग्रंथीं ||२६||  
 आत्मज्ञानी येकचित्त | तेणें पाहाणें अद्वैत |  
 येकांत स्थळीं निवांत | समाधान ||२७||  
 बहुत प्रकारें पाहातां | ग्रंथ नाहीं अद्वैतापरता |  
 परमार्थास तत्वतां | तारूच कीं ||२८||  
 इतर जे प्रपंचिक | हास्य विनोद नवरसिक |  
 हित नव्हे तें पुस्तक | परमार्थासी ||२९||  
 जेणें परमार्थ वाढे | आंगीं अनुताप चढे |  
 भक्तिसाधन आवडे | त्या नाव ग्रंथ ||३०||

जो ऐकतांच गर्व गळे | कां ते भ्रांतीच मावळे |  
नातरी येकसरें वोळे | मन भगवंतीं ||३१||  
जेणें होये उपरती | अवगुण पालटती |  
जेणें चुके अधोगती | त्या नाव ग्रंथ ||३२||  
जेणें धारिष्ट चढे | जेणें परोपकार घडे |  
जेणें विषयवासना मोडे | त्या नाव ग्रंथ ||३३||  
जेणें परत्रसाधन | जेणें ग्रंथें होये ज्ञान |  
जेणें होइजे पावन | या नाव ग्रंथ ||३४||  
ग्रंथ बहुत असती | नाना विधानें फळश्रुती |  
जेथें नुपजे विरक्ती भक्ति | तो ग्रंथचि नव्हे ||३५||  
मोक्षेंविण फळश्रुती | ते दुराशेची पोथी |  
ऐकतां ऐकतां पुढती | दुराशाचि वाढे ||३६||  
श्रवणीं लोभ उपजेल जेथें | विवेक केंचा असेल  
तेथें | बैसलीं दुराशेचीं भूतें | तया अधोगती ||३७||  
एकोनिच फळश्रुती | पुढें तरि पावोन म्हणती |  
तयां जन्म अधोगती | सहजचि जाली ||३८||

नाना फळें पक्षी खाती | तेणेंचि तयां होये तृप्ति |  
 परी त्या चकोराचे चित्तीं | अमृत वसे ॥३९॥  
 तैसें संसारी मनुष्य | पाहे संसाराची वास |  
 परी ते भगवंताचे अंश | ते भगवंतचि इच्छिती ॥४०॥  
 ज्ञानियास पाहिजे ज्ञान | भजकास पाहिजे भजन |  
 साधकास पाहिजे साधन | इच्छेसारिखें ॥४१॥  
 परमार्थ्यास परमार्थ | स्वार्थ्यास पाहिजे स्वार्थ |  
 कृपणास पाहिजे अर्थ | मनापासुनी ॥४२॥  
 योगियांस पाहिजे योग | भोगियांस पाहिजे भोग |  
 रोगियांस पाहिजे रोग- | हर्ति मात्रा ॥४३॥  
 कवीस पाहिजे प्रबंद | तार्किकांस तर्कवाद |  
 भाविकांस संवाद | गोड वाटे ॥४४॥  
 पंडितांस पाहिजे वित्पत्ती | विद्वांसास अधेनप्रीती |  
 कळावंतां आवडती | नाना कळा ॥४५॥  
 हरिदासा आवडे कीर्तन | सुचिस्मंतां संध्यास्नान |  
 कर्मनिष्ठां विधिविधान | पाहिजे तें ॥४६॥

प्रेमळास पाहिजे करुणा | दक्षता पाहिजे  
 विचक्षणा | चातुर्य पाहे शाहाणा | आदरेंसीं ||४७||  
 भक्त पाहे मूर्तिध्यान | संगीत पाहे ताळज्ञान |  
 रागज्ञानी तान मान | मूर्छना पाहे ||४८||  
 योगाभ्यासी पिंडज्ञान | तत्वज्ञासि तत्वज्ञान |  
 नाडीज्ञानी मात्राज्ञान | पाहातुसे ||४९||  
 कामिक पाहे कोकशास्त्र | चेटकी पाहे चेटकमंत्र |  
 यंत्री पाहे नाना यंत्र | आदरेंसी ||५०||  
 टवाळां आवडे विनोद | उन्मत्तास नाना  
 छंद | तामसास अप्रमाद | गोड वाटे ||५१||  
 मूर्ख होये नादलुब्धी | निंदक पाहे उणी  
 संधी | पापी पाहे पापबुद्धि | लाऊन आंगीं ||५२||  
 येकां पाहिजे रसाळ | येकां पाहिजे पाल्हाळ |  
 येकां पाहिजे केवळ | साबडी भक्ती ||५३||  
 आगमी पाहे आगम | शूर पाहे संग्राम |  
 येक पाहाती नाना धर्म | इच्छेसारिखे ||५४||

मुक्त पाहे मुक्तलीळा | सर्व पाहे सर्वकळा |

जोतिषी भविष्य पिंगळा | वर्णू पाहे ॥५५॥

ऐसें सांगावें तें किती | आवडीसारिखें ऐकती |

नाना पुस्तकें वाचिती | सर्वकाळ ॥५६॥

परी परत्र साधनेंविण | म्हणों नये तें श्रवण |

जेथें नाहीं आत्मज्ञान | तया नाव कर्मणा ॥५७॥

गोडीविण गोडपण | नाकेंविण सुलक्षण |

ज्ञानेंविण निरूपण | बोलोंचि नये ॥५८॥

आतां असो हें बहुत | ऐकावा परमार्थग्रंथ |

परमार्थग्रंथेंविण वेर्थ | गथागोवी ॥५९॥

म्हणोनि नित्यानित्य विचार | जेथें बोलिला सारासार |

तोचि ग्रंथ पैलपार | पाववी विवेकें ॥६०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*श्रवणनिरूपण-२ नाम समास नववा ॥ ७.९ ॥

दशक ७ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] अंतरी उठे अनयासे ९.११- अंतरंगात सहजच उचंबळते.  
 अनयासे =अनायासे,सहज.[२] आणिकी ९.१५- अन्यत्र,  
 इतरत्र [३] योगियापुढें राहाण ९.१९- योग्यापुढे भुताटकीचे  
 प्रयोग /अंगात संचरणे, [४] वेदज्ञापुढे जती ९.२०-  
 वेदाभ्यासीपुढे संन्यासी, [५] ब्रह्मचर्यापुढे नाचणी ९.२-  
 ब्रह्मचर्यापुढे नृत्यांगना, [६] टिपडे ९.२२- चोपडे [७] पीयूषा  
 ९.२३- अमृत, पियुष [८] वोवसा ९.२३- व्रत [९] उचिष्ट  
 चांडाळी ९.२३ एका व्रताचे नांव [१०] टवाळा आवडे  
 विनोद ९.५१- थट्टेखोरास विनोद आवडतो, [११] तामसास  
 अप्रमाद ९.५१- तामसी माणसास अतिप्रमाद, [१२]  
 साबडीभक्ति ९.५३- भोळा भाव, [१३] सर्व पाहे ९.५५-  
 सर्वज्ञ पाहतो [१४] कर्मणा ९.५७- करमणूक [१५] परत्र  
 साधनेविण ९.५७- परमार्थ साधनेशिवाय [१६] नाकेविण  
 सुलक्षण ९.५८- सरळनाकाशिवाय सौंदर्य.

समास दहावा : देहान्तरूपण-१\* ॥ ७.१० ॥

॥श्रीराम॥

मिथ्य तेंचि जालें सत्य | सत्य तेंचि जालें

असत्य | मायाविभ्रमाचें कृत्य | ऐसें असे पाहातां ॥१॥

सत्य कळाया कारणें | बोलिलीं नाना

निरूपणें | तरी उठेना धरणें | असत्याचें ॥२॥

असत्य अंतरीं बिंबलें | न सांगतां तें दृढ

जालें | सत्य असोन हारपलें | जेथील तेथें ॥३॥

वेदशास्त्रें पुराणें सांगती | सत्याचा निश्चय करिती |

तरी नये आत्मप्रचिती | सत्य स्वरूप ॥४॥

सत्य असोन आच्छादलें | मिथ्या नसोन सत्य

जालें | ऐसें विपरीत वर्तलें | देखत देखतां ॥५॥

ऐसी मायेची करणी | कळों आली तत्क्षणीं |

संतसंगें निरूपणीं | विचार घेतां ॥६॥

मागां जालें निरूपण | देखिलें आपणासि

आपण | तेणें बाणली खूण | परमार्थाची ॥७॥  
 तेणें समाधान जालें | चित्त चैतनी मिळालें |  
 निजस्वरूपें वोळखिलें | निजवस्तुसी ॥८॥  
 प्रारब्धीं टाकिला देहो | बोधें फिटला संदेहो |  
 आतांचि पडो अथवा राहो | मिथ्या कळीवर ॥९॥  
 ज्ञानियांचें जें शरीर | तें मिथ्यत्वे निर्विकार |  
 जेथें पडे तेचि सार | पुण्य भूमी ॥१०॥  
 साधुदर्शनें पावन तीर्थ | पुरती त्यांचे मनोरथ |  
 साधु न येतां जिणें वेर्थ | तयां पुण्यक्षेत्रांचें ॥११॥  
 पुण्यनदीचें जें तीर | तेथें पडावें शरीर |  
 हा इतर जनाचा विचार | साधु तो नित्यमुक्त ॥१२॥  
 उत्तरायेण तें उत्तम | दक्षिणायन तें अधम |  
 हा संदेहीं वसे भ्रम | साधु तो निःसंदेह ॥१३॥  
 शुक्लपक्ष उत्तरायेण | गृहीं दीप दिवा मरण |  
 अंतीं राहावें स्मरण | गतीकारणें ॥१४॥  
 इतुकें नलगे योगियासी | तो जीतचि मुक्त पुण्यरासी |



तिळांजुळी पापपुण्यासी | दिधली तेणें ||१५||

देहाचा अंत बरा आला | देह सुखरूप गेला |

त्यास म्हणती धन्य जाला | अज्ञान जन ||१६||

जनाचें विपरीत मत | अंतीं भेटतो भगवंत |

ऐसें कल्पून घात | करिती आपुला स्वयें ||१७||

जितां सार्थक नाहीं केलें | वेर्थ आयुष्य निघोन गेलें |

मुळीं धान्येचि नाहीं पेरिलें | तें उगवेल कैचें ||१८||

जरी केलें ईश्वरभजन | तरीच होइजे पावन |

जैसें वेव्हारितां धन | रासि माथां लाभे ||१९||

दिधल्याविण पाविजेना | पेरिल्याविण उगवेना |

ऐसें हें वाक्य जना | ठाउकेंचि आहे ||२०||

न करितां सेवेच्या व्यापारा | स्वामीस म्हणे कोठें

मुशारा | तैसें अंतीं अभक्त नरा | स्वहित न घडे ||२१||

जितां नाहीं भगवद्भक्ती | मेल्यां कैची होईल मुक्ती |

असो जे जे जैसें करिती | ते ते पावती तैसें ||२२||

एवं न करितां भगवद्भजन | अंतीं नव्हीजे पावन |

जरी आलें बरें मरण | तरी भक्तिविण अधोगति ॥२३॥

म्हणौन साधूनें आपलें | जीत अस्ताच सार्थक

केलें | शरीर कारणीं लागलें | धन्य त्याचें ॥२४॥

जे कां जीवन्मुक्त ज्ञानी | त्यांचें शरीर पडो रानीं |

अथवा पडो स्मशानीं | तरी ते धन्य जालें ॥२५॥

साधूचा देह खितपला | अथवा श्वानादिकीं भक्षिला |

हें प्रशस्त न वटे जनाला | मंदबुद्धीस्तव ॥२६॥

अंत बरा नव्हेचि म्हणोन | कष्टी होती इतर

जन | परी ते बापुडे अज्ञान | नेणती वर्म ॥२७॥

जो जन्मलाच नाहीं ठाईचा | त्यास मृत्य येईल कैंचा |

विवेकबळें जन्ममृत्याचा | घोट भरिला जेणें ॥२८॥

स्वरूपानुसंधानबळें | सगळी मायाच नाडळे |

तयाचा पार न कळे | ब्रह्मादिकांसी ॥२९॥

तो जीतचि असतां मेला | मरणास मारून ज्याला |

जन्ममृत्य न स्मरे त्याला | विवेकबळें ॥३०॥

तो जनीं दिसतो परी वेगळा | वर्तता भासे निराळा |

दृश्यपदार्थ त्या निर्मळा | स्पर्शलाचि नाहीं ||३१||

असो ऐसे साधुजन | त्यांचें घडलियां भजन |

तेणें भजनें पावन | इतर जन होती ||३२||

सद्गुरूचा जो अंकित साधक | तेणें केलाचि करावा

विवेक | विवेक केलियां तर्क | फुटे निरूपणीं ||३३||

हेंचि साधकासी निरवणें | अद्वैत प्रांजळ निरूपणें |

तुमचेंहि समाधान बाणे | साधूच ऐसें ||३४||

जो संतांस शरण गेला | तो संतचि होऊन ठेला |

इतर जनास उपेगा आला | कृपाळूपणें ||३५||

ऐसें संतांचें महिमान | संतसंगें होतें ज्ञान |

सत्संगापरतें साधन | आणीक नाहीं ||३६||

गुरुभजनाचेनि अधारें | निरूपणाचेनि विचारें |

क्रियाशुद्ध निधरिं | पाविजे पद ||३७||

परमार्थाचें जन्मस्थान | तेंचि सद्गुरूचें भजन |

सद्गुरुभजनें समाधान | अकस्मात बाणे ||३८||

देह मिथ्या जाणोनि जीवें | याचें सार्थकचि करावें |

भजनभावे तेषवावे । चित्त सद्गुरुचे ॥३९॥

शरणांगतांची वाहे चिंता । तो येक सद्गुरु दाता ।

जैसें बाळका वाढवी माता । नाना येत्ते करूनी ॥४०॥

म्हणोन सद्गुरुचे भजन । जयासि घडे तोचि

धन्य । सद्गुरुविण समाधान । आणीक नाहीं ॥४१॥

सरली शब्दाची खटपट । आला ग्रंथाचा शेवट ।

येथें सांगितलें पष्ट । सद्गुरुभजन ॥४२॥

सद्गुरुभजनापरतें कांहीं । मोक्षदायेक दुसरें नाहीं ।

जयास न मने तेंहीं । अवलोकावी गुरुगीता ॥४३॥

तेथें निरोपिलें बरवें । पार्वतीप्रति सदाशिवें ।

याकारणें सद्गुरुचे । सद्गुरुचरण सेवावें ॥४४॥

जो ये ग्रंथींचा विवेक । विवंचूनि पाहे साधक ।

तयास सांपडे येक । निश्चय ज्ञानाचा ॥४५॥

जें ग्रंथीं बोलिलें अद्वैत । तो म्हणों नये प्राकृत ।

सत्य जाणावा वेदांत । अर्थविषई ॥४६॥

प्राकृते वेदांत कळे । सकळ शास्त्रीं पाहातां मिळे ।

आणी समाधान निवळे | अंतर्यामीं ॥४७॥

तें प्राकृत म्हणों नये | जेथें ज्ञानाचे उपाये |

मूर्खांसि हें कळे काये | मर्कटा नारिकेळ जैसें ॥४८॥

आतां असो हें बोलणें | अधिकारपरत्वे घेणें |

शिंपीमधील मुक्त उणें | म्हणों नये ॥४९॥

जेथें नेति नेति म्हणती श्रुती | तेथें न चले भाषा

-वित्पत्ती | परब्रह्म आदिअंतीं | अनुर्वाच्य ॥५०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे \*देहान्तनिरूपण-१ नाम

समास दहावा ॥ ७.१० ॥ दशक सातवा समाप्त ॥

दशक ७ समास १० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*]देहान्तनिरूपण ७.१०-एकाच नावाचे समास क्रमांकित केले.पहा द९.८ [१] चैतंनी १०.८- चैतन्य.[२] तिळांजुली १०.१५- तिलांजली,[३] जैसे वेव्हारितां धन रासि माथां लाभे १०.१९- जसे आर्थिक व्यवहारामुळे मुद्दलाची रास होऊन धनवृद्धी होते.[४] मुशारा १०.२१- मोबदला, मजुरी, [५] नव्हिजे १०.२३- न होईजे, होत नाही.[६]

खितपला १०.२६- खितपत पडला.[७] मारुन ज्याला  
 १०.३०- मारुन जाला/झाला.[८] निरवणे १०.३४- सांगणे,  
 [९] आला ग्रंथाचा शेवट १०.४२- ग्रंथाचा प्रतिपाद्य  
 विषयाचा शेवट आला.[१०]\*देहान्त= देहाचा अंत व  
 देहांत=देहामध्ये.

॥ दशक आठवा : ज्ञानदशक-मायोद्भव

॥ ८.० ॥

समास पहिला : देवदर्शन ॥ ८.१ ॥

॥श्रीराम॥

श्रोतीं व्हावें सावध | विमळ ज्ञान बाळबोध |

गुरुशिष्यांचा संवाद | अति सुगम परियेसा ॥१॥

नाना शास्त्रें धांडोळितां | आयुष्य पुरेना सर्वथा |

अंतरी संशयाची वेथा | वाढोंचि लागे ॥२॥

नाना तीर्थे थोरथोरें | सृष्टीमध्ये अपारें |

सुगमें दुर्गमें दुष्करें | पुण्यदायकें ॥३॥

ऐसीं तीर्थे सर्वहि करी | ऐसा कोण रे संसारी |

फिरों जातां जन्मवरी | आयुष्य पुरेना ॥४॥

नाना तपें नाना दानें | नाना योग नाना साधनें |

हें सर्वही देवाकारणें | करिजेत आहे ॥५॥

पावावया देवाधिदेवा | बहुविध श्रम करावा |

तेणें देव ठाई पाडावा | हें सर्वमत ॥६॥

पावावया भगवंतातें | नाना पंथ नाना मतें |



तया देवाचें स्वरूप तें | कैसे आहें ॥७॥

बहुत देव सृष्टीवरी | त्यांची गणना कोण

करी | येक देव कोणेपरी | ठाई पडेना ॥८॥

बहुविध उपासना | ज्याची जेथें पुरे कामना |

तो तेथेंचि राहिला मना | सदृढ करुनि ॥९॥

बहु देव बहु भक्त | इच्छ्या जाले आसक्त |

बहु ऋषी बहु मत | वेगळालें ॥१०॥

बहु निवडितां निवडेना | येक निश्चय घडेना |

शास्त्रें भांडती पडेना | निश्चय ठाई ॥११॥

बहुत शास्त्रीं बहुत भेद | मतांमतांस विरोध |

ऐसा करितां वेवाद | बहुत गेले ॥१२॥

सहस्रामधें कोणी येक | पाहे देवाचा विवेक |

परी त्या देवाचें कौतुक | ठाई न पडे ॥१३॥

ठाई न पडे कैसें म्हणतां | तेथें लागली

अहंता | देव राहिला परता | अहंतागुणें ॥१४॥

आतां असो हें बोलणें | नाना योग ज्या-

-कारणें | तो देव कोण्या गुणें | ठाई पडे ॥१५॥

देव कोणासी म्हणावें | कैसें तयासी जाणावें |

तेंचि बोलणें स्वभावेणें | बोलिजेल ॥१६॥

जेणें केले चराचर | केले सृष्ट्यादि व्यापार |

सर्वकर्ता निरंतर | नाम ज्याचें ॥१७॥

तेणें केल्या मेघमाळा | चंद्रबिंबीं अमृतकळा |

तेज दिधलें रविमंडळा | जया देवें ॥१८॥

ज्याची मर्यादा सागरा | जेणें स्थापिलें फणिवरा |

जयाचेनि गुणें तारा | अंतरिक्ष ॥१९॥

च्यारी खाणी च्यारी वाणी | चौऱ्यासि लक्ष जीवयोनी |

जेणें निर्मिले लोक तिनी | तया नाव देव ॥२०॥

ब्रह्मा विष्णु आणी हर | हे जयाचे अवतार |

तोचि देव हा निर्धार | निश्चयेसीं ॥२१॥

देव्हारांचा उठोनि देव | करूं नेणे सर्व जीव |

तयाचेनि ब्रह्मकटाव | निर्मिला न वचे ॥२२॥

ठाई ठाई देव असती | तेहिं केली नाहीं क्षिती |

चंद्र सूर्य तारा जीमूती । तयांचेनि नव्हे ॥२३॥

सर्वकर्ता तोचि देव । पाहों जातां निरावेव ।

ज्याची कळा लीळा लाघव । नेणती ब्रह्मादिक ॥२४॥

येथें आशंका उठिली । ते पुढिलीये समासीं फिटली ।

आतां वृत्ती सावध केली । पाहिजे श्रोतीं ॥२५॥

पैस अवकाश आकाश । कांहींच नाहीं जें भकास ।

तये निर्मळीं वायोस । जन्म जाला ॥२६॥

वायोपासून जाला वन्ही । वन्हीपासुनी जालें पाणी ।

ऐसी जयाची करणी । अघटित घडली ॥२७॥

उदकापासून सृष्टि जाली । स्तंभेविण उभारली ।

ऐसी विचित्र कळा केली । या नाव देव ॥२८॥

देवें निर्मिली हे क्षिती । तिचे पोटीं पाषाण होती ।

तयासचि देव म्हणती । विवेकहीन ॥२९॥

जो सृष्टिनिर्माणकर्ता । तो ये सृष्टीपूर्वीं होता ।

मग हे तयाची सत्ता । निर्माण जाली ॥३०॥

कुल्लाळ पात्रापूर्वीं आहे । पात्रें कांहीं कुल्लाळ नव्हे ।

तैसा देव पूर्वीच आहे । पाषाण नव्हे सर्वथा ॥३१॥

मृत्तिकेचें शैन्य केलें । कर्ते वेगळे राहिले ।

कार्यकारण येक केलें । तरी होणार नाहीं ॥३२॥

तथापी होईल पंचभूतिक । निर्गुण नव्हे कांहीं येक ।

कार्याकारणाचा विवेक । भूतांपरता नाहीं ॥३३॥

अवधी सृष्टि जो कर्ता । तो ते सृष्टीहूनि पर्ता ।

तेथें संशयाची वार्ता । काढूंचि नये ॥३४॥

खांबसूत्रींची बाहुली । जेणें पुरुषें नाचविली ।

तोचि बाहुली हे बोली । घडे केवी ॥३५॥

छायामंडपीची सेना । सृष्टिसारिखीच रचना ।

सूत्रें चाळी परी तो नाना । वेक्ति नव्हे ॥३६॥

तैसा सृष्टिकर्ता देव । परी तो नव्हे सृष्टिभाव ।

जेणें केले नाना जीव । तो जीव कैसेनी ॥३७॥

जें जें जया करणें पडे । तें तें तो हें कैसें घडे ।

म्हणोनि वायांचि बापुडे । संदेहीं पडती ॥३८॥

सृष्टि ऐसेंचि स्वभावे । गोपुर निर्मिलें बरवें ।

परी तो गोपुरकर्ता नव्हे | निश्चयेसीं ||३९||

तैसें जग निर्मिलें जेणें | तो वेगळा पूर्णपणें |

येक म्हणती मूर्खपणें | जग तोचि जगदीश ||४०||

एवं जगदीश तो वेगळा | जग निर्माण त्याची कळा |

तो सर्वामधें परी निराळा | असोन सर्वीं ||४१||

म्हणोनि भूतांचा कर्दमु | यासी अलिप्त आत्मारामु |

अविद्यागुणें मायाभ्रमु | सत्यचि वाटे ||४२||

मायोपाधी जगडंबर | आहे सर्वहि साचार |

ऐसा हा विपरीत विचार | कोठेंचि नाहीं ||४३||

म्हणोनि जग मिथ्या साच आत्मा | सर्वापर जो

परमात्मा | अंतर्बाह्य अंतरात्मा | व्यापूनि असे ||४४||

तयास म्हणावें देव | येर हें अवघेंचि वाव |

ऐसा आहे अंतर्भाव | वेदांतीचा ||४५||

पदार्थवस्तु नासिवंत | हें तों अनुभवास येत |

याकारणें भगवंत | पदार्थावेगळा ||४६||

देव विमळ आणी अचळ | शास्त्रें बोलती सकळ |

तया निश्चलास चंचळ | म्हणों नये सर्वथा ॥४७॥

देव आला देव गेला | देव उपजला देव मेला |

ऐसें बोलतां दुरिताला | काय उणें ॥४८॥

जन्म मरणाची वार्ता | देवास लागेना सर्वथा |

देव अमर ज्याची सत्ता | त्यासी मृत्य कैसेनी ॥४९॥

उपजणें आणी मरणें | येणें जाणें दुःख भोगणें |

हें त्या देवाचें करणें | तो कारण वेगळा ॥५०॥

अंतःकरण पंचप्राण | बहुतत्वीं पिंडज्ञान |

यां सर्वास आहे चळण | म्हणोनि देव नव्हेती ॥५१॥

येवं कल्पनेरहित | तया नाव भगवंत |

देवपणाची मात | तेथें नाहीं ॥५२॥

तंव शिष्यें आक्षेपिलें | तरी कैसें ब्रह्मांड केलें |

कर्तेपणें कारण पडिलें | कार्यामधें ॥५३॥

द्रष्टेपणें द्रष्टा दृश्यीं | जैसा पडे अनायासीं |

कर्तेपणे निर्गुणासी | गुण तैसे ॥५४॥

ब्रह्मांडकर्ता कवण | कैसी त्याची वोळखण |

देव सगुण किं निर्गुण | मज निरोपावा ॥५५॥

येक म्हणती त्या ब्रह्माते | इच्छामात्रे सृष्टिकर्ते |

सृष्टिकर्ते त्यापते | कोण आहे ॥५६॥

आतां असो हे बहु बोली | सकळ माया कोठून

जाली | ते हे आतां निरोपिली | पाहिजे स्वामी ॥५७॥

ऐसें ऐकोनि वचन | वक्ता म्हणे सावधान |

पुढिले समासीं निरूपण | सांगिजेल ॥५८॥

ब्रह्मीं माया कैसे जाली | पुढें असे निरोपिली |

श्रोतीं वृत्ति सावध केली | पाहिजे आतां ॥५९॥

पुढें हेंचि निरूपण | विशद केलें श्रवण |

जेणें होये समाधान | साधकांचें ॥६०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

देवदर्शननाम समास पहिला ॥ ८.१ ॥

दशक ८ समास १ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा-

[१] परियेसा १.१- लहान मुलांनाही

समजेल,[२]परता १.१४- अप्राप्य, [३] च्यारी खाणी १.२०-

चार प्रकारचे प्राणी, [४]ब्रह्मकटाव १.२२- ब्रह्मांडगोलक [५]

तारा जीमूती १.२३- तारे आणि मेघ [६] निरावेव १.२४-

निरवयव [७] वन्हीपासुनी जाले पाणी १.२६- अग्नीपासून

पाणी झाले, ("एच२ओ" या सूत्रामध्ये 'एच' म्हणजे

हैड्रोजेन,'ओ' म्हणजे प्राणवायु,'एच'अग्नी चा द्योतक आहे हे

ध्यानात घेतले तर हा चरण अत्यंत महत्वाचा ठरतो,केवळ

चिंतनाद्वारे द्रव्याच्या मूळ घटकाशी पोचण्याची किमया

भारतीय तत्त्वज्ञानी केली आहे.) [८] क्षिती १.२९- पृथ्वी

[९] कुल्लाळ १.३१- कुंभार, [१०]कार्यकारण १.३२- कार्य व

कारण हे पांचभौतिक आहेत पण निर्गुणब्रह्म त्या पलिकडे

आहे.कार्य=मातीचे सैन्य,कारण= कर्ता(तत्त्वज्ञानातील या

व्याख्या समजून घेणे आवश्यक आहे.)[११] भूतां परता

१.३३- पंचमहाभूतां पलिकडे,[१२]सृष्टीहूनि पर्ता १.३४-

सृष्टीपेक्षा निराळा/त्यापलिकडे [१३] खांबसूत्रीची १.३५-

कळसूत्रीची,[१४] गोपूर १.३९- देवायलायाच्या पुढच्या

दरवाज्यावरील मजले.



समास दुसरा : सूक्ष्मआशंका-१\* || ८.२ ||

॥श्रीराम॥

मागां श्रोतीं आक्षेपिलें | तें पाहिजे

निरोपिलें | निरावेवीं कैसें जालें | चराचर ||१||

याचें ऐसें प्रतिवचन | ब्रह्म जें कां सनातन |

तेथें माया मिथ्याभान | विवर्तरूप भासे ||२||

आदि येक परब्रह्म | नित्यमुक्त अक्रिय परम |

तेथें अव्याकृत सूक्ष्म | जाली मूळमाया ||३||

३१] आद्यमेकं परब्रह्म नित्यमुक्तमविक्रियम् |

तस्य मायासमावेशो जीवमव्याकृतात्मकम् ||१||

आशंका

येक ब्रह्म निराकार | मुक्त अक्रिये निर्विकार |

तेथें माया वोडंबर | कोठून जाली ||४||

ब्रह्म अखंड निर्गुण | तेथें इच्छा धरी कोण |

निर्गुणीं सगुणेंविण | इच्छा नाहीं ||५||

मुळीं असेचिना सगुण | म्हणोनि नामें

निर्गुण | तेथें जालें सगुण | कोणेपरी ॥६॥

निर्गुणचि गुणा आलें | ऐसें जरी अनुवादलें |

लागों पाहे येणें बोलें | मूर्खपण ॥७॥

येक म्हणती निरावेव | करून अकर्ता तो देव |

त्याची लीळा बापुडे जीव | काये जाणती ॥८॥

येक म्हणती तो परमात्मा | कोण जाणे त्याचा

महिमा | प्राणी बापुडा जीवात्मा | काये जाणे ॥९॥

उगाच महिमा सांगती | शास्त्रार्थ अवघा लोपिती |

बळेंचि निर्गुणास म्हणती | करुनि अकर्ता ॥१०॥

मुळीं नाहीं कर्तव्यता | कोण करून अकर्ता |

कर्ता अकर्ता हे वार्ता | समूळ मिथ्या ॥११॥

जें ठाईचें निर्गुण | तेथें कैचें कर्तेपण |

तरी हे इच्छा धरी कोण | सृष्टिरचाव्याची ॥१२॥

इच्छा परमेश्वराची | ऐसी युक्ती बहुतेकांची |

परी त्या निर्गुणास इच्छा कैची | हें कळेना ॥१३॥

तरी हे इतुकें कोणें केलें | किंवा आपणचि

जालें | देवेंविण उभारलें | कोणेपरी ||१४||

देवेंविण जालें सर्व | मग देवास कैचा ठाव |

येथें देवाचा अभाव | दिसोन आला ||१५||

देव म्हणों सृष्टिकर्ता | तरी येवं पाहे सगुणता |

निर्गुणपणाची वार्ता | देवाची बुडाली ||१६||

देव ठाईचा निर्गुण | तरी सृष्टिकर्ता कोण |

कर्तेपणाचें सगुण | नासिवंत ||१७||

येथें पडिले विचार | कैसें जालें सचराचर |

माया म्हणों स्वतंतर | तरी हेंहि विपरीत दिसे ||१८||

माया कोणीं नाहीं केली | हे आपणचि विस्तारली |

ऐसें बोलतां बुडाली | देवाची वार्ता ||१९||

देव निर्गुण स्वतसिद्ध | त्यासी मायेसि काये

समंध | ऐसें बोलतां विरुद्ध | दिसोन आलें ||२०||

सकळ कांहीं कर्तव्यता | आली मायेच्याचि माथां |

तरी भक्तांस उद्धरिता | देव नाहीं कीं ||२१||

देवेंविण नुस्ती माया | कोण नेईल विलया |

आम्हां भक्तां सांभाळाया | कोणीच नाहीं ||२२||

म्हणोनि माया स्वतंतर | ऐसा न घडे कीं विचार |

मायेस निर्मिता सर्वेश्वर | तो येकचि आहे ||२३||

तरी तो कैसा आहे ईश्वर | मायेचा कैसा विचार |

तरी हें आतां सविस्तर | बोलिलें पाहिजे ||२४||

श्रोतां व्हावें सावधान | येकाग्र करूनियां मन |

आतां कथानुसंधान | सावध ऐका ||२५||

येके आशंकेचा भाव | जनीं वेगळाले अनुभव |

तेहि बोलिजेती सर्व | येथानुक्रमें ||२६||

येक म्हणती देवें केली | म्हणोनि हे विस्तारली |

देवास इच्छा नस्ती जाली | तरी हे माया केंची ||२७||

येक म्हणती देव निर्गुण | तेथें इच्छा करी कोण |

माया मिथ्या हे आपण | जालीच नाहीं ||२८||

येक म्हणती प्रत्यक्ष दिसे | तयेसी नाहीं म्हणतां

कैसें | माया हे अनादि असे | शक्ती ईश्वराची ||२९||

येक म्हणती साच असे | तरी हे ज्ञानें कैसी निरसे |

साचासारिखीच दिसे | परी हे मिथ्या ॥३०॥

येक म्हणती मिथ्या स्वभावे | तरी साधन कासया करावे |

भक्तिसाधन बोलिले देवे | मायात्यागाकारणे ॥३१॥

येक म्हणती मिथ्या दिसते | भये अज्ञानसन्येपाते |

साधन औषध ही घेईजेते | परी ते दृश्य मिथ्या ॥३२॥

अनंत साधने बोलिली | नाना मते भांबावली |

तरी माया नवचे त्यागिली | मिथ्या कैसी म्हणावी ॥३३॥

मिथ्या बोले योगवाणी | मिथ्या वेदशास्त्रीं पुराणीं |

मिथ्या नाना निरूपणीं | बोलिली माया ॥३४॥

माया मिथ्या म्हणतां गेली | हे वार्ता नाहीं ऐकिली |

मिथ्या म्हणतांच लागली | समागमें ॥३५॥

जयाचे अंतरीं ज्ञान | नाहीं वोळखिले सज्जन |

तयास माया मिथ्याभान | सत्यचि वाटे ॥३६॥

जेणें जैसा निश्चये केला | तयासी तैसाचि फळला |

पाहे तोचि दिसे बिंबला | तैसी माया ॥३७॥

येक म्हणती माया केंची | आहे ते सर्व ब्रह्मचि |

थिजल्या विघुरल्या घृताची | ऐक्यता न मोडे ॥३८॥

थिजलें आणी विघुरलें | हें स्वरूपीं नाहीं बोलिलें |

साहित्य भंगलें येणें बोलें | म्हणती येक ॥३९॥

येक म्हणती सर्व ब्रह्म | हें न कळे जयास वर्म |

तयाचें अंतरींचा भ्रम | गेलाच नाहीं ॥४०॥

येक म्हणती येकचि देव | तेथें कैचें आणिलें सर्व |

सर्व ब्रह्म हें अपूर्व | आश्चर्य वाटे ॥४१॥

येक म्हणती येकचि खरें | आनुहि नाहीं दुसरें |

सर्व ब्रह्म येणें प्रकारें | सहजची जालें ॥४२॥

सर्व मिथ्या येकसरें | उरलें तेंचि ब्रह्म खरें |

ऐसीं वाक्यें शास्त्राधारें | बोलती येक ॥४३॥

आळंकार आणी सुवर्ण | तेथें नाहीं भिन्नपण |

आटाआटी वेर्थ सीण | म्हणती येक ॥४४॥

हीन उपमा येकदेसी | कैसी साहेल वस्तूसी |

वर्णवेक्ती अव्यक्तासी | साम्यता न घडे ॥४५॥

सुवर्णीं दृष्टी घालितां | मुळीच आहे वेक्तता |

आळंकार सोनें पाहातां । सोनेंचि असे ॥४६॥

मुळीं सोनेंचि हें वेक्त । जड येकदेसी पीत ।

पूर्णास अपूर्णाचा दृष्टांत । केवीं घडे ॥४७॥

दृष्टांत तितुका येकदेसी । देणें घडे कळायसी ।

सिंधु आणी लहरीसी । भिन्नत्व कैचें ॥४८॥

उत्तम मधेम कनिष्ठ । येका दृष्टांतें कळे पष्ट ।

येका दृष्टांतें नष्ट । संदेह वाढे ॥४९॥

कैचा सिंधु कैची लहरी । अचळस चळाची

सरी । साचा ऐसी वोडंबरी । मानूच नये ॥५०॥

वोडंबरी हे कल्पना । नाना भास दाखवी

जना । येरवी हे जाणा । ब्रह्मची असे ॥५१॥

ऐसा वाद येकमेकां । लागतां राहिली आशंका ।

तेचि आतां पुढें ऐका । सावध होउनी ॥५२॥

माया मिथ्या कळों आली । परी ते ब्रह्मीं कैसी जाली ।

म्हणावी ते निर्गुणें केली । तरी ते मुळींच मिथ्या ॥५३॥

मिथ्या शब्दीं कांहींच नाहीं । तेथें केलें कोणें काई ।

करणं निर्गुणाचा ठाई | हेहि अघटित ॥५४॥

कर्ता ठाईचा अरूप | केले तेंही मिथ्यारूप |

तथापी फेडूं आक्षेप | श्रोतयांचा ॥५५॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*सूक्ष्मआशंका-१ नाम समास दुसरा ॥ ८.२ ॥

दशक ८ समास २ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[\*]सूक्ष्म आशंका-१:-एकाच नावाचे समास क्रमांकित केले

[१] विवर्तरूप भासे २.२- भासमात्र, नसून दिसणारी, जसे शिंपल्याच्या ठिकाणी रूपे, दोरीच्या ठायी सर्प,इ. [२]

अव्याकृत २.३- अदृश्य, केवळ स्फुरणरूप [३] वोडंबर २.४-

लटकी, मिथ्या [४] येवं पाहे २.१६- येऊं पाहे [५] कर्तेपणा -

चे सगुण नासिवंत २.१७- कर्तेपणा देवाकडे आला तर तो

देव सगुण ठरतो, आणि सगुण तर नाशवंत आहे. [६] भये

अज्ञानसन्येपाते २.३२- अज्ञानरूपी संनिपातामुळे(ज्वर)

मायेचे भय वाटते. साधनरूपी औषधाने दृश्य तितके मिथ्या

हे कळते व मायेचे भय मावळते. [७] पाहे तोचि दिसे बिंबला

२.३७- पाहणारा जसा असतो तसे त्याला प्रतिबिंब दिसते.

[८] साहित्य भंगले २.३९- वेदांतशास्त्राचा संबंध मोडीत

निघतो. साहित्य = वेदांतशास्त्र, [९] आनुहि नाही २.४२-



अणुमात्रही /यत्किंचितही नाही, [१०] कर्ता ठाईचा अरुप  
२.५५- ब्रह्म मुळातच निराकार होय.

सुवर्ण कण :- श्रीमारुतिराय श्रीरामचंद्राच्या ईश्वरशक्तिचे  
साकार रुप आहे. म्हणून श्रीसमर्थांच्या जीवनात,साधनेत,  
वाङ्.मयात तसेच लोकसंग्रहात हनुमंताला सर्वश्रेष्ठ स्थान  
दिलेले असल्याचे दिसून येते. हनुमंताला अनन्यसाधारण  
असे महत्त्व दिल्यानेच लोक श्रीसमर्थांना मारुतिरायाचा  
अवतार समजतात. श्रीराम समर्थ !!

समास तिसरा : सूक्ष्मआशंका-२\*॥ ८.३ ॥

॥श्रीराम॥

अरे जे जालेंचि नाहीं | त्याची वार्ता पुससी

काई | तथापि सांगों जेणें कांहीं | संशय नुरे ॥१॥

दोरीकरितां भुजंग | जळाकरितां तरंग |

मार्तंडाकरितां चांग | मृगजळ वाहे ॥२॥

कल्पेनेकरितां स्वप्न दिसे | सिंपीकरितां रुपें

भासे | जळाकरितां गार वसे | निमिष्य येक ॥३॥

मातीकरितां भिंती जाली | सिंधुकरितां लहरी

आली | तिळाकरितां पुतळी | दिसों लागे ॥४॥

सोन्याकरितां आळंकार | तंतुकरितां जालें चीर |

कासवाकरितां विस्तार | हातापायांचा ॥५॥

तूप होतें तरी थिजलें | तरीकरितां मीठ

जालें | बिंबाकरितां बिंबलें | प्रतिबिंब ॥६॥

पृथ्वीकरितां जालें झाड | झाडाकरितां छाया

वाड | धातुकरितां पवाड | उंच नीच वर्णाचा ॥७॥

आतां असो हा दृष्टांत | अद्वैतास कैचें द्वैत |

द्वैतेविण अद्वैत | बोलतांच नये ॥८॥

भासाकरितां भास भासे | दृश्याकरितां अदृश्य दिसे |

अदृश्यास उपमा नसे | म्हणोनि निरोपम ॥९॥

कल्पेनेविरहित हेत | दृश्यावेगळा दृष्टांत |

द्वैतावेगळें द्वैत | कैसें जालें ॥१०॥

विचित्र भगवंताची करणी | वर्णवेना सहस्रफणी |

तेणें केली उभवणी | अनंत ब्रह्मांडाची ॥११॥

परमात्मा परमेश्वरु | सर्वकर्ता जो ईश्वरु |

तयापासूनि विस्तारु | सकळ जाला ॥१२॥

ऐसीं अनंत नामें धरी | अनंत शक्ती निर्माण

करी | तोचि जाणावा चतुरीं | मूळपुरुष ॥१३॥

त्या मूळपुरुषाची वोळखण | ते मूळमायाचि आपण |

सकळ कांहीं कर्तेपण | तेथेंचि आलें ॥१४॥

३२]कार्यकारण कर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥१॥भ.गी १३.२०

हे उघड बोलतां नये | मोडों पाहातो उपाये |

येरवीं हें पाहातां काय | साच आहे ||१५||

देवापासून सकळ जालें | हें सर्वास मानलें |

परी त्या देवास वोळखिलें | पाहिजे कीं ||१६||

सिद्धांचे जें निरूपण | तें साधकांस न मने

जाण | पक्क नाहीं अंतःकर्ण | म्हणोनियां ||१७||

अविद्यागुणें बोलिजे जीव | मायागुणें बोलिजे

शिव | मूळमायागुणें देव | बोलिजेतो ||१८||

म्हणौनि कारण मूळमाया | अनंत शक्ती धरावया |

तेथीचा अर्थ जाणावया | अनुभवी पाहिजे ||१९||

मूळमाया तोचि मूळपुरुष | तोचि सर्वांचा ईश |

अनंतनामी जगदीश | तयासीच बोलिजे ||२०||

अवधी माया विस्तारली | परी हे निशेष नाथिली |

ऐसिया वचनाची खोली | विरुळा जाणे ||२१||

ऐसें अनुर्वाच्य बोलिजे | परी हें स्वानुभवे जाणिजे |

संतसंगेविण नुमजे | कांही केल्यां ||२२||

माया तोचि मूळपुरुष | साधकां न मने हें निशेष |  
 परी अनंतनामी जगदीश | कोणास म्हणावें ||२३||  
 नामरूप माये लागलें | तरी हें बोलणें नीटचि  
 जालें | यें श्रोतीं अनुमानिलें | कासयासी ||२४||  
 आतां असो हे सकळ बोली | मागील आशंका  
 राहिली | निराकारीं कैसी जाली | मूळमाया ||२५||  
 दृष्टीबंधन मिथ्या सकळ | परी तो कैसा जाला  
 खेळ | हेंचि आतां अवघें निवळ | करून दाऊं ||२६||  
 आकाश असतां निश्चळ | मधें वायो जाला  
 चंचळ | तैसी जाणावी केवळ | मूळमाया ||२७||  
 रूप वायोचें जालें | तेणें आकाश भंगलें |  
 ऐसें हें सत्य मानलें | नवचे किं कदा ||२८||  
 तैसी मूळमाया जाली | आणी निर्गुणता संचली |  
 येणें दृष्टांतें तुटली | मागील आशंका ||२९||  
 वायु नव्हता पुरातन | तैसी मूळमाया जाण |  
 साच म्हणतां पुन्हां लीन | होतसे ||३०||

वायो रूपें कैसा आहे । तैसी मूळमाया पाहें ।

भासे परी तें न लाहे । रूप तयेचें ॥३१॥

वायो सत्य म्हणो जातां । परी तो नये दाखवितां ।

तयाकडे पाहों जातां । धुळीच दिसे ॥३२॥

तैसी मूळमाया भासे । भासे परी ते न दिसे ।

पुढें विस्तारली असे । माया अविद्या ॥३३॥

जैसैं वायोचेनि योगें । दृश्य उडे गगनमार्गें ।

मूळमायेच्या संयोगें । तैसैं जग ॥३४॥

गगनीं आभाळ नाथिलें । अकस्मात उद्धवले ।

मायेचेनि गुणें जालें । तैसैं जग ॥३५॥

नाथिलेंचि गगन नव्हतें । अकस्मात आलें तेथें ।

तैसैं दृश्य जालें येथें । तैसियापरी ॥३६॥

परी त्या आभाळाकरितां । गगनाची गेली निश्चळता ।

वाटे परी ते तत्वता । तैसीच आहे ॥३७॥

तैसैं मायेकरितां निर्गुण । वाटे जालें सगुण ।

परी तें पाहतां संपूर्ण । जैसैं तैसैं ॥३८॥

आभाळ आले आणि गेलें | तरी गगन तें संचलें |  
 तैसें गुणा नाहीं आलें | निर्गुण ब्रह्म ॥३९॥  
 नभ माथां लागलें दिसे | परी तें जैसें तैसें असे |  
 तैसें जाणावें विश्वासें | निर्गुण ब्रह्म ॥४०॥  
 ऊर्ध पाहातां आकाश | निळिमा दिसे सावकास |  
 परि तो जाणिजे मिथ्या भास | भासलासे ॥४१॥  
 आकाश पालथें घातलें | चहूंकडे आटोपलें |  
 वाटे विश्वास कोडिले | परी तें मोकळेंचि असे ॥४२॥  
 पर्वतीं निळा रंग दिसे | परी तो तया लागला  
 नसे | अलिप्त जाणावे तैसें | निर्गुण ब्रह्म ॥४३॥  
 रथ धावतां पृथ्वी चंचळ | वाटे परी ते असे निश्चळ |  
 तैसें परब्रह्म केवळ | निर्गुण जाणावें ॥४४॥  
 आभाळाकरितां मयंक | वाटे धावतो निशंक |  
 परी तें अवघें माईक | आभाळ चळे ॥४५॥  
 झळे अथवा अग्निज्वाळ | तेणें कंपित दिसे  
 अंत्राळ | वाटे परी तें निश्चळ | जैसें तैसें ॥४६॥

तैसैं स्वरूप हें संचलें | असतां वाटे गुणा आलें |  
 ऐसैं कल्पनेसि गमलें | परी ते मिथ्या ॥४७॥  
 दृष्टिबंधनाचा खेळ | तैसी माया हे चंचळ |  
 वस्तु शाश्वत निश्चळ | जैसी तैसी ॥४८॥  
 ऐसी वस्तु निरावेव | माया दाखवी अवेव |  
 इचा ऐसाच स्वभाव | नाथिलीच हे ॥४९॥  
 माया पाहातां मुळींच नसे | परी हे साचाऐसी  
 भासे | उद्धवे आणि निरसे | अभाळ जैसैं ॥५०॥  
 ऐसी माया उद्धवली | वस्तु निर्गुण संचली |  
 अहं ऐसी स्फूर्ति जाली | तेचि माया ॥५१॥  
 गुणमायेचे पवाडे | निर्गुणीं हें कांहींच न घडे |  
 परी हें घडे आणी मोडे | सस्वरूपीं ॥५२॥  
 जैसी दृष्टी तरळली | तेणें सेनाच भासली |  
 पाहातां आकाशींच जाली | परी ते मिथ्या ॥५३॥  
 मिथ्या मायेचा खेळ | उद्धव बोलिला सकळ |  
 नाना तत्वांचा पाल्हाळ | सांडूनियां ॥५४॥



तत्त्वे मुळींच आहेती | वोंकार वायोची गती |

तेथीचा अर्थ जाणती | दक्ष ज्ञानी ||५५||

मूळमायेचें चळण | तेंचि वायोचें लक्षण |

सूक्ष्म तत्त्वे तेचि जाण | जडत्वा पावलीं ||५६||

ऐसीं पंचमहाभूते | पूर्वी होती अवेक्ते |

पुढें जालीं वेक्ते | सृष्टिरचनेसी ||५७||

मूळमायेचें लक्षण | तेंचि पंचभूतिक जाण |

त्याची पाहे वोळखण | सूक्ष्म दृष्टीं ||५८||

आकाश वायोविण | इच्छाशब्द करी कोण |

इच्छाशक्ति तेचि जाण | तेजस्वरूप ||५९||

मृदपण तेंचि जळ | जडत्व पृथ्वी केवळ |

ऐसी मूळमाया सकळ | पंचभूतिक जाणावी ||६०||

येक येक भूतांपोटीं | पंचभूतांची राहाटी |

सर्व कळे सूक्ष्मदृष्टी | घालून पाहातां ||६१||

पुढें जडत्वास आलीं | तरी असतीं कालवलीं |

ऐसी माया विस्तारली | पंचभूतिक ||६२||

मूळमाया पाहातां मुळीं | अथवा अविद्या भूमंडळीं |

स्वर्ग मृत्य पाताळीं | पांचचि भूतें ||६३||

३३] स्वर्गे मृत्यौ पाताले वा यत्किंचित्सचराचरं |

सर्व पंचभूतकं राम षष्ठं किंचिन्न दृश्यते ||२||

सत्य स्वरूप आदिअंतीं | मध्यें पंचभूतें वर्तती |

पंचभूतिक जाणिजे श्रोतीं | मूळमाया ||६४||

येथें उठिली आशंका | सावध होऊन ऐका |

पंचभूतें जालीं येका | तमोगुणापासुनी ||६५||

मूळमाया गुणापरती | तेथें भूतें कैचीं होतीं |

ऐसी आशंका हे श्रोतीं | घेतली मागां ||६६||

ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें | संशयास उभें केलें |

याचें उत्तर दिधलें | पुढिले समासीं ||६७||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

\*सूक्ष्मआशंका-२नाम समास तिसरा ||८.३||

दशक ८ समास ३ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] मार्तंड ३.२- सूर्य [२] चांग ३.२- चांगले [३] चीर ३.५-  
 वस्त्र, कापड [४] तिळाकरिता पुतळी ३.४- पुतळीमुळे  
 (डोळ्यातील बाहुली) तीळा सारखे सारे पदार्थ दिसतात,  
 [५] तरीकरिता मीठ ३.६- समुद्राचे पाणी आटून मीठ होते,  
 तरी=समुद्र खाडी,[६] धातुकरिता पवाड ३.७- धातुमूळे  
 (रंगाधारे) त्याची प्रत ठरते.[७] अद्वैतास कैसे द्वैत ३.८-  
 अद्वैत ब्रह्मास दृष्टांत कसा देता येईल? दृष्टांताची कल्पना  
 करणे म्हणजे म्हणजे द्वैत कबूल करण्यासारखे होते. आता  
 द्वैत नाही म्हंटलं की दृष्टांत नाही आणि म्हणून  
 श्रवण,मननादि नाही,मग ब्रह्मप्राप्तीचा मार्ग नाही,मग सत्य  
 काय? म्हणून 'काय साच आहे 'असा प्रश्न ३.१५ मध्ये केला  
 आहे.[८] निरोपम ३.९-उपमा न देता येण्यासारखे,[९]  
 द्वैतावेगळे द्वैत -३.१० द्वैतावेगळे अद्वैत (येथे 'द्वैत' हा शब्द  
 अद्वैतासाठी योजला आहे हे संदर्भाने समजून घ्यावे लागते.)  
 [१०] मूळपुरुष ३.१३- मूळपुरुष= मूळमाया=मायाविशिष्ट  
 ईश्वर=शबल ब्रह्म.[११]जीव,शिव ३.१८- पिंडरुप उपाधी  
 ज्यास तो जीव,ब्रह्मांडाची उपाधी ज्याने धारण केली आहे  
 तो शिव.[१२] नामरुप माये लागले ३.२४- नाम व रुप  
 ज्यास ते सर्व मायिक होय. (छा.प्रतीत "लालगे" हा मु.दोष.)  
 [१३] मयंक ३.४५- चंद्र, [१४] अंत्राळ ३.४६- अंतराल,  
 वातावरण [१५] पवाडे ३.५१- खेळ [१६] परी हे घडे आणि  
 मोडे सस्वरुपी ३.५२- पण परब्रह्माच्या ठायी हे सर्व घडणं  
 आणि मोडणं भासते.(येथे 'भासते'अध्याहृत आहे. हे इतर

भाषकांना कसं कळणार? त्यासाठी सद्गुरुच हवा.) [१७]

मूळमाया पाहातां मुळी ३.६३- आत्म्याच्या ठिकाणची

मूळमाया ही पंचभूतात्मक असते, मुळी=आत्म्याच्या

ठिकाणी,

समास चवथा : सूक्ष्मपंचभूतेनिरुपण ॥ ८.४ ॥

॥श्रीराम॥

मागील आशंकेचें मूळ | आतां होईल

प्रांजळ | वृत्ति करावी निवळ | निमिष्य येक ॥१॥

ब्रह्मीं मूळमाया जाली | तिच्या पोटा माया आली |

मग ते गुणा प्रसवली | म्हणौनि गुणक्षोभिणी ॥२॥

पुढें तिजपासाव कोण | सत्वरजतमोगुण |

तमोगुणापासून निर्माण | जाली पंचभूते ॥३॥

ऐसीं भूते उद्धवलीं | पुढें तत्त्वे विस्तारलीं |

एवं तमोगुणापासून जालीं | पंचमाहाभूते ॥४॥

मूळमाया गुणापरती | तेथें भूते कैचीं होतीं |

ऐसी आशंका हे श्रोतीं | घेतली मागां ॥५॥

आणीक येक येके भूतीं | पंचभूते असती |

तेहि आतां कैसी स्थिती | प्रांजळ करूं ॥६॥

सूक्ष्मदृष्टीचें कौतुक । मूळमाया पंचभूतिक ।

श्रोतीं विमळ विवेक । केला पाहिजे ॥७॥

आधीं भूतें तों जाणावीं । रूपें कैसीं वोळखावी ।

मग ते शोधून पाहावीं । सूक्ष्मदृष्टीं ॥८॥

वोळखी नाही अंतरी । ते वोळखावी कोणेपरी ।

म्हणोनि भूतांची वोळखी चतुरीं । नावेक परिसावी ॥९॥

जें जें जड आणी कठिण । तें तें पृथ्वीचें लक्षण ।

मृद आणी बोलेपण । तितुकें आप ॥१०॥

जें जें उष्ण आणी सतेज । तें तें जाणावें पै

तेज । आतां वायोहि सहज । निरोपिजेल ॥११॥

चैतन्य आणी चंचळ । तो हा वायोचि केवळ ।

सून्य आकाश निश्चळ । आकाश जाणावें ॥१२॥

ऐसीं पंचमाहाभूतें । वोळखी धरावी संकेतें ।

आतां येकीं पांच भूतें । सावध ऐका ॥१३॥

जें त्रिगुणाहूनि पर । त्याचा सूक्ष्म विचार ।

यालागीं अति तत्पर । होऊन ऐका ॥१४॥

सूक्ष्म आकाशीं कैसी पृथ्वी | तेचि आधीं

निरोपावी | येथें धारणा धरावी | श्रोतेजनीं ||१५||

आकाश म्हणजे अवकाश सुन्य | सुन्य म्हणजे तें

अज्ञान | अज्ञान म्हणजे जडत्व जाण | तेचि पृथ्वी ||१६||

आकाश स्वयें आहे मृद | तेंचि आप स्वतसिद्ध |

आतां तेज तेंहि विशद | करून दाऊं ||१७||

अज्ञानें भासला भास | तोचि तेजाचा प्रकाश |

आतां वायो सावकाश | साकल्य सांगों ||१८||

वायु आकाशा नाहीं भेद | आकाशाइतुकां असे स्तब्ध |

तथापी आकाशीं जो निरोध | तोचि वायो ||१९||

आकाशीं आकाश मिसळलें | हें तों नलगे किं बोलिलें |

येणें प्रकारें निरोपिलें | आकाश पंचभूत ||२०||

वायोमध्ये पंचभूतें | तेहि एका येकचित्तें |

बोलिजेती ते समस्तें | येथान्वयें ||२१||

हळु फूल तरी जड | हळु वारा तरी निबिड |

वायो लागतां कडाड | मोडती झाडें ||२२||

तोलेंविण झाड मोडे | ऐसें हें कहिंच न घडे |

तोल तोचि तये जडे | पृथ्वीचा अंश ॥२३॥

येथें श्रोते आशंका घेती | तेथें कैचीं झाडें होतीं |

झाडें नव्हतीं तरी शक्ती | कठिणरूप आहे ॥२४॥

वन्हीस्फुलिंग लाहान | कांहीं तऱ्ही असे उष्ण |

तैसें सूक्ष्मीं जडपण | सूक्ष्मरूपें ॥२५॥

मृदपण तेंचि आप | भास तेजाचें स्वरूप |

वायो तेथें चंचळरूप | सहजचि आहे ॥२६॥

सकळांस मिळोन आकाश | सहजचि आहे अवकाश |

पंचभूतांचे अंश | वायोमध्ये निरोपिले ॥२७॥

आतां तेजाचें लक्षण | भासलेंपण तें कठीण |

तेजीं ऐसी वोळखण | पृथ्वीयेची ॥२८॥

भासला भास वाटे मृद | तेजीं आप तेचि प्रसिद्ध |

तेजीं तेज स्वतसिद्ध | सांगणेंचि नलगे ॥२९॥

तेजीं वायो तो चंचळ | तेजीं आकाश निश्चळ |

तेजीं पंचभूतें सकळ | निरोपिलीं ॥३०॥



आतां आपाचें लक्षण | आप तेंचि जें मृदपण |  
 मृदपण तें कठिण | तेचि पृथ्वी ||३१||  
 आपीं आप सहजचि असे | तेज मृदपणें भासे |  
 वायो स्तब्धपणें दिसे | मृदत्वाआंगी ||३२||  
 आकाश नलगे सांगावें | तें व्यापकचि स्वभावें |  
 आपीं पंचभूतांचीं नावें | सूक्ष्में निरोपिलीं ||३३||  
 आतां पृथ्वीचें लक्षण | कठिण पृथ्वी आपण |  
 कठिणत्वीं मृदपण | तेंचि आप ||३४||  
 कठिणत्वाचा जो भास | तोचि तेजाचा प्रकाश |  
 कठिणत्वीं निरोधांश | तोचि वायो ||३५||  
 आकाश सकळांस व्यापक | हा तों प्रगटचि  
 विवेक | आकाशींच कांहीं येक | भास भासे ||३६||  
 आकाश तोडितां तुटेना | आकाश फोडितां  
 फुटेना | आकाश परतें होयेना | तिळमात्र ||३७||  
 असो आतां पृथ्वीअंत | दाविला भूतांचा संकेत |  
 येक भूतीं पंचभूत | तेंहि निरोपिलें ||३८||

परी हें आहाच पाहातां नातुडे | बळेंचि पोटीं संदेह

पडे | भ्रांतिरूपें अहंता चढे | आकस्मात ॥३९॥

सूक्ष्मदृष्टीनें पाहातां | वायोचि वाटे तत्वता |

सूक्ष्म वायो शोधूं जातां | पंचभूतें दिसती ॥४०॥

एवं पंचभूतिक पवन | तेचि मूळमाया जाण |

माया आणी सूक्ष्म त्रिगुण | तेहि पंचभूतिक ॥४१॥

भूतें गुण मेळविजे | त्यासी अष्टधा बोलिजे |

पंचभूतिक जाणिजे | अष्टधा प्रकृति ॥४२॥

शोधून पाहिल्यावीण | संदेह धरणें मूर्खपण |

याची पाहावी वोळखण | सूक्ष्मदृष्टीं ॥४३॥

गुणापासूनि भूतें | पावलीं पष्ट दशेतें |

जडत्वा येऊन समस्तें | तत्वे जालीं ॥४४॥

पुढें तत्वविवंचना | पिंडब्रह्मांड तत्वरचना |

बोलिली असे ते जना | प्रगटचि आहे ॥४५॥

हा भूतकर्दम बोलिला | सूक्ष्म संकेतें

दाविला | ब्रह्मगोळ उभारला | तत्पूर्वीं ॥४६॥

या ब्रह्मांडापैलिकडिल गोष्ठी | जें जाली नव्हती  
 सृष्टी | मूळमाया सूक्ष्मदृष्टीं | वोळखावी ॥४७॥  
 सप्तकंचुक प्रचंड | जालें नव्हतें ब्रह्मांड |  
 माये अविद्येचें बंड | ऐलिकडे ॥४८॥  
 ब्रह्माविष्णुमहेश्वर | हा ऐलिकडिल विचार |  
 पृथ्वी मेरु सप्त सागर | ऐलिकडे ॥४९॥  
 नाना लोक नाना स्थानें | चन्द्र सूर्य तारांगणें |  
 सप्त द्वीपें चौदा भुवनें | ऐलिकडे ॥५०॥  
 शेष कूर्म सप्त पाताळ | येकविस स्वर्गे अष्ट  
 दिग्पाळ | तेतिस कोटी देव सकळ | ऐलिकडे ॥५१॥  
 बारा आदित्य अक्रा रुद्र | नव नाग सप्त  
 ऋषेश्वर | नाना देवांचे अवतार | ऐलिकडे ॥५२॥  
 मेघ मनु चक्रवती | नाना जीवांची उत्पत्ती |  
 आतां असो सांगों किती | विस्तार हा ॥५३॥  
 सकळ विस्ताराचें मूळ | ते मूळमायाच केवळ |  
 मागां निरोपिली सकळ | पंचभूतिक ॥५४॥

सूक्ष्मभूतें जे बोलिलीं | तेचि पुढें जडत्वा आलीं |  
 ते सकळही बोलिलीं | पुढिले समासीं ||५५||  
 पंचभूतें पृथकाकारें | पुढें निरोपिलीं विस्तारें |  
 वोळखीकारणें अत्यादरें | श्रोतीं श्रवण करावीं ||५६||  
 पंचभूतिक ब्रह्मगोळ | जेणें कळे हा प्रांजळ |  
 दृश्य सांडून केवळ | वस्तुच पाविजे ||५७||  
 महाद्वार वोलांडावें | मग देवदर्शन घ्यावें |  
 तैसें दृश्य हे सांडावें | जाणोनियां ||५८||  
 म्हणोनि दृश्याचा पोटीं | आहे पंचभूतांची दाटी |  
 येकपणें पडिली मिठी | दृश्य पंचभूतां ||५९||  
 एवं पंचभूतांचेंचि दृश्य | सृष्टी रचली सावकास |  
 श्रोतीं करून अवकाश | श्रवण करावें ||६०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सूक्ष्मपंचभूतेनिरुपणनाम समास चवथा || ८.४ ||

दशक ८ समास ४ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] तिजपासाव ४.३- तिच्यापासून [२] नावेक परिसावी  
 ४.९- क्षणभर ऐकून घ्यावे.[३] कहिंच ४.२३- कधीच [४]

तोल ४.२३-तोल हाच वायु मध्ये पृथ्वीचा अंश [५]  
 ब्रह्मगोळ उभारला तत्पूर्वी ४.४६- मूळ माया पंचभूतिक  
 असून ती मूळमायेत सूक्ष्मरूपाने आहेत.गुणमाया, त्रिगुण,  
 सूक्ष्मभूते इ. क्रमाक्रमाने निर्माण झाली,प्रत्येक भूतांच्या  
 ठिकाणी सूक्ष्म पंचभूतांचा कर्दम ब्रह्मांड निर्माण होण्यापूर्वी  
 पासूनच आहे.[६] सप्त कंचुक ४.४८- पंचभूतें+अहंकार+  
 महत्त्व अशी सात आवरणयुक्त त्रैलोक्य [७]सप्तद्वीप ४.५०-  
 जंबु,प्लक्ष,शाल्मली,कुश,क्रौंच,शाक,पुष्कर, [८]चौदा भुवने-  
 भूः,भूवः,स्वः,महः,जनः,तपः,सत्य हे सात स्वर्ग आणि अतल,  
 वितल,सुतल,रसातल,महातल, तलातल, पाताल ही सात  
 पाताळे[९]एकवीस स्वर्ग४.५१-  
 ज्योति,सित,विमल,अभिआगत, प्रकाश, रम्य,सहज,  
 सिद्ध,नाद,दिव्य,एकांत, स्थिर,तृप्ति,निर्मळ,प्रेमळ,निज,  
 लय,अनंत,नित्य,अतीत,सच्चिदानंद,[१०]अष्टदिक्पाळ- इंद्र-  
 पूर्व,अग्नी-आग्नेय,यम-दक्षिण,निऋती-नैऋत्य, वरुण-  
 पश्चिम,वायु-वायव्य,सोम-उत्तर,ईश्वर-इशान्य,[११] तेहतीस  
 कोटी देव ४.५१ -८वसू,१२आदित्य , ११रुद्र,प्रजापती व  
 वषट्कार असे ३३प्रकारचे देव, कोटी =प्रकार,[१२]  
 १२आदित्य४.५२-धातु,मित्र,अर्यमा,रुद्र,वरुण, सूर्य, भग,  
 विवस्वत, पूषन्,सवितृ,त्वष्टा,व विष्णु ही सूर्याची बारा  
 महिन्यातील १२ रूपे . [१३] ११रुद्र-  
 रैवत,अज,भीम,भव,वाम,वृषा,कपि,अजैकपाद,उग्र,  
 अहिर्बुध्न्य,बहुरूप,महान,[१४] नवनाग ४.५२-

अनंत, वासुकी, शेष,

पद्मनाभ, कंबल, शंखपाल, धृतराष्ट्र, तक्षक, व कालिया, [१५]

सप्तऋषेश्वर ४.५२- कश्यप, अत्रि, भरद्वाज,

विश्वामित्र, गौतम, वसिष्ठ, जमदग्नि, [१६] दृश्य

पंचभूतां ३.५९- दृश्य आणि पंचभूते एकच होत.

समास पांचवा : स्थूलपंचमहाभूतें स्वरूपाकाशभेद ॥

८.५ ॥

॥श्रीराम॥

केवळ मूर्ख तें नेणे । म्हणौन घडलें

सांगणे । पंचभूतांचीं लक्षणें । विशद करुनि ॥१॥

पंचभूतांचा कर्दम जाला । आतां नवचे वेगळा केला ।

परंतु कांहीं येक वेगळाला । करुन दाऊं ॥२॥

पर्वत पाषाण सिळा सीखरें । नाना वर्णें लाहान

थोरें । खडे गुंडे बहु प्रकारें । जाणिजे पृथ्वी ॥३॥

नाना रंगाची मृत्तिका । नाना स्थळोस्थळीं जे कां ।

वाळुकें वाळु अनेका । मिळोन पृथ्वी ॥४॥

पुरें पट्टणें मनोहरें । नाना मंदिरें दामोदरें ।

नाना देवाळयें सीखरें । मिळोन पृथ्वी ॥५॥

सप्त द्वीपावती पृथ्वी । काये म्हणोनि सांगावी ।

नव खंडे मिळोन जाणावी । वसुंधरा ॥६॥

नाना देव नाना नृपती । नाना भाषा नाना रिती ।

लक्ष चौऱ्यासी उत्पत्ती । मिळोन पृथ्वी ॥७॥

नाना उद्वसें जें वनें । नाना तरुवरांचीं बनें ।

गिरीकंदरें नाना स्थानें । मिळोन पृथ्वी ॥८॥

नाना रचना केली देवीं । जे जे निर्मिली मानवी ।

सकळ मिळोन पृथ्वी । जाणिजें श्रोतीं ॥९॥

नाना धातु सुवर्णादिक । नाना रत्नें जे अनेक ।

नाना काष्ठवृक्षादिक । मिळोन पृथ्वी ॥१०॥

आतां असो हें बहुवस । जडांश आणी कठिणांश ।

सकळ पृथ्वी हा विश्वास । मानिला पाहिजे ॥११॥

बोलिलें पृथ्वीचें रूप । आतां सांगिजेल आप ।

श्रोतीं वोळखावें रूप । सावध होउनी ॥१२॥

वापी कूप सरोवर । नाना सरितांचें जें नीर ।

मेघ आणी सप्त सागर । मिळोन आप ॥१३॥

३४] क्षारक्षीरसुरासर्पिर्दधि इक्षुर्जलं तथा ॥ १

क्षारसमुद्र दिसताहे । सकळ जन दृष्टीस पाहे ।

जेथें लवण होताहे । तोचि क्षारसिंधु ॥१४॥



येक दुधाचा सागर | त्या नाव क्षीरसागर |

देवें दिधला निरंतर | उपमन्यासी ||१५||

येक समुद्र मद्याचा | येक जाणावा घृताचा |

येक निखळ दह्याचा | समुद्र असे ||१६||

येक उसाच्या रसाचा | येक तो शुद्ध जळाचा |

ऐसा सातां समुद्रांचा | वेढा पृथ्वीयेसी ||१७||

एवं भूमंडळीचें जळ | नाना स्थळींचें सकळ |

मिळोन अवघें केवळ | आप जाणावें ||१८||

पृथ्वीगर्भीं कितियेक | पृथ्वीतळीं अवर्णोदक |

तिहीं लोकींचें उदक | मिळोन आप ||१९||

नाना वल्ली बहुवस | नाना तरुवरांचे रस |

मध पारा अमृत विष | मिळोन आप ||२०||

नाना रस स्नेहादिक | याहि वेगळे अनेक |

जळावेगळे अवश्यक | आप बोलिजे ||२१||

सारद्र आणी सीतळ | जळासारिखें पातळ |

शुक्लीत श्रोणीत मूत्र लाळ | आप बोलिजे ||२२||

आप संकेतें जाणावें | पातळ वोलें वोळखावें |  
 मृद सीतळ स्वभावे | आप बोलिजे ||२३||  
 जाला आपाचा संकेत | पातळ मृद गुळगुळित |  
 स्वेद श्लेष्मा अश्रु समस्त | आप जाणावें ||२४||  
 तेज ऐका सावधपणें | चंद्र सूर्य तारांगणें |  
 दिव्य देह सतेजपणें | तेज बोलिजे ||२५||  
 वन्ही मेघीं विद्युल्यता | वन्ही सृष्टी संव्हारिता |  
 वन्ही सागरा जाळिता | वडवानळु ||२६||  
 वन्ही शंकराचे नेत्रींचा | वन्ही काळाचे क्षुधेचा |  
 वन्ही परीघ भूगोळाचा | तेज बोलिजे ||२७||  
 जें जें प्रकाश रूप | तें तें तेजाचें स्वरूप |  
 शोषक उष्णादि आरोप | तेज जाणावे ||२८||  
 वायो जाणावा चंचळ | चैतन्य चेतवी केवळ |  
 बोलणें चालणें सकळ | वायोमुळें ||२९||  
 हाले डोले तितुका पवन | कांहीं न चले पवनेंविण |  
 सृष्टी चाळाया कारण | मूळ तो वायो ||३०||

चळण वळण आणी प्रासारण | निरोध आणी अकोचन |

सकळ जाणावा पवन | चंचळरूपी ||३१||

प्राण अपान आणी व्यान | चौथा उदान आणी समान |

नाग कुर्म कर्कश जाण | देवदत्त धनंजये ||३२||

जितुकें कांहीं होतें चळण | तितुकें वायोचें लक्षण |

चंद्र सूर्य तारांगण | वायोचि धर्ता ||३३||

आकाश जाणावें पोकळ | निर्मळ आणी निश्चळ |

अवकाशरूप सकळ | आकाश जाणावें ||३४||

आकाश सकळांस व्यापक | आकाश अनेकीं येक |

आकाशामध्यें कौतुक | चहूं भूतांचे ||३५||

आकाशाऐसें नाहीं सार | आकाश सकळांहून थोर |

पाहातां आकाशाचा विचार | स्वरूपासारिखा ||३६||

तव शिष्यें केला आक्षेप | दोहीचें सारखेंचि रूप |

तरी आकाशचि स्वरूप | कां म्हणो नये ||३७||

आकाश स्वरूपा कोण भेद | पाहातां दिसती अभेद |

आकाश वस्तुच स्वतसिद्ध | कां न म्हणावी ||३८||

वस्तु अचळ अढळ | वस्तु निर्मळ निश्चळ |

तैसेंचि आकाश केवळ | वस्तुसारिखें ||३९||

एकोनि वक्ता बोले वचन | वस्तु निर्गुण पुरातन |

आकाशाआंगी सप्त गुण | शास्त्रीं निरोपिलें ||४०||

काम क्रोध शोक मोहो | भय अज्ञान सुन्यत्व

पाहो | ऐसा सप्तविध स्वभाव | आकाशाचा ||४१||

ऐसें शात्राकारें बोलिलें | म्हणौनि आकाश भूत

जालें | स्वरूप निर्विकार संचलें | उपमेरहित ||४२||

काचबंदि आणी जळ | सारिखेंच वाटे सकळ |

परी येक काच येक जळ | शाहाणे जाणती ||४३||

रुवामधें स्फटिक पडिला | लोकीं तद्रूप देखिला |

तेणें कपाळमोक्ष जाला | कापुस न करी ||४४||

तंदुलामधें श्वेत खडे | तंदुलासारिखेंच वांकुडे |

चाऊं जाता दांत पडे | तेव्हां कळे ||४५||

त्रिभागामधें खडा असे | त्रिभागासारिखाच भासे |

शोधूं जातां वेगळा दिसे | कठिणपणें ||४६||

गुळासारिखा गुळदगड | परी तो कठिण निचाड |  
 नागकांडी आणी वेखंड | येक म्हणों नये ॥४७॥  
 सोनें आणी सोनपितळ | येकचि वाटती केवळ |  
 परी पितळेंसी मिळतां ज्वाळ | काळिमा चढे ॥४८॥  
 असो हे हीन दृष्टांत | आकाश म्हणिजे केवळ  
 भूत | तें भूत आणी अनंत | येक कैसे ॥४९॥  
 वस्तुसी वर्णचि नसे | आकाश शामवर्ण असे |  
 दोहींस साम्यता कैसे | करिती विचक्षण ॥५०॥  
 श्रोते म्हणती कैचें रूप | आकाश ठाईचे अरूप |  
 आकाश वस्तुच तद्रूप | भेद नाहीं ॥५१॥  
 चहूं भूतांस नाश आहे | आकाश कैसें नासताहे |  
 आकाशास न साहे | वर्ण वेक्ती विकार ॥५२॥  
 आकाश अचळ दिसतें | त्याचें काये नासों पाहातें |  
 पाहातां आमुचेनि मतें | आकाश शाश्वत ॥५३॥  
 ऐसे ऐकोन वचन | वक्ता बोले प्रतिवचन |  
 ऐक आतां लक्षण | आकाशाचें ॥५४॥

आकाश तमापासून जालें | म्हणौन काम क्रोधें  
 वेष्टिलें | अज्ञान सुन्यत्व बोलिलें | नाम तयाचें ||५५||  
 अज्ञानें कामक्रोधादिक | मोहो भये आणी  
 शोक | हा अज्ञानाचा विवेक | आकाशागुणें ||५६||  
 नास्तिक नकारवचन | तेंचि सुन्याचें लक्षण |  
 तयास म्हणती हृदयसुन्य | अज्ञान प्राणी ||५७||  
 आकाश स्तब्धपणें सुन्य | सुन्य म्हणिजे तें  
 अज्ञान | अज्ञान म्हणिजे कठिण | रूप तयाचें ||५८||  
 कठिण सुन्य विकारवंत | तयास कैसें म्हणावें  
 संत | मनास वाटे हें तद्वत | आहाच दृष्टीं ||५९||  
 अज्ञान कालवले आकाशीं | तया कर्दमा ज्ञान  
 नासी | म्हणोनियां आकाशासी | नाश आहे ||६०||  
 तैसें आकाश आणी स्वरूप | पाहातां वाटती  
 येकरूप | परी दोहींमध्ये विक्षेप | सुन्यत्वाचा ||६१||  
 आहाच पाहातां कल्पेनिशी | सारिखेंच वाटे निश्चयेसीं |  
 परी आकाश स्वरूपासी | भेद आहे ||६२||

उन्मनी आणी सुषुप्ति अवस्ता । सारिखेच वाटे  
 तत्वता । परी विवंचून पाहों जातां । भेद आहे ॥६३॥  
 खोटें खऱ्यासारिखें भाविती । परी परीक्षवंत निवडिती ।  
 कां कुरंगें देखोन भुलती । मृगजळासी ॥६४॥  
 आतां असो हा दृष्टांत । बोलिला कळाया संकेत ।  
 म्हणौनि भूत आणि अनंत । येक नव्हेती ॥६५॥  
 आकाश वेगळेपणें पाहावें । स्वरूपीं स्वरूपचि  
 व्हावें । वस्तुचें पाहाणें स्वभावें । ऐसे असे ॥६६॥  
 येथें आशंका फिटली । संदेहवृत्ती मावळली ।  
 भिन्नपणें नवचे अनुभवली । स्वरूपस्थिती ॥६७॥  
 आकाश अनुभवा येतें । स्वरूप अनुभवापरतें ।  
 म्हणोनियां आकाशातें । साम्यता न घडे ॥६८॥  
 दुग्धासारिखा जळांश । निवडूं जाणती राजहंस ।  
 तैसें स्वरूप आणी आकाश । संत जाणती ॥६९॥  
 सकळ माया गथागोवी । संतसंगें हें उगवावी ।  
 पाविजे मोक्षाची पदवी । सत्समागमें ॥७०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्थूलपंचमाहाभूते  
स्वरूपाकाशभेदोनाम समास पांचवा ॥ ८.५ ॥

दशक ८ समास ५ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व  
टिपा-

[१] दामोदरें ५.५- रत्नखचित मंदिरे [२] उद्वसे ५.८- ओसाड  
[३] सारद्र ५.२२-सार्द्र,[४] शुक्लीत,श्रोणीत ५.२३- रेत,रक्त  
[५] स्वेद श्लेष्मा ५.२४-घाम,कफ [६]वडवानळ ५.२६-  
वडवानल,[७]अकोचन ५.३१- आकुंचन, [८]काचबंदी  
५.४३- काचयुक्त जमीन,[९] रुवामध्ये५.४४- कापसामध्ये,  
[१०] तंदुल ५.४५- तांदुळ, [११] त्रिभाग ५.४६- चुना,  
वाळु व ताग, [१२] निचाड ५.४७- केवळ [१३] आकाश  
शामवर्ण ५.५०- निळया रंगाचे आकाश,[१४] आकाश  
तमापासून ५.५५- तमोगुणापासून आकाश, [१५] आहाच  
दृष्टी ५.५९- उथळपणे, वरवर पाहता [१६] दुग्धासारिखा  
५.६९- दुधासारखा.(छा.प्रतीत 'धुग्धासारिखा' असे छापले  
आहे.)[१७] संतसंगे उगवावी ५.७०- संतांची संगत करावी  
(व मोक्ष मिळवावा.)



समास सहावा : दुश्चीतनिरूपण ॥ ८.६ ॥

॥श्रीराम॥

श्रोता विनवी वक्तयासी | सत्संगाची महिमा

कैसी | मोक्ष लाभे कितां दिवसीं | हें मज निरोपावें ॥१॥

धरितां साधूची संगती | कितां दिवसां होते मुक्ती |

हा निश्चय कृपामूर्ती | मज दीनास करावा ॥२॥

मुक्ती लाभे तत्क्षणीं | विश्वासतां

निरूपणीं | दुश्चितपणीं हानी | होतसे ॥३॥

सुचितपणें दुश्चीत | मन होतें अकस्मात |

त्यास करावें निवांत | कोणे परीं ॥४॥

मनाच्या तोडून वोढी | श्रवणीं बैसावें आवडीं |

सावधपणें घडीनें घडी | काळसार्थक करावा ॥५॥

अर्थप्रमय ग्रंथांतरीं | शोधून घ्यावें अभ्यांतरीं |

दुश्चीतपण आलें तरी | पुन्हां श्रवण करावें ॥६॥

अर्थांतर पाहिल्यावीण | उगेंचि करी जो श्रवण |

तो श्रोता नव्हे पाषण । मनुष्यवेषे ॥७॥

येथें श्रोते मानितील सीण । आम्हांस केलें पाषाण ।

तरी पाषाणाचें लक्षण । सावध ऐका ॥८॥

वांकुडा तिकडा फोडिला । पाषाण घडून नीट केला ।

दुसरे वेळेसी पाहिला । तरी तो तैसाचि असे ॥९॥

टांकीनें खपली फोडिली । ते मागुती नाहीं जडली ।

मनुष्याची कुबुद्धि झाडिली । तरी ते पुन्हा लागे ॥१०॥

सांगतां अवगुण गेला । पुन्हा मागुतां जडला ।

याकारणें माहाभला । पाषाणगोटा ॥११॥

ज्याचा अवगुण झडेना । तो पाषाणाहून उणा ।

पाषाण आगळा जाणा । कोटिगुणें ॥१२॥

कोटिगुणें कैसा पाषाण । त्याचेंहि ऐका लक्षण ।

श्रोतीं करावें श्रवण । सावध होऊनी ॥१३॥

माणीक मोतीं प्रवाळ । पाचि वैडूर्य वज्रनीळ ।

गोमेदमणी परिस केवळ । पाषाण बोलिजे ॥१४॥

याहिवेगळे बहुत । सूर्यकांत सोमकांत ।

नाना मोहरे सप्रचित | औषधाकारणें ॥१५॥

याहि वेगळे पाषाण भले | नाना तीर्थीं जे लागले |

वापी कूप सेखीं जाले | हरिहरमूर्ती ॥१६॥

याचा पाहातां विचार | पाषाणा ऐसें नाहीं सार |

मनुष्य तें काये पामर | पाषाणापुढें ॥१७॥

तरी तो ऐसा नव्हे पाषाण | जो अपवित्र निःकारण |

तयासारिखा देह जाण | दुश्चीत अभक्तांचा ॥१८॥

आतां असो हें बोलणें | घात होतो दुश्चितपणें |

दुश्चीतपणाचेनि गुणें | प्रपंच ना परमार्थ ॥१९॥

दुश्चीतपणें कार्य नासे | दुश्चीतपणें चिंता वसे |

दुश्चीतपणें स्मरण नसे | क्षण येक पाहातां ॥२०॥

दुश्चीतपणें शत्रुजिणें | दुश्चीतपणें जन्ममरणें |

दुश्चीतपणाचेनि गुणें | हानी होये ॥२१॥

दुश्चीतपणें नव्हे साधन | दुश्चीतपणें न घडे

भजन | दुश्चीतपणें नव्हे ज्ञान | साधकांसी ॥२२॥

दुश्चीतपणें नव्हे निश्चयो | दुश्चीतपणें न घडे जयो |

दुश्चीतपणें होये क्षयो | आपुल्या स्वहिताचा ॥२३॥

दुश्चीतपणें न घडे श्रवण | दुश्चीतपणें न घडे

विवरण | दुश्चीतपणें निरूपण | हातींचे जाये ॥२४॥

दुश्चीत बैसलाचि दिसे | परी तो असतचि नसे |

चंचळ चक्रीं पडिलें असे | मानस तयाचें ॥२५॥

वेडें पिशाच्य निरंतर | अंध मुके आणी बधिर |

तैसा जाणावा संसार | दुश्चीत प्राणियांचा ॥२६॥

सावध असोन उमजेना | श्रवण असोन ऐकेना |

ज्ञान असोन कळेना | सारासारविचार ॥२७॥

ऐसा जो दुश्चीत आळसी | परलोक कैचा त्यासी |

जयाचे जिवीं अहर्निशीं | आळस वसे ॥२८॥

दुश्चीतपणापासूनि सुटला | तरी तो सर्वेच आळस

आला | आळसाहातीं प्राणीयांला | उसंतचि नाहीं ॥२९॥

आळसें राहिला विचार | आळसें बुडाला आचार |

आळसे नव्हे पाठांतर | कांहीं केल्यां ॥३०॥

आळसें घडेना श्रवण | आळसें नव्हे निरूपण |

आळसें परमार्थाची खूण | मळिण जाली ||३१||  
 आळसें नित्यनेम राहिला | आळसें अभ्यास बुडाला |  
 आळसें आळस वाढला | असंभाव्य ||३२||  
 आळसें गेली धारणा धृती | आळसें मळिण जाली  
 वृत्ती | आळसें विवेकाची गती | मंद जाली ||३३||  
 आळसें निद्रा वाढली | आळसें वासना विस्तारली |  
 आळसें सुन्याकार जाली | सद्बुद्धि निश्चयाची ||३४||  
 दुश्चीतपणासवें आळस | आळसें निद्राविळास |  
 निद्राविळासें केवळ नास | आयुष्याचा ||३५||  
 निद्रा आळस दुश्चीतपण | हेंचि मूर्खाचें लक्षण |  
 येणेंकरिता निरूपण | उमजेचिना ||३६||  
 हें तिन्ही लक्षणें जेथें | विवेक केंचा असेल  
 तेथें | अज्ञानास यापरतें | सुखचि नाहीं ||३७||  
 क्षुधां लागतांच जेविला | जेऊन उठतां आळस  
 आला | आळस येतां निजेला | सावकास ||३८||  
 निजोन उठतांच दुश्चीत | कदा नाहीं सावचित |

तेथें कैचें आत्महित | निरूपणीं ॥३९॥

मर्कटापासीं दिल्लें रत्न | पिशाच्याहातीं निधान |

दुश्रीतापुढें निरूपण | तयापरी होये ॥४०॥

आतां असो हे उपपत्ती | आशंकेची कोण गती |

कितां दिवसां होते मुक्ती | सज्जनाचेनि संगें ॥४१॥

ऐका याचें प्रत्योत्तर | कथेसि व्हावें निरोत्तर |

संतसंगाचा विचार | ऐसा असे ॥४२॥

लोहो परीसेसीं लागला | थेंबुटा सागरीं मिळाला |

गंगे सरिते संगम जाला | तत्क्षणीं ॥४३॥

सावध साक्षपी आणी दक्ष | तयास तत्काळचि

मोक्ष | इतरांस तें अलक्ष | लक्षिलें नवचे ॥४४॥

येथें शिष्यप्रज्ञाच केवळ | प्रज्ञावंतां नलगे

वेळ | अनन्यास तत्काळ | मोक्ष लाभे ॥४५॥

प्रज्ञावंत आणी अनन्य | तयास नलगे येक

क्षण | अनन्य भावार्थेविण | प्रज्ञा खोटी ॥४६॥

प्रज्ञेविण अर्थ न कळे | विश्वासेंविण वस्तु ना

कळे | प्रज्ञाविश्वासें गळे | देहाभिमान ॥४७॥

देहाभिमानाचे अंतीं | सहजचि वस्तुप्राप्ती |

सत्संगें सद्गती | विलंबचि नाही ॥४८॥

सावध साक्षपी विशेष | प्रज्ञावंत आणी विश्वास |

तयास साधनीं सायास | करणेंचि नलगे ॥४९॥

इतर भाविक साबडे | तयांसहि साधनें मोक्ष

जोडे | साधुसंगें तत्काळ उडे | विवेकदृष्टी ॥५०॥

परी तें साधन मोडूं नये | निरूपणाचा उपाये |

निरूपणें लागे सोये | सर्वत्रांसी ॥५१॥

आतां मोक्ष आहे कैसा | कैसी स्वरूपाची दशा |

त्याचे प्राप्तीचा भर्वसा | सत्संग केवी ॥५२॥

ऐसें निरूपण प्रांजळ | पुढें बोलिलें असे सकळ |

श्रोतीं होऊनियां निश्चळ | अवधान द्यावें ॥५३॥

अवगुण त्यागावयाकारणें | न्यायनिष्ठुर लागे बोलणें |

श्रोतीं कोप न धरणें | ऐसिया वचनाचा ॥५४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे दुश्चीत-

निरूपणनाम समास सहावा ॥ ८.६ ॥

दशक ८ समास ६ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] दुश्चितपणा ६.३- मन एकाग्र नसलेला

व्यग्रचित्त, आपणास काय करावयाचे आहे व आपण काय करीत आहोत याचे कांहींच भान नसून केवळ आयुष्यक्रमण करणे म्हणजे 'दुश्चित' [२] सुचितपणे दुश्चीत ६.४-काही वेळ सुचित काही वेळ दुश्चित.[३] अर्थप्रमय ६.६- अर्थ आणि प्रमेय, प्रमेय=सिद्धांत.[४] श्रोते मानतील सीण ६.८-

श्रोत्यांना वाईट वाटेल, [५] शत्रुजिणे ६.२१- शत्रूकडून जिंकले जाणे [६] सावध असोन उमजेना ६.२७- श्रवणाविषयी दक्ष पण व्यग्रचिता मुळे उमजेना [७] तरी तो सवेच आळस आला ६.२९-तरी त्यास आळस घेरून टाकतो,[८] आळसे निद्राविळास ६.३५-(व्यग्र चित्तामुळे) आळस, निद्रा व विलासी जीवन (या त्रयीमुळे जिज्वनाची नासाडी), [९] साधुसंगे तत्काळ उडे विवेकदृष्टी ६.५०- साधुसज्जनांच्या संगतीत ताबडतोब विवेकदृष्टी जागृत होते.(येथे 'उघडे' ऐवजी 'उडे' असा हस्तदोष असावा-इति देव.)



## समास सातवा : मोक्षलक्षण ॥ ८.७ ॥

॥श्रीराम॥

मागां श्रोतयांचा पक्ष | कितां दिवसां होतो मोक्ष |

तेचि कथा श्रोते दक्ष | होऊन ऐका ॥१॥

मोक्षास कैसें जाणावें | मोक्ष कोणास म्हणावें |

संतसंगें पावावें | मोक्षास कैसें ॥२॥

तरी बद्ध म्हणिजे बांधला | आणी मोक्ष म्हणिजे मोकळा

जाला | तो संतसंगें कैसा लाधला | तेंहि ऐका ॥३॥

प्राणी संकल्पें बांधला | जीवपणें बद्ध जाला |

तो विवेकें मुक्त केला | साधुजनीं ॥४॥

मी जीव ऐसा संकल्प | दृढ धरितां गेले कल्प |

तेणें प्राणी जाला अल्प | देहबुद्धीचा ॥५॥

मी जीव मज बंधन | मज आहे जन्ममरण |

केल्या कर्माचें फळ आपण | भोगीन आतां ॥६॥

पापाचें फळ तें दुःख | आणी पुण्याचें फळ तें

सुख | पापपुण्य अवश्यक | भोगणें लागे ॥७॥

पापपुण्य भोग सुटेना | आणी गर्भवासही तुटेना |

ऐसी जयाची कल्पना | दृढ जाली ||८||

तया नाव बांधला | जीवपणें बद्ध जाला |

जैसा स्वयें बांधोन कोसला | मृत्य पावे ||९||

तैसा प्राणी तो अज्ञान | नेणें भगवंताचें ज्ञान |

म्हणे माझें जन्ममरण | सुटेचिना ||१०||

आतां कांहीं दान करूं | पुढिल्या जन्मास आधारु |

तेणें सुखरूप संसारु | होईल माझा ||११||

पूर्वीं दान नाहीं केलें | म्हणोन दरिद्र प्राप्त

जालें | आतां तरी कांहीं केलें | पाहिजे कीं ||१२||

म्हणौनी दिलें वस्त्र जुनें | आणी येक तांब्र

नाणें | म्हणे आतां कोटिगुणें | पावेन पुढें ||१३||

कुशावर्तीं कुरुक्षेत्रीं | महिमा ऐकोन दान करी |

आशा धरिली अभ्यांतरीं | कोटिगुणांची ||१४||

रुका आडका दान केला | अतितास टुकडा घातला |

म्हणे माझा ढीग जाला | कोटि टुकड्यांचा ||१५||

तो मी खाईन पुढिलिये जन्मीं । ऐसें कल्पीं अंतर्यामीं ।

वासना गुंतली जन्मकर्मीं । प्राणीयांची ॥१६॥

आतां मी जें देईन । तें पुढिले जन्मीं पावेन ।

ऐसें कल्पी तो अज्ञान । बद्ध जाणावा ॥१७॥

बहुतां जन्माचे अंतीं । होये नरदेहाची प्राप्ती ।

येथें न होतां ज्ञानें सद्गती । गर्भवास चुकेना ॥१८॥

गर्भवास नरदेहीं घडे । ऐसें हें सर्वथा न घडे ।

अकस्मात भोगणें पडे । पुन्हा नीच योनी ॥१९॥

ऐसा निश्चयो शास्त्रांतरीं । बहुतीं केला बहुतांपरीं ।

नरदेह संसारीं । परम दुल्लभ असे ॥२०॥

पापपुण्य समता घडे । तरीच नरदेह जोडे ।

येरवीं हा जन्म न घडे । हें व्यासवचन भागवतीं ॥२१॥

३५] नरदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं ।

प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं ।

मायानुकूलेन नभस्वतेरितं ।

पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा ॥ १ ॥

नरदेह दुल्लभ | अल्प संकल्पाचा लाभ |

गुरु कर्णधारी स्वयंभ | सुख पाववी ||२२||

देव अनुकूल नव्हे जया | स्वयें पापी तो प्राणीया |

भवाब्धी न तरवे तया | आत्महत्यारा बोलिजे ||२३||

ज्ञानेविण प्राणीयांसी | जन्ममृत्य लक्ष चौऱ्यासी |

तितुक्या आत्महत्या त्यासी | म्हणोन आत्महत्यारा ||२४||

नरदेहीं ज्ञानेविण | कदा न चुके जन्ममरण |

भोगणें लागती दारुण | नाना नीच योनी ||२५||

रीस मर्कट श्वान सूकर | अश्व वृषभ म्हैसा खर |

काक कुर्कुट जंबुक मार्जर | सरड बेडुक मक्षिका ||२६||

इत्यादिक नीच योनी | ज्ञान नस्तां भोगणें जनीं |

आशा धरी मूर्ख प्राणी | पुढिलिया जन्माची ||२७||

हा नरदेह पडतां | तोंचि पाविजे मागुतां |

ऐसा विश्वास धरितां | लाज नाहीं ||२८||

कोण पुण्याचा संग्रहो | जे पुन्हा पाविजे नरदेहो |

दुराशा धरिली पाहो | पुढिलिया जन्माची ||२९||

ऐसे मूर्ख अज्ञान जन | केलें संकल्पें बंधन |

शत्रु आपणासि आपण | होऊन ठेला ||३०||

३६] आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ||२||

ऐसे संकल्पाचें बंधन | संतसंगे तुटे जाण |

एक त्याचें लक्षण | सांगिजेल ||३१||

पांचाभूतांचें शरीर | निर्माण जालें सचराचर |

प्रकृतिस्वभावे जगदाकार | वर्तो लागे ||३२||

देह अवस्ता अभिमान | स्थानें भोग मात्रा गुण |

शक्ती आदिकरुन लक्षण | चौपुटी तत्वांचें ||३३||

ऐसी पिंडब्रह्मांडरचना | विस्तारें वाढली कल्पना |

निर्धारितां तत्वज्ञाना | मते भांबावलीं ||३४||

नाना मतीं नाना भेद | भेदें वाढती वेवाद |

परी तो ऐक्यतेचा संवाद | साधु जाणती ||३५||

त्या संवादाचें लक्षण | पंचभूतिक देह जाण |

त्या देहामधें कारण | आत्मा वोळखावा ||३६||

देह अंती नासोन जाये | त्यास आत्मा म्हणों नये |

नाना तत्वांचा समुदाय | देहामध्ये आला ॥३७॥

अंतःकर्ण प्राणादिक | विषये इंद्रिये दशक |

हा सूक्ष्माचा विवेक | बोलिला शास्त्रीं ॥३८॥

घेतां सूक्ष्माची शुद्धी | भिन्न अंतःकरण मन बुद्धी |

नाना तत्वांचे उपाधी | वेगळा आत्मा ॥३९॥

स्थूल सूक्ष्म कारण | माहाकारण विराट हिरण्य |

अव्याकृत मूलप्रकृति जाण | ऐसे अष्टदेह ॥४०॥

च्यारी पिंडी च्यारी ब्रह्मांडीं | ऐसी अष्टदेहाची प्रौढी |

प्रकृती पुरुषांची वाढी | दशदेह बोलिजे ॥४१॥

ऐसें तत्वांचे लक्षण | आत्मा साक्षी विलक्षण |

कार्यकर्ता कारण | दृश्य तयाचें ॥४२॥

जीवशिव पिंडब्रह्मांड | मायेअविद्येचें बंड |

हें सांगता असे उदंड | परी आत्मा तो वेगळा ॥४३॥

पाहों जातां आत्मे च्यारी | त्यांचे लक्षण अवधारीं |

हें जाणोनि अभ्यांतरीं | सदृढ धरावें ॥४४॥

येकजीवात्मा दुसराशिवात्मा | तिसरापरमात्मा जो  
विश्वात्मा | चौथा जाणिजे निर्मळात्मा | ऐसे च्यारी  
आत्मे ॥४५॥

भेद उंच नीच भासती | परी च्यारी येकचि असती |

येविषीं दृष्टांतसंमती | सावध ऐका ॥४६॥

घटाकाश मठाकाश | महदाकाश चिदाकाश |

अवघे मिळोन आकाश | येकचि असे ॥४७॥

तैसा जीवात्मा आणी शिवात्मा | परमात्मा आणी

निर्मळात्मा | अवघा मिळोन आत्मा | येकचि असे ॥४८॥

घटीं व्यापक जें आकाश | तया नाव घटाकाश |

पिंडी व्यापक ब्रह्मांश | त्यास जीवात्मा बोलिजे ॥४९॥

मठीं व्यापक जें आकाश | तया नाव मठाकाश |

तैसा ब्रह्मांडीं जो ब्रह्मांश | त्यास शिवात्मा बोलिजे ॥५०॥

मठाबाहेरील आकाश | तया नाव महदाकाश |

ब्रह्मांडाबाहेरील ब्रह्मांश | त्यास परमात्मा बोलिजे ॥५१॥

उपाधीवेगळें आकाश | तया नाव चिदाकाश |

तैसा निर्मळात्मा परेश | तो उपाधीवेगळा ॥५२॥

उपाधीयोगें वाटे भिन्न | परी तें आकाश अभिन्न |

तैसा आत्मा स्वानंदघन | येकचि असे ॥५३॥

दृश्य सबाह्य अंतरीं | सूक्ष्मात्मा निरंतरीं |

त्याची वर्णावया थोरी | शेष समर्थ नव्हे ॥५४॥

ऐसे आत्म्याचें लक्षण | जाणतां नाहीं जीवपण |

उपाधी शोधितां अभिन्न | मुळींच आहे ॥५५॥

जीवपणें येकदेसी | अहंकारें जन्म सोसी |

विवेक पाहतां प्राणीयांसी | जन्म कैचा ॥५६॥

जन्ममृत्यापासून सुटला | या नाव जाणिजे मोक्ष

जाला | तत्वे शोधितां पावला | तत्वता वस्तु ॥५७॥

तेचि वस्तु ते आपण | हें माहावाक्याचें लक्षण |

साधु करिती निरूपण | आपुलेन मुखें ॥५८॥

जेचि क्षणी अनुग्रह केला | तेचि क्षणीं मोक्ष जाला |

बंधन कांहीं आत्मयाला | बोलोंचि नये ॥५९॥

आतां आशंका फिटली | संदेहवृत्ती मावळली |

संतसंगें तत्काळ जाली | मोक्षपदवी ॥६०॥



स्वप्नामधें जो बांधला | तो जागृतीनें मोकळा

केला | ज्ञानविवेकें प्राणीयाला | मोक्षप्राप्ती ॥६१॥

अज्ञाननिसीचा अंतीं | संकल्पदुःखें नासती |

तेणें गुणें होये प्राप्ती | तत्काळ मोक्षाची ॥६२॥

तोडावया स्वप्नबंधन | नलगे आणीक साधन |

त्यास प्रेत्न जागृतीवीण | बोलोंचि नये ॥६३॥

तैसा संकल्पें बांधला जीव | त्यास आणीक नाही

उपाव | विवेक पाहतां वाव | बंधन होये ॥६४॥

विवेक पाहिल्याविण | जो जो उपाव तो तो सीण |

विवेक पाहतां आपण | आत्माच असे ॥६५॥

आत्मयाचा ठाई कांहीं | बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं |

जन्ममृत्यु हें सर्वही | आत्मत्वीं न घडे ॥६६॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

मोक्षलक्षणनाम समास सातवा ॥ ८.७ ॥

दशक ८ समास ७ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] कल्प ७.५- युगानुयुगे [२] कोसला ७.९-कोश, [३] ते पुढिले जन्मीं पावेन ७.१७- (आता दान केले तर) पुढील

जन्मी पुण्य लाभेल असे वाटणे हे अज्ञान होय, [४]  
 नरदेहमाद्यं=आद्यं नरदेह, मूळ नरदेह; भवाब्धिं=भवसागर;  
 नभस्वतेरितं=नभस्वत् ईरितम्- दाट धुक्यानें झांकला; [५]  
 चौपुटी तत्त्व ७.३३- देह, अवस्था, अभिमान, स्थाने, भोग,  
 गुण, मात्रा, शक्ति हे प्रत्येकी चार असे एकूण ३२ होत, पहा  
 द.१७.९.१ते६ [६] सूक्ष्माचा विवेक ७.३८- सूक्ष्मदेहाचा  
 विवेक पहा द.१७.९.१८ते२२.[७] दृश्य सबाह्य ७.५४-  
 दृश्य सृष्टीच्या आत व बाहेर. पाठभेद : 'दृश्यासबाह्य' [८]  
 च्यारी आत्मे ७.४५-जीवात्मा, शिवात्मा,  
 परमात्मा, निर्मळात्मा हे ४ आत्मे.[९] उपाधी वेगळा ७.५२-  
 ४ आकाश जसे एक तसे ४ आत्मा मूळात एकच  
 होत, निर्मळात्मा उपाधीरहित असतो. जीवचैतन्याचे  
 घटाकाश व उपाधी घट; शिव-कूटस्थ चैतन्याचे मठाकाश व  
 उपाधी मठ; परमात्मा-ईश्वरचैतन्याचे महदाकाश व उपाधी  
 विश्व; निर्मळात्मा-ब्रह्मचैतन्याचे चिदाकाश उपाधीरहित  
 होय.

समास आठवा : आत्मदर्शन ॥ ८.८ ॥

॥श्रीराम॥

मागां जाले निरूपण | परमात्मा तो तूंचि  
जाण | तया परमात्मयाचें लक्षण | तें हें ऐसें असे ॥१॥  
जन्म नाही मृत्य नाही | येणें नाही जाणें नाही |  
बद्ध मोक्ष दोनी नाही | परमात्मयासी ॥२॥  
परमात्मा निर्गुण निराकार | परमात्मा अनंत अपार |  
परमात्मा नित्य निरंतर | जैसा तैसा ॥३॥  
परमात्मा सर्वास व्यापक | परमात्मा अनेकीं  
येक | परमात्मयाचा विवेक | अतर्क्य आहे ॥४॥  
ऐसी परमात्मयाची स्थिती | बोलताती वेद श्रुती |  
परमात्मा पाविजे भक्तीं | येथें संशय नाही ॥५॥  
तये भक्तीचें लक्षण | भक्ती नवविधा भजन |  
नवविधा भजनें पावन | बहु भक्त जाले ॥६॥  
तया नवविधामध्यें सार | आत्मनिवेदन थोर |

तयेचा करावा विचार | स्वानुभवे स्वये ॥७॥

आपुलिया स्वानुभवे | आपणास निवेदावे |

आत्मनिवेदन जाणावे | ऐसें असे ॥८॥

महापूजेचा अंती | देवास मस्तक वाहाती |

तैसी आहे निकट भक्ती | आत्मनिवेदनाची ॥९॥

आपणांस निवेदिती | ऐसे भक्त थोडे असती |

तयांस परमात्मा मुक्ती | तत्काळ देतो ॥१०॥

आपणांस कैसें निवेदावे | कोठें जाऊन पडावे |

किंवा मस्तक तोडावे | देवापुढें ॥११॥

ऐसें ऐकोन बोलणें | वक्ता वदे सर्वज्ञपणें |

श्रोतां सावधान होणें | येकाग्र चित्तें ॥१२॥

आत्मनिवेदनाचें लक्षण | आधीं पाहावे मी कोण |

मग परमात्मा निर्गुण | तो वोळखावा ॥१३॥

देवाभक्ताचें शोधन | करितां होतें आत्मनिवेदन |

देव आहे पुरातन | भक्त पाहे ॥१४॥

देवास वोळखों जातां | तेथें जाली तद्रूपता |

देवभक्तविभक्तता | मुळींच नाहीं ॥१५॥

विभक्त नाहीं म्हणोन भक्त | बद्धन नाहीं म्हणोनि

मुक्त | अयुक्त नाहीं बोलणें युक्त | शास्त्राधारे ॥१६॥

देवाभक्ताचें पाहातां मूळ | होये भेदाचें निर्मूळ |

येक परमात्मा सकळ | दृश्यावेगळा ॥१७॥

तयासि होतां मिळणी | उरी नाहीं दुजेपणीं |

देवभक्त हे कडसणी | निरसोन गेली ॥१८॥

आत्मनिवेदनाचे अंतीं | जे कां घडली अभेदभक्ती |

तये नाव सायोज्यमुक्ती | सत्य जाणावी ॥१९॥

जो संतांस शरण गेला | अद्वैतनिरोपणें बोधला |

मग जरी वेगळा केला | तरी होणार नाहीं ॥२०॥

नदीं मिळाली सागरीं | ते निवडावी कोणेपरी |

लोहो सोनें होतां माघारी | काळिमा नये ॥२१॥

तैसा भगवंतीं मिळाला | तो नवचे वेगळा केला |

देव भक्त आपण जाला | विभक्त नव्हे ॥२२॥

देव भक्त दोनी येक | ज्यासी कळला विवेक |

साधुजनीं मोक्षदायेक | तोचि जाणावा ॥२३॥

आतां असो हें बोलणें | देव पाहावा भक्तपणें |

तेणें त्यांचें ऐश्वर्य बाणे | तत्काळ आंगीं ॥२४॥

देहचि होऊन राहिजे | तेणें देहदुःख साहिजे |

देहातीत होतां पाविजे | परब्रह्म तें ॥२५॥

देहातीत कैसें होणें | कैसें परब्रह्म पावणें |

ऐश्वर्याची लक्षणें | कवण सांगिजे ॥२६॥

ऐसें श्रोतां आक्षेपिलें | याचे उत्तर काय बोलिलें |

तेंचि आतां निरोपिलें | सावध ऐका ॥२७॥

देहातीत वस्तु आहे | तें तूं परब्रह्म पाहें |

देहसंग हा न साहे | तुज विदेहासी ॥२८॥

ज्याची बुद्धी होये ऐसी | वेद वर्णिती तयासी |

शोधितां नाना शास्त्रांसी | न पडे ठाई ॥२९॥

ऐश्वर्य ऐसें तत्वता | बाणें देहबुद्धि सोडितां |

देह मी ऐसें भावितां | अधोगती ॥३०॥

याकारणें साधुवचन | मानूं नये अप्रमाण |

मिथ्या मानितां दूषण । लागों पाहे ॥३१॥

साधुवचन तें कैसें । काये धरावें विश्वासें ।

येक वेळ स्वामी ऐसें । मज निरोपावें ॥३२॥

सोहं आत्मा स्वानंदघन । अजन्मा तो तूंचि

जाण । हेंचि साधूचें वचन । सदृढ धरावें ॥३३॥

माहावाक्याचें अंतर । तूंचि ब्रह्म निरंतर ।

ऐसिया वचनाचा विसर । पडोंचि नये ॥३४॥

देहासि होईल अंत । मग मी पावेन अनंत ।

ऐसें बोलणें निभ्रांत । मानूंचि नये ॥३५॥

येक मूर्ख ऐसें म्हणती । माया नासेल कल्पांतीं ।

मग आम्हांस ब्रह्मप्राप्ती । येरवीं नाहीं ॥३६॥

मायेसी होईल कल्पांत । अथवा देहासी येईल

अंत । तेव्हां पावेन निवांत । परब्रह्म मी ॥३७॥

हें बोलणें अप्रमाण । ऐसें नव्हे समाधान ।

समाधानाचें लक्षण । वेगळेंचि असे ॥३८॥

शैन्य अवघेंचि मरावें । मग राज्यपद प्राप्त व्हावें ।

शैन्य अस्तांचि राज्य करावें | हें कळेना ॥३९॥  
 माया असोनिच नाहीं | देह असतांच विदेही |  
 ऐसें समाधान कांहीं | वोळखावें ॥४०॥  
 राज्यपद हातासी आलें | मग परिवारें काय केलें |  
 परिवारा देखतां राज्य गेलें | हें तों घडेना ॥४१॥  
 प्राप्त जालियां आत्मज्ञान | तैसें दृश्य देहभान |  
 दृष्टीं पडतां समाधान | जाणार नाही ॥४२॥  
 मार्गीं मूळी सर्पाकार | देखतां भये आलें थोर |  
 कळतां तेथील विचार | मग मारणें काये ॥४३॥  
 तैसी माया भयानक | विचार पाहातां माईक |  
 मग तयेचा धाक | कायसा धरावा ॥४४॥  
 देखतां मृगजळाचे पूर | म्हणे कैसा पावों पैलपार |  
 कळतां तेथीचा विचार | सांकडें केंचें ॥४५॥  
 देखतां स्वप्न भयानक | स्वप्नीं वाटे परम धाक |  
 जागृती आलीयां साशंक | कासया व्हावें ॥४६॥  
 तथापी माया कल्पनेसी दिसे | आपण कल्पनेतीत



असे । तेथें उद्वेग काईसे । निर्विकल्पासी ॥४७॥

अंतीं मतीं तेचि गती । ऐसें सर्वत्र बोलती ।

तुझा अंतीं तुझी प्राप्ती । सहजचि जाली ॥४८॥

चौदेहाचा अंत । आणी जन्म मुळाचा प्रांत ।

अंतांप्रांतासी अलिप्त । तो तूं आत्मा ॥४९॥

जयासी ऐसी आहे मती । तयास ज्ञानें आत्मगती ।

गती आणी अवगती । वेगळाचि तो ॥५०॥

मति खुंटली वेदांची । तेथें गती आणी अवगती

कैंची । आत्मशास्त्रगुरुप्रचितीची । ऐक्यता आली ॥५१॥

जीवपणाची फिटली भ्रांती । वस्तु आली आत्मप्रचिती ।

प्राणी पावला उत्तमगती । सद्गुरुबोधें ॥५२॥

सद्गुरुबोध जेव्हां जाला । चौदेहांस अंत आला ।

तेणें निजध्यास लागला । सस्वरूपीं ॥५३॥

तेणें निजध्यासें प्राणी । ध्येयचि जाला निर्वाणीं ।

सायोज्यमुक्तीचा धनी । होऊन बैसला ॥५४॥

दृश्य पदार्थ वोसरतां । आवघा आत्माचि तत्वता ।

नेहटून विचारें पहातां । दृश्य मुळींच नाहीं ॥५५॥

मिथ्या मिथ्यत्वे पाहिलें । मिथ्यापणें अनुभवा

आलें । श्रोतीं पाहिजे ऐकिलें । या नाव मोक्ष ॥५६॥

सद्गुरुवचन हृदई धरी । तोचिं मोक्षाचा अधिकारी ।

श्रवण मनन केलेंचि करी । अत्यादरें ॥५७॥

जेथें आटती दोनी पक्ष । तेथें लक्ष ना अलक्ष ।

या नाव जाणिजे मोक्ष । नेमस्त आत्मा ॥५८॥

जेथें ध्यान धारणा सरे । कल्पना निर्विकल्पीं

मुरे । केवळ ज्ञेसिमात्र उरे । सूक्ष्म ब्रह्म ॥५९॥

भवमृगजळ आटलें । लटिकें बंधन सुटलें ।

अजन्म्यास मुक्त केलें । जन्मदुःखापासुनी ॥६०॥

निःसंगाची संगव्याधी । विदेहाची देहबुद्धी ।

विवेकें तोडिली उपाधी । निःप्रपंचाची ॥६१॥

अद्वैताचें तोडिलें द्वैत । येकांतास दिला येकांत ।

अनंतास दिधला अंत । अनंताचा ॥६२॥

जागृतीस चेवविलें । चेईऱ्यास सावध केलें ।

निजबोधास प्रबोधिलें | आत्मज्ञान ॥६३॥

अमृतास केलें अमर | मोक्षास मुक्तीचें घर |

संयोगास निरंतर | योग केला ॥६४॥

निर्गुणास निर्गुण केलें | सार्थकाचें सार्थक जालें |

बहुतां दिवसां भेटलें | आपणासि आपण ॥६५॥

तुटला द्वैताचा पडदा | अभेदें तोडिलें भेदा |

भूतपंचकाची बाधा | निरसोन गेली ॥६६॥

जालें साधनाचें फळ | निश्चळास केलें निश्चळ |

निर्मळाचा गेला मळ | विवेकबळें ॥६७॥

होतें सन्निध चुकलें | ज्याचें त्यास प्राप्त जालें |

आपण देखतां फिटलें | जन्मदुःख ॥६८॥

दुष्ट स्वप्नें जाजावला | ब्राह्मण नीच याती पावला |

आपणासि आपण सांपडला | जागेपणें ॥६९॥

ऐसें जयास जालें ज्ञान | तया पुरुषाचें लक्षण |

पुढिले समासीं निरूपण | बोलिलें असे ॥७०॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

आत्मदर्शननाम समास आठवा ॥ ८.८ ॥

दशक ८ समास ८ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] महापूजेचा अंती मस्तक वाहाती ८.९- पाठभेद-  
महत्पूजेचा; महापूजा करुन मस्तक वाहतात म्हणजेच  
साष्टांग नमस्कार करतात; [२] बद्धन ८.१६- कधीच बद्ध  
नाही.('बद्ध' चे 'बद्धन' अशी दुरुस्ती नंतर केली-इति  
देव.)[३] कडसणी ८.१८- दोरी,सूत्र,विचार,[४] मग मी  
पावेन अनंत ८.३५- देहान्त झाल्यावर मला अनंत ब्रह्म  
लाभेल असे वाटणे हे अज्ञान होय, [५] जन्म मुळाचा प्रांत  
८.४९- नरजन्म हा मुळाचा (आत्म्याचा) प्रांत (शेवटचा  
भाग) आहे. 'स्थूसूकाम' या चार देहाचा अंत व जन्म  
यापासून आत्मा अलिप्त आहे. [६] नेहटून ८.५५- अगदी  
सूक्ष्म विचार,

## समास नववा : सिद्धलक्षण ॥ ८.९ ॥

॥श्रीराम॥

अंतरी गेलियां अमृत | बाह्य काया लख-

लखित | अंतरस्थिति बाणतां संत | लक्षणं कैसीं ॥१॥

जालें आत्मज्ञान बरवें | हे कैसेनि पां जाणावें |

म्हणोनि बोलिलीं स्वभावे | साधुलक्षणें ॥२॥

ऐक सिद्धांचे लक्षण | सिद्ध म्हणिजे स्वरूप जाण |

तेथें पाहातां वेगळेपण | मुळींच नाहीं ॥३॥

स्वरूप होऊन राहिजे | तया नाव सिद्ध

बोलिजे | सिद्धस्वरूपींच साजे | सिद्धपण ॥४॥

वेदशास्त्रीं जें प्रसिद्ध | सस्वरूप स्वतसिद्ध |

तयासिच बोलिजे सिद्ध | अन्यथा न घडे ॥५॥

तथापी बोलों कांहीं येक | साधकास कळाय विवेक |

सिद्धलक्षणाचें कौतुक | तें हें ऐसें असे ॥६॥

अंतरस्थित स्वरूप जाली | पुढें काया कैसी वर्तली |

जैसी स्वप्नीची नाथिली | स्वप्नरचना ॥७॥  
 तथापी सिद्धाचें लक्षण | कांहीं करूं निरूपण |  
 जेणें बाणे अंतर्खूण | परमार्थाची ॥८॥  
 सदा स्वरूपानुसंधान | हें मुख्य साधूचें लक्षण |  
 जनीं असोन आपण | जनावेगळा ॥९॥  
 स्वरूपीं दृष्टी पडतां | तुटोन गेली संसारचिंता |  
 पुढें लागली ममता | निरूपणाची ॥१०॥  
 हें साधकाचें लक्षण | परी सिद्धाआंगीं असे  
 जाण | सिद्धलक्षण साधकेंविण | बोलोंच नये ॥११॥  
 बाह्य साधकाचें परी | आणी स्वरूपाकार अंतरीं |  
 सिद्धलक्षण तें चतुरीं | जाणिजे ऐसें ॥१२॥  
 संदेहरहीत साधन | तेचि सिद्धाचे लक्षण |  
 अंतर्बाह्य समाधान | चळेना ऐसें ॥१३॥  
 अचळ जाली अंतरस्थिती | तेथें चळणास केंची  
 गती | स्वरूपीं लागतां वृत्ती | स्वरूपचि जाली ॥१४॥  
 मग तो चळतांच अचळ | चंचळपणें निश्चळ |

निश्चळ असोन चंचळ | देह त्याचा ॥१५॥

स्वरूपीं स्वरूपचि जाला | मग तो पडोनिच राहिला |

अथवा उठोनि पळाला | तरी चळेना ॥१६॥

येथें कारण अंतरस्थिती | अंतरींच पाहिजे निवृत्ती |

अंतर लागलें भगवंतीं | तोचि साधु ॥१७॥

बाह्य भलतैसें असावे | परी अंतर स्वरूपीं

लागावें | लक्षणे दिसती स्वभावे | साधुआंगीं ॥१८॥

राजीं बैसतां अवलिळा | आंगीं बाणे राजकळा |

स्वरूपीं लागतां जिव्हाळा | लक्षणे बाणती ॥१९॥

येरव्ही अभ्यास करितां | हाता न चढती सर्वथा |

स्वरूपीं राहावें तत्वता | स्वरूप होऊनी ॥२०॥

अभ्यासाचा मुगुटमणी | वृत्ती राहावी निर्गुणीं |

संतसंगें निरूपणीं | स्थिती बाणे ॥२१॥

ऐसीं लक्षणें बरवीं | स्वरूपाकारें अभ्यासावीं |

स्वरूप सोडितां गोसावी | भांबावती ॥२२॥

आतां असो हें बोलणें | ऐका साधूची लक्षणें |

जेणें समाधान बाणे | साधकाअंगीं ॥२३॥

स्वरूपीं भरतां कल्पना | तेथें कैची उरेल कामना |

म्हणौनियां साधुजना | कामचि नाहीं ॥२४॥

कल्पिला विषयो हातींचा जावा | तेणें गुणें क्रोध

यावा | साधुजनाचा अक्षै ठेवा | जाणार नाहीं ॥२५॥

म्हणोनि ते क्रोधरहित | जाणती स्वरूप

संत | नासिवंत हे पदार्थ | सांडुनिया ॥२६॥

जेथें नाहीं दुसरी परी | क्रोध यावा कोणावरी |

क्रोधरहित सचराचरीं | साधुजन वर्तती ॥२७॥

आपुला आपण स्वानंद | कोणावरी करावा मद |

याकारणें वादवेवाद | तुटोन गेला ॥२८॥

साधु स्वरूप निर्विकार | तेथें कैचा तिरस्कार |

आपला आपण मत्सर | कोणावरी करावा ॥२९॥

साधु वस्तु आनायासें | याकारणें मत्सर नसे |

मदमत्सराचें पिसें | साधुसी नाहीं ॥३०॥

साधु स्वरूप स्वयंभ | तेथें कैचा असेल दंभ |



जेथें द्वैताचा आरंभ | जालाच नाही ॥३१॥  
 जेणें दृष्य केलें विसंच | तयास कैंचा हो प्रपंच |  
 याकारणें निःप्रपंच | साधु जाणावा ॥३२॥  
 अवघें ब्रह्मांड त्याचें घर | पंचभूतिक हा जोजार |  
 मिथ्या जाणोन सत्वर | त्याग केला ॥३३॥  
 याकारणें लोभ नसे | साधु सदा निर्लोभ असे |  
 जयाची वासना समरसे | शुद्धस्वरूपीं ॥३४॥  
 आपुला आपण आघवा | स्वार्थ कोणाचा करावा |  
 म्हणोनि साधु तो जाणावा | शोकरहित ॥३५॥  
 दृष्य सांडून नासिवंत | स्वरूप सेविलें शाश्वत |  
 याकारणें शोकरहित | साधु जाणावा ॥३६॥  
 शोकें दुःखवावी वृत्ती | तरी ते जाहाली निवृत्ती |  
 म्हणौनि साधु आदिअंतीं | शोकरहीत ॥३७॥  
 मोहें झळंबावें मन | तरी तें जाहालें उन्मन |  
 याकारणें साधुजन | मोहातीत ॥३८॥  
 साधु वस्तु अद्वये | तेथें कैंचे वाटेल भये |

परब्रह्म तें निर्भये । तोचि साधु ॥३९॥

याकारणें भयातीत । साधु निर्भय निवांत ।

सकळास मांडेल अंत । साधु अनंतरूपी ॥४०॥

सत्यस्वरूपें अमर जाला । भये केंचें वाटेल त्याला ।

याकारणें साधुजनाला । भयेचि नाहीं ॥४१॥

जेथें नाहीं द्वंद्वभेद । आपला आपण अभेद ।

तेथें केंचा उठेल खेद । देहबुद्धीचा ॥४२॥

बुद्धीनें नेमिलें निर्गुणा । त्यास कोणीच नेईना ।

याकारणें साधुजना । खेदचि नाहीं ॥४३॥

आपण येकला ठाईचा । स्वार्थ करावा कोणाचा ।

दृष्य नसतां स्वार्थाचा । ठावचि नाहीं ॥४४॥

साधु आपणचि येक । तेथें केंचा दुःखशोक ।

दुजेविण अविवेक । येणार नाहीं ॥४५॥

आशा धरितां परमार्थाची । दुराशा तुटली स्वार्थाची ।

म्हणोन नैराशता साधूची । वोळखण ॥४६॥

मृदपणें जैसे गगन । तैसें साधूचें लक्षण ।

याकरणें साधुवचन | कठीण नाहीं ॥४७॥

स्वरूपाचा संयोगीं | स्वरूपचि जाला योगी |

याकारणें वीतरागी | निरंतर ॥४८॥

स्थिती बाणतां स्वरूपाची | चिंता सोडिली देहाची |

याकारणें होणाराची | चिंता नसे ॥४९॥

स्वरूपीं लागतां बुद्धी | तुटे अवघी उपाधी |

याकारणें निरोपाधी | साधुजन ॥५०॥

साधु स्वरूपींच राहे | तेथें संगचि न साहे |

म्हणोनि साधु तो न पाहे | मानापमान ॥५१॥

अलक्षास लावी लक्ष | म्हणोन साधु परमदक्ष |

वोढूं जाणती कैपक्ष | परमार्थाचा ॥५२॥

स्वरूपीं न साहे मळ | म्हणौन साधु तो निर्मळ |

साधु स्वरूपचि केवळ | म्हणोनियां ॥५३॥

सकळ धर्मांमधें धर्म | स्वरूपीं राहाणें हा स्वधर्म |

हेंचि जाणिजे मुख्य वर्म | साधुलक्षणाचें ॥५४॥

धरीतां साधूची संगती | आपषाच लागे स्वरूपस्थिती |

स्वरूपस्थितीनें बाणती | लक्षणें आंगीं ||५५||

ऐसीं साधूचीं लक्षणें | आंगीं बाणती निरूपणें |

परंतु स्वरूपीं राहाणें | निरंतर ||५६||

निरंतर स्वरूपीं राहातां | स्वरूपचि होईजे तत्वतां |

मग लक्षणें आंगीं बाणतां | वेळ नाहीं ||५७||

स्वरूपीं राहिल्यां मती | अवगुण अवघेचि सांडती |

परंतु यासी सत्संगती | निरूपण पाहिजे ||५८||

सकळ सृष्टीचा ठाई | अनुभव येकचि नाहीं |

तो बोलिजेल सर्वही | पुढिले समासीं ||५९||

कोणें स्थितीनें राहाती | कैसा अनुभव पाहाती |

रामदास म्हणे श्रोतीं | अवधान देणें ||६०||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सिद्धलक्षणनाम समास नववा || ८.९ ||

दशक ८ समास ९ मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व टिपा-

[१] अंतरीच पाहिजे निवृत्ती ९.१७- अंतरंग-मन

आत्मस्वरूपलीन म्हणजेच निवृत्ती, तोच साधू, त्याचा

बाह्यरंगाशी संबंध नाही, [२] भलतैसे ९.१८-निराळे, [३]

राजी बसता अवलिळा ९.१९- राज्यपदी सहज  
 बसताच,अवलिळा=सहज [४] जिव्हाळा ९.१९- उत्कट  
 भक्ति, प्रेम [५] विसंच ९.३२-विस्कळीत, संच=गट,एकत्रित  
 [६] जोजार-पसारा, खटपट [७] झळंबावे ९.३८- पछाडले  
 जावे,[८] स्वरुपी राहाणे हा स्वधर्म ९.५४- स्वस्वरुपाशी  
 तदाकार होऊन राहाणे हाच स्वधर्म, [९] धरिता साधूची  
 संगती आपषाच लागे ९.५५- साधुच्या संगतीत आपोआप  
 सस्वरुपी लीन होतो,आपषाच=विनासायास,आपोआप,)

समास दहावा : सुन्यत्वनिर्शन ॥ ८.१० ॥

॥श्रीराम॥

जनाचे अनुभव पुसतां | कळहो उठिला

अवचिता | हा कथाकल्लोळ श्रोतां | कौतुकें ऐकावा ॥१॥

येक म्हणती हा संसारु | करितां पाविजे पैलपारु |

आपला नव्हे कीं जोजारु | जीव देवाचे ॥२॥

येक म्हणती हें न घडे | लोभ येऊन आंगीं

जडे | पोटस्तें करणें घडे | सेवा कुटुंबाची ॥३॥

येक म्हणती स्वभावें | संसार करावा सुखें नावें |

कांहीं दान पुण्य करावें | सद्गतीकारणें ॥४॥

येक म्हणती संसार खोटा | वैराग्यें घ्यावा देशवटा |

येणें स्वर्गलोकींच्या वाटा | मोकळ्या होती ॥५॥

येक म्हणती कोठें जावें | वेर्थचि कासया हिंडावें |

आपुलें आश्रमी असावें | आश्रमधर्म करूनी ॥६॥

येक म्हणती केंचा धर्म | अवघा होतसे अधर्म |

ये संसारीं नाना कर्म | करणें लागे ॥७॥

येक म्हणती बहुतांपरी | वासना असावी बरी |

येणेंचि तरिजे संसारीं | अनयासें ॥८॥

येक म्हणती कारण भाव | भावेंचि पाविजे

देव | येर हें अवघेंचि वाव | गथागोवी ॥९॥

येक म्हणती वडिले जीवीं | अवघीं देवचि मानावीं |

मायेबापें पूजीत जावीं | येकाभावे ॥१०॥

येक म्हणती देवब्राह्मण | त्यांचें करावें पूजन |

मायेबाप नारायेण | विश्वजनाचा ॥११॥

येक म्हणती शास्त्र पाहावें | तेथें निरोपिलें

देवें | तेणें प्रमाणेंचि जावें | परलोकासी ॥१२॥

येक म्हणती अहो जना | शास्त्र पाहातां पुरवेना |

याकारणें साधुजना | शरण जावें ॥१३॥

येक म्हणती सांडा गोठी | वायांचि करिता चाउटी |

सर्वास कारण पोटीं | भूतदया असावी ॥१४॥

येक म्हणती येकचि बरवें | आपुल्या आचारें

असावें | अंतकाळीं नाम घ्यावें | सर्वोत्तमाचें ||१५||

येक म्हणती पुण्य असेल | तरीच नाम येईल |

नाहीं तरी भुली पडेल | अंतकाळीं ||१६||

येक म्हणती जीत असावे | तंवचि सार्थक

करावें | येक म्हणती फिरावें | तीर्थाटण ||१७||

येक म्हणती हे अटाटी | पाणीपाषाणाची भेटी |

चुबकुळ्या मारितां हिंपुटी | कासाविस व्हावें ||१८||

येक म्हणती सांडी वाचाळी | अगाध महिमा भूमंडळीं |

दर्शनमात्रें होये होळी | माहापातकाची ||१९||

येक म्हणती तीर्थ स्वभावें | कारण मन अवरारें |

येक म्हणती कीर्तन करावें | सावकास ||२०||

येक म्हणती योग बरवा | मुख्य तोचि आधीं

साधावा | देहो अमरचि करावा | अकस्मात ||२१||

येक म्हणती ऐसें काये | काळवंचना करूं नये |

येक म्हणती धरावी सोये | भक्तिमार्गाची ||२२||

येक म्हणती ज्ञान बरवें | येक म्हणती साधन



करावें | येक म्हणती मुक्त असावें | निरंतर ॥२३॥

येक म्हणती अनर्गळा | धरीं पापाचा कंटाळा |

येक म्हणती रे मोकळा | मार्ग आमुचा ॥२४॥

येक म्हणती हें विशेष | करूं नये निंदा द्वेष |

येक म्हणती सावकास | दुष्टसंग त्यागावा ॥२५॥

येक म्हणती ज्याचें खावें | त्या सन्मुखचि मरावें |

तेणें तत्काळचि पावावें | मोक्षपद ॥२६॥

येक म्हणती सांडा गोठी | आधीं पाहिजे ते

रोटी | मग करावी चाउटी | सावकास ॥२७॥

येक म्हणती पाउस असावा | मग सकळ योग

बरवा | कारण दुष्काळ न पडावा | म्हणिजे बरें ॥२८॥

येक म्हणती तपोनिधी | होतां वोळती सकळ सिद्धी |

येक म्हणती रे आधीं | इंद्रपद साधावें ॥२९॥

येक म्हणती आगम पाहावा | वेताळ प्रसन्न करून

घ्यावा | तेणें पाविजे देवा | स्वर्गलोकीं ॥३०॥

येक म्हणती अघोरमंत्र | तेणें होईजे स्वतंत्र |

श्रीहरी जयेचा कळत्र | तेचि वोळे ॥३१॥

ती लागले सर्व धर्म | तेथें केंचें क्रियाकर्म |

येक म्हणती कुकर्म | तिच्या मदें ॥३२॥

येक म्हणती येक साक्षप | करावा मृत्यंजयाचा जप |

तेणें गुणें सर्व संकल्प | सिद्धीतें पावती ॥३३॥

येक म्हणती बटु भैरव | तेणें पाविजे वैभव |

येक म्हणती झोटिंग सर्व | पुर्वितसे ॥३४॥

येक म्हणती काळी कंकाळी | येक म्हणती भद्रकाळी |

येक म्हणती उचिष्ट चांडाळी | साहें करावी ॥३५॥

येक म्हणती विघ्नहर | येक म्हणती भोळा शंकर |

येक म्हणती सत्वर | पावे भगवती ॥३६॥

येक म्हणती मल्लारी | सत्वरचि सभाग्य करी |

येक म्हणती माहा बरी | भक्ति वेंकटेशाची ॥३७॥

येक म्हणती पूर्व ठेवा | येक म्हणती प्रेत्न करावा |

येक म्हणती भार घालावा | देवाचवरी ॥३८॥

येक म्हणती देव केंचा | अंतचि पाहातो भल्यांचा |

येक म्हणती हा युगाचा | युगधर्म ॥३९॥

येक आश्चर्य मानिती | येक विस्मयो करिती |

येक कंटाळोन म्हणती | काये होईल तें पाहावें ॥४०॥

ऐसे प्रपंचिक जन | लक्षणें सांगतां गहन |

परंतु कांहींयेक चिन्ह | अल्पमात्र बोलिलें ॥४१॥

आतां असो हा स्वभाव | ज्ञात्यांचा कैसा अनुभव |

तोहि सांगिजेल सर्व | सावध ऐका ॥४२॥

येक म्हणती करावी भक्ती | श्रीहरी देईल सद्गती |

येक म्हणती ब्रह्मप्राप्ती | कर्मेंचि होये ॥४३॥

येक म्हणती भोग सुटेना | जन्ममरण हें तुटेना |

येक म्हणती उर्मी नाना | अज्ञानाच्या ॥४४॥

येक म्हणती सर्व ब्रह्म | तेथें कैचें क्रियाकर्म |

येक म्हणती हा अधर्म | बोलोंचि नये ॥४५॥

येक म्हणती सर्व नासें | उरलें तेंचि ब्रह्म असे |

येक म्हणती ऐसें नसे | समाधान ॥४६॥

सर्वब्रह्म केवळ ब्रह्म | दोनी पूर्वपक्षाचे भ्रम |

अनुभवाचें वेगळें वर्म | म्हणती येक ॥४७॥  
 येक म्हणती हें न घडे | अनुर्वाच्य वस्तु घडे |  
 जें बोलतां मोन्य पडे | वेदशास्त्रांसी ॥४८॥  
 तव श्रोता अनुवादला | म्हणे निश्चये कोण केला |  
 सिद्धांतमते अनुभवाला | उरी केंची ॥४९॥  
 अनुभव देहीं वेगळाले | हें पूर्वीच बोलिलें |  
 आतां कांहीं येक केलें | नवचे कीं ॥५०॥  
 येक साक्षत्वे वर्तती | साक्षी वेगळाचि म्हणती |  
 आपण दृष्टा ऐसी स्थिती | स्वानुभवाची ॥५१॥  
 दृश्यापासून द्रष्टा वेगळा | ऐसी अलिप्तपणाची कळा |  
 आपण साक्षत्वे निराळा | स्वानुभवे ॥५२॥  
 सकळ पदार्थ जाणतां | तो पदार्थाहून पर्ता |  
 देहीं असोन अलिप्तता | सहजचि जाली ॥५३॥  
 येक ऐसें स्वानुभवे | म्हणती साक्षत्वे वर्तावे |  
 दृश्य असोनि वेगळें व्हावे | द्रष्टेपणें ॥५४॥  
 येक म्हणती नाही भेद | वस्तु ठाईची अभेद |

तेथें केंचा मतिमंद | द्रष्टा आणिला ||५५||

अवधी साकरचि स्वभावे | तेथें कडु काय निवडावे |

द्रष्टा केंचा स्वानुभवे | अवघेचि ब्रह्म ||५६||

प्रपंच परब्रह्म अभेद | भेदवादी मानिती भेद |

परी हा आत्मा स्वानंद | आकारला ||५७||

विघुरलें तुप थिजलें | तैसें निर्गुणचि गुणा

आलें | तेथें काये वेगळें केलें | द्रष्टेपणें ||५८||

म्हणौनि द्रष्टा आणी दृश्य | अवघा येकचि

जगदीश | द्रष्टेपणाचे सायास | कासयासी ||५९||

ब्रह्मचि आकारलें सर्व | ऐसा येकांचा अनुभव |

ऐसे हे दोनी स्वभाव | निरोपिले ||६०||

अवघा आत्मा आकारला | आपण भिन्न केंचा

उरला | दुसरा अनुभव बोलिला | ऐसियापरी ||६१||

ऐक तिसरा अनुभव | प्रपंच सारूनियां सर्व |

कांहीं नाहीं तोचि देव | ऐसें म्हणती ||६२||

दृश्य अवघे वेगळें केलें | केवळ अदृश्यचि उरलें |

तेंचि ब्रह्म अनुभविलें । म्हणती येक ॥६३॥  
 परी तें ब्रह्म म्हणों नये । उपायासारिखा अपाये ।  
 सुन्यत्वास ब्रह्म काये । म्हणों येईल ॥६४॥  
 दृश्य अवघें वोलांडिलें । अदृश्य सुन्यत्वीं पडिलें ।  
 ब्रह्म म्हणौनि मुरडलें । तेथुनिच मागे ॥६५॥  
 इकडे दृश्य तिकडे देव । मध्यें सुन्यत्वाचा ठाव ।  
 तयास मंदबुद्धिस्तव । प्राणी ब्रह्म म्हणे ॥६६॥  
 रायास नाहीं वोळखिलें । सेवकास रावसें कल्पिलें ।  
 परी तें अवघें वेर्थ गेलें । राजा देखतां ॥६७॥  
 तैसें सुन्यत्व कल्पिलें ब्रह्म । पुढें देखतां परब्रह्म ।  
 सुन्यत्वचा अवघा भ्रम । तुटोन गेला ॥६८॥  
 परी हा सूक्ष्म आडताळा । वारी विवेकें वेगळा ।  
 जैसें दुग्ध घेऊन जळा । राजहंस सांडी ॥६९॥  
 आधीं दृश्य सोडिलें । मग सुन्यत्व वोलांडिलें ।  
 मूळमायेपरतें देखिलें । परब्रह्म ॥७०॥  
 वेगळेपणें पाहाणें घडे । तेणें वृत्ति सुन्यत्वीं

पडे | पोटीं संदेह पवाडे | सुन्यत्वाचा ॥७१॥

भिन्नपणें अनुभविलें | तयास सुन्य ऐसें बोलिलें |

वस्तु लक्षितां अभिन्न जालें | पाहिजे आधीं ॥७२॥

वस्तु आपणचि होणें | ऐसें वस्तूचें पाहाणें |

निश्चयेसीं भिन्नपणें | सुन्यत्व लाभे ॥७३॥

याकारणें सुन्य कांहीं | परब्रह्म होणार नाहीं |

वस्तुरूप होऊन पाहीं | स्वानुभवे ॥७४॥

आपण वस्तु सिद्धचि आहे | मन मी ऐसें कल्पूं

नये | साधु सांगती उपाये | तूंचि आत्मा ॥७५॥

मन मी ऐसें नाथिलें | संतीं नाहीं निरोपिलें |

मानावें कोणाच्या बोलें | मन मी ऐसें ॥७६॥

संतवचनीं ठेवितां भाव | तोचि शुद्ध स्वानुभव |

मनाचा तैसाच स्वभाव | आपण वस्तु ॥७७॥

जयाचा घ्यावा अनुभव | तोचि आपण निरावेव |

आपुला घेती अनुभव | विश्वजन ॥७८॥

लोभी धन साधूं गेले | तंव ते लोभी धनचि जाले |

मग भाग्यपुरुषीं भोगिलें | सावकास ॥७९॥

तैसें देहबुद्धि सोडितां | साधकास जालें तत्वता |

अनुभवाची मुख्य वार्ता | ते हे ऐसी ॥८०॥

आपण वस्तु मुळीं येक | ऐसा ज्ञानाचा विवेक |

येथून हा ज्ञानदशक | संपूर्ण जाला ॥८१॥

आत्मज्ञान निरोपिलें | येथामतीनें बोलिलें |

न्यूनपर्ण क्षमा केलें | पाहिजे श्रोतीं ॥८२॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सुन्यत्वनिर्शननाम

समास दहावा ॥ ८.१० ॥ दशक आठवा समाप्त ॥

दशक ८ समास १० मधील कठीण शब्दांचे / चरणांचे अर्थ व

टिपा- [१] जोजारु १०.२- पसारा [२] सुखे नावें १०.४-

सुखेनैव [३] सांडागोठी १०.१४- गप्पागोष्टी सोडा,

गोठी=गोष्टी [४] चाउटी १०.१४- बडबड, [५] तंवचि

१०.१७- तोपर्यंत, [६] कारण मन अवराने १०.२०- कारण

शमदमाने मन आवराने म्हणजे तेच मन तीर्थ होय. (“मनच  
असावे” याचे “मन अवराने” असा पाठ नंतर केला. इति-देव)

[७] श्रीहरी जयेचा कळत्र १०.३१- श्रीहरी जिचा आधार ती

लक्ष्मी [८] ती लागले १०.३२- त्या लक्ष्मीच्यायोगे [९] साहे

करावी १०.३५- साह्यभूत करुन घ्यावी.[१०] अनुभवाला



उरी कैची १०.४९- अनुभव उरतच/ठाव नाही, कारण  
अनुभव म्हंटलं कीं तेथे द्वैत आले. उरी=ठाव=जागा.

१]प.पू.कल्याणस्वामींच्या हस्तलिखितावरुन छापलेल्या शके १९२९ सालच्या दुसऱ्या आवृत्तिवरुन सदर दासबोधाची तळटिपांसह संगणकावृत्ति तयार करुन,या संगणक आवृत्तिचे इतरांनी छापलेल्या प्रतींबरोबर तुलना करुन ती निर्दोष करण्याचा अटोकाट प्रयत्न केला आहे.

२] दशक व समासांची नांवे शक्यतोवर मूळ प्रतीत जी आहेत तीच ठेवली आहेत.परंतु काही नांवात थोडासा बदल केला आहे. अमूक नावाचा दशक/समास असं प्रत्येकवेळी सांगण्याची आवश्यकता नाही,म्हणून नावांबरोबर जोडलेला 'नाम' हा 'नावाचा'या अर्थाचा शब्द वगळला आहे.वाचकांनी या किरकोळ दुरुस्त्यासाठी क्षमा करावी.ज्या नावात बदल केला आहे ते शब्द तारांकित केले आहेत.त्याचं विवरण तळटिपात दिले आहे.

३] पुनरावृत्त नावापुढे दशकक्रमांक व समास क्रमांक दिले असून ,प्रत्येक समासाचा पान क्रमांक अनुक्रमणिकेत माहितीसाठी दिले आहेत.तसेच तळटिपात प्रत्येक शब्दांसमोर समासक्रमांक व ओवीक्रमांक दिले आहेत.यामुळे हवा तो समास,ओवी व शब्द शोधणे सुलभ होईल

४] दासबोधात आलेले संस्कृत श्लोकांना अनुक्रमांक दिले आहेत. श्लोकापुढील अंक त्या समासातील श्लोकांची संख्या दर्शवतो-इति स.भ.पु.ज्ञा.कुलकर्णी,पुणे.]

